

*Николай
Хайтов*

Диви разкази

*Христо Г. Данов
Пловдив*

НИКОЛАЙ ХАЙТОВ

ДИВИ РАЗКАЗИ

chitanka.info

ИВАН ЦВЕТКОВ

ЕДИН СВЯТ НА ХУБОСТ И МЪЖЕСТВО...

„И все пак, ако ме питат коя планина ми най-харесва, за себе си ще кажа: Родоп. Разбира се, Рила е красива, ала това е дива и мъжествена красота, която покорява. Рила е планина за катерачи завоеватели. Родоп — за поети и съзерцатели. Рила е частица от света, а Родоп — свят! Рила е величествен остров, Родоп — велико море!“

Това признание на Хайтов е от предната му книга „Шумки от габър“. Сигурен съм, че няма да има читател, който след като е прочел „Диви разкази“, да не поиска да се потопи в прелестта на тези изящни есета, поетични съзерцания, остроумни диалози, къси очерци и многократни размишления, в които оживява не само величествената красота на планината, нейният исполински профил, но и нахлува цял свят от непознати нрави и бит, блясва едно съкровище от народна душевност, легендарни истории, обичаи и поверия. Един свят със своите регионални признаци, с географската си историческа обособеност и затова със свой колорит и свои по-особени възли в историческата си съдба. Колкото и внушителни да са звуковите картини, които разгръща Хайтов — с океанския рев на дъбовите гори, с гръмогласните чинели на яворите, с неприятното хлопане на буковите клони и снежните укаринки на габеровите шумки — те щяха да си останат един озвучен пейзаж, ако не бяха паметните срещи с „колеги“, „текезесари“, със строителите на тунели и язовирни стени, с търсачите на хубост и справедливост. С ония негови герои, които имат душа, пълна за песен, и чисто за новия живот сърце. С ваятелите на родното слово — златоустите старци, които виждат света през свежия, необременен от наслоения на стандарта поглед и от устата им се леят думи звънкави и пеещи, думи със зрелия дъх на мъдростта. В тях се усеща богатата чувствителност на родопчанина, крилатата сила на въображението му — с едно магическо докосване до света и се раждат думи с огън отвътре, думи „живаци“, които разгръщат пред нас образ

или картина. Хайтов е пил неведнъж от живителния извор на родопската реч и затова думите му са дъхави като горски цветя, носят обаянието на свежестта, аромата на планинските поляни. Отдавна не сме срещали в нашата проза толкова поетична и колоритна реч, която да звучи с удивителна автентичност и психологическа достоверност. Четеш и ти се иска още и още да препрочиташ, да се опиваш от музиката и красотата на това слово, на този песенен дар, както не може да се умори човек, когато газии през опияняваща с дъха си нацъфтяла ливада. Пиша това без преувеличение — ще ми се и ние да заприличаме на родопчаните, на онези „дивии“ поетични души с техния спонтанен неуравновесен от условностите порив към красивото.

Хайтов познава душата на Родопа, на този пъстър многолик свят, на това кошерище, както би казал покойният Минко Николов, с неговите „дивии“ нрави и мъдро величие. Още в „Шумки от габър“ той не е безстрастен етнограф, хладен изследовател, събирач на редки експонати и куриози. Той е поет, който иска да се добере до душата на всичко: на леса, на историята, на хората, на сътвореното от тях. Затова спокойният разказ за родопските халища се превръща в поетично размишление и патетична поема за родопската жена, за хубостта на душата й... „Халища не се правят лесно. Нужно е едно вълнение, една съдбоносна преживелица, за да го разтърси, да го жегне вдъхновението... Едно страдание да потърси възмездие, спасение в красотата... Една радост — да проговори с езика на боите.“ И така се раждат цветните мелодии, празничните съзвучия, гордостта и тържеството на родопската жена.

Хайтов възприема света на Родопа в неговото единство. Когато се влюбува на очарователния хаос, на артистичната пъстрота в халищата, той знае, че това е взето от природата, че то диша с нейния размах и свобода, с нейните изненадващи и неизчерпаеми импровизации.

Когато говоря за единство на световъзприемането, имам предвид и друго — Хайтов до такава степен навлиза в душата на родопския лес, на родопската природа, че я одухотворява и тя заживява с човешки качества и поведение. Не бихме разбрали докрай героите му от „Дивии разкази“, ако не се взрем в нямата природа, сред която живеят, в най-близките им събрата. Ето например „възловатите сиви и чепати габъри, които единствено растат на скалиста земя, без да ги е грижа дебела ли

е почвата или не, влажна ли е или суха. От този габър по-жилаво и упорито дърво няма. Той страда, но не се предава. Буките лазят от доловете като крадци, а габърът стърчи по високото без от нищо да се бои. Буките се кланят доземи на вятъра, а габърът се надсмива над всички ветрове.“ Той проправя пътя на гората към върховете. Това е вече един символ, едно поведение, което не може да не завладее и обитателите на тоя лес. Такъв символ е и борът, който посреща врага си изправен, според всички рицарски правила и познава само честната смърт. Само поет, израсъл в планината, може да усети диханието на топлите камъни на планинския варовик и да открие в него сърце. И не само сърце. Бих казал — една философия, един поглед към света, който е най-близо до нашите схващания за човечност, хуманизъм, до нашата нравственост изобщо.

„В това е и неговата драма — в неговата сърдечна мекота, в безкрайната му доверчивост. Варовикът всичко приютява, всичко живо, от лишея до бора... Корените от начало плахо го опипват, опознават, гаят го сякаш и го целуват, а сетне го разцепват и разкъсват. Той не се съпротивлява. Знае камъкът своята съдба и се раздава, за да умножи пръстта върху земята и послужи на живота.“

Този чувствителен и артистичен камък има слух и памет, той пази в сърцето си за вечни времена следи от препускане и борби, от застой и скука... Не се учудвам, че това е единственият случай в цялата книга, когато външно спокойният и уравновесен разказвач изменя на себе си и се отдава на непосредствения изблик:

„Обичам тоя камък! Гранитът тежи намусен и внушителен, начумерен, а варовикът те ласкае, привлича с меката си белота, снежния си блясък, който плъзга лъчите и ги разпилява щедро във всички посоки, щедро ги раздава на очите. Гранитът студене, а варовикът топли... Гранитът е упорит и своеглав под човешката ръка и мъчно възприема идеите на ума и поривите на сърцето, а варовикът сам е и порив, и сърце!“

Не са ли такива и героите от „Диви разкази“ — с порив и сърце? Те са понякога възловати и чепати като оня габър, който никога не се предава и се надсмива над ветровете, но който прави от камъка земя и служи на хората. Те разпиляват щедро топлината на своето сърце — своята безкрайна доброта и сърдечна мекота. Те страдат от своята несмутена доверчивост. Ей, богу, когато чета за варовика, веднага пред

очите ми излиза този „буда“ в съзнанието на „нормалните“ хора — Влашо^[1] пенсионерът, който прокарва пътеки към хубостта и умножава красотата в нашия живот. Той се пита с детска наивност и доверчивост: „Хубост ако няма — тоя свят за какво ти е?“ Той е от онези, които се раздават, някакъв чудак, „смахнат“ за надничарите и подозрителните субекти, един съвременен Дон Кихот, безоръжен в своята доброта, в кроткото сияние на своята мечтателност и обреченост на красотата. Чужд на каквото и да е коварство, той лесно може да попадне в клопката на своите врагове — тези озъбени изкопаеми с мъртвешка студенина в очите. Разбира се, Хайтов е реалист и следователно чужд на романтичните конфликти и контрасти, но той достига унищожавашата сила на гротеската, когато изправя Влашо пред тъмната подозрителност и тоталното недоверие към хората. Не прилича ли този Влашо и на онова ябълково дърво в родопския лес, което сияе с красота и доброта или на онова планинско цвете — капчица красота, която осмисля хилядолетния растеж и хаоса в природата? Няма защо да правя уговорката, че Влашовци не са единици в нашия живот и че техните пътеки, каквато и съпротива да срещат, ще стигнат до хубостта, към която се стремят. Но в устата на този чудак Хайтов е вложил думи, които надхвърлят делничното си значение: всеки с желанието и насоката си!

Светът на Родопите е онзи океан, от дъното на който са извадени бисерите в „Диви разкази“. Докато „Шумки от габър“ имат малко антологичен характер, съдържат разнородни в жанрово отношение късове, носят белега на първоначалните наблюдения и размишления, тук всичко е пречистено и шлифовано, изваяно от ръката на майстор. Тук се радваме на художествено съвършенство, на завършеност на формите. Без да са изгубили своята автентичност, „Диви разкази“ са с няколко степени по-горе от обикновените очерци, есета и наблюдения, защото са плод на едно по-дълбоко пресътворяване. В тях личи дарбата на превъплъщението, която е спътник на голямото изкуство. Не откъслечни монолози някъде сред природата, не мимолетни срещи по стръмните пътеки на Добралъшкия край, под Персенк или Чурал, не ловджийски преमेждия и любопитни епизоди, а един нов свят цялостен и завършен, в който живее легендата и съвременността, старата и днешна Родоп. „Шумки от габър“ са ескизи, етюди към картините и характерите в „Диви разкази“. Сравнете немногословните

реплики от срещата с Аго Шабан, където за пръв път е спомената историята с отвличането на мома и разказа „Мъжки времена“, за да усетите разстоянието между обикновения разговор и изкуството. Или очерка „Срещи с песента“ и разказа „Ибрям Али“. В първия случай самият автор ще въздъхне за прочутата родопска песен „Руфинка е болна легнала“: „Няма друга народна песен, която да съдържа повече мъка и човешка драма от двустийния вопъл на болната Руфинка“.

„... тия песни по-напред се раждат в земята, сетне — в душата. Затова са те и силни, като земята. Затова са и крилати — както и душата.

Песента може да се удари със смъртта, да се превърне в съдба на един живот, в убежище от мъката за цял един народ.“

Тук само е казано, а в разказа „Ибрям Али“ е показано, художествено решено, как песента се удря със смъртта, как се превръща в съдба на един живот.

Един човек, който може да жертва живота си зарад една песен, е вече легенда: той е не само поетична натура, не само живее с култа към красивото, възвишеното, но се превръща в символ на безстрашие и човешко величие. Той става епичен герой. Трябва ли да се учудваме, че и разказвачът в тази творба — овчарят Бечо е толкова потресен от съдбата на Ибрям Али, та с една непосредственост и спонтанност на възторга, която не търпи никакви задръжки и съмнения, изрича почти изумен: „Мъж и половина като ти кажат — тоя беше! Ако че беше разбойник.“ Ибрям Али е народната непримиримост и народното възмездие. Той не е роден разбойник, такъв го правят враговете му. Той е от онези герои на Хайтов, които са пълна противоположност на безцветното делнично съществуване. Ибрям Али е най-високата степен в тази неприспособимост към тинята на живота — той е откачил и последната кука, дето го е държала със света и става напълно свободен, твори справедливост и наказва злото. Няма нищо по-възвисяващо човека — така е в народното съзнание отразено в епоса — от неговата обреченост на красотата, от порива му към поетичното. Каквото и да прави героят, това вече изкупва вината му, той губи сякаш земните си очертания и става една мечта, една поема. „Хелем една песен имаше «Руфинка болна легнала»! Като запееше тая песен и гласът му са проточи над ливадите и нивите, косачите спираха

да косят, жетварите спираха да жънат, гласа му да послушат. С тая песен той много сърца разигра...”

Хайтов като реалист и добър психолог не се носи само на струните на песента, на пречистената от всичко земно идеализация. Той ни е нарисувал с реалистични детайли и потресаващо психологическо проникновение как Ибрям Али „полудява“ от песента. Тези редове са шедьовър, пример на рядко прозрение на психологическото състояние на човека: „Алито заряза да се храни. Хванал чашата да пие, ала нито пие, нито я оставя. Стиска — сини посинели пръстите от стискане, а лицето — камък! Само една синя жила зад ухото — бие ли бие! Колкото по-нататък песента вървеше, жилата по-нагъсто биеше, а очите — блеснати очи, сейнати, всичко гледаха, никого не виждаха.“

Блеснати очи, сейнати — тези думи идват направо от родопската песен и са родени от възторга пред юнашката сила и хубост.

Ибрям Али загива досущ като песенен герой: с бяла риза, прошарена от кръвта и с единственото утешение, че ще легне под родна пръст.

Къде е магията на тези разкази, къде да търсим разгадката на тяхната поетична прелест и покоряваща художествена убедителност? Защо те звучат тъй, че забравяме за всякакво изкуство, което е направено, стъкмено, а ги възприемаме отведнъж като нещо, в чиято автентичност не се съмняваме, което тъй си е било всякога. Сякаш авторът е срещал своите герои и само е записвал техните думи — толкова „лесни“ и безизкуствени изглеждат те. Разгадката на тази магия е в това, че Хайтов открива човешки характери с необичайни съдби и че в този свят той е напълно свой. Той знае мислите им, речта им, психологията им, интонацията им. Само като каже: „На ония, младите години бях деликанлия, буйна кръв. Не бях едро, ала яко.“ — ние вече знаем за кого става дума. Героите му са винаги с някаква страст, която е подчинила цялото им жизнено поведение, всичките им постъпки. Те носят нещо отвътре си и са упорити в своето правдолюбие. Може да са пълни „фукари“, както би казал Хайтов, но си позволяват да се подиграват с подтисниците и грабителите, дръзко да им се надсмиват и да ги изобличават. Те не се поддават на никакви

калъпи, на обезличаваща унификация. Искат да бъдат хора с чиста съвест, неомърсени от лъжа — колкото и скъпо да им струва това. Тях ги вълнува един въпрос: ще стане ли човекът по-човек, или ще си остане такъв, какъвто е бил от паметивека. Обикновено те разказват за най-силното си преживяване, най-острия спомен — за нещо, което е равно на цял човешки живот. То може да бъде една голяма любов — драматична или трагична, една привързаност или едно наказание за малодушие и страх, за един непоправим пропуск, който тежи до смъртта. Един живот — една голяма мъдрост, един стегнат възел, който и времето не може да разплете. Понякога у героя се прокрадва носталгия по старото време, но тя е носталгия по младостта, по онези „мъжки времена“. От интонацията на разказвача израстват хора умъдрени от заплетения живот, патили и препатили, минали през много салхани, тепани от много тепавици. Те са хора с мъдрост и прямота — мъжествена прямота, с ясно мислене и твърди нравствени категории. Ако те поемат риска на най-тежкото съществуване, като Метю Деликадиоров или Гроздан Панайотов, то е защото е накърнен техният нравствен свят, тяхната правда, онова, което е установено от вековете и се потъпква варварски пред очите им. Тяхната сила е в абсолютното им безкористие — това ги прави святи поетични натури. То им помага да се измъкват от коварните клопки, прави ги приказно несломими. Въпреки всичко те са не само непоправими правдолюбци, но и оптимисти, душевно щедри хора, които живеят за едното добро. И затова на всяка крачка се сблъскват с кривините, с бездушието и безчовечността, с лицемерието и грубата сила. Тяхната честност е вродена, чувството им за справедливост е техният плен. Затова те са или „дърво без корен“, или „дърво за огън“, но никога не отстъпват пред користолюбието и измамата. Те не са чак толкова първични и немногосложни, както може да ни се стори от пръв поглед. Това е по-скоро оптическа измама. Вземете един от най-драматичните и най-поетичните разкази — „Дервишово семе“. Как е могла сред тия груби нрави, където единственото уважение и зачитане на човешката личност е въпросът за цвета на потурите, да разцъфти тази крехка душевност, това трогателно поетично чувство и човешко благородство, което трансформира злобата и закана в едно добро — добро-подвиг и добро-наказание? Нека нашите съвременници преминат през тези сложни перипетии на любовта и омразата, на мъката и обидата, от

които прегаря душата, и нека те също преживеят това нравствено пречистване и възвисяване, като този безцветен наглед Рамаданчо, който е способен на най-невероятното: да победи в себе си злото и омразата към най-лютия си враг, който е погазил любовта и красотата в живота му. Това не е абстрактен хуманизъм, към който някои причисляват най-разнородни неща. Не, тази нравственост е изразена в пословицата „Поваленият не се бие“. Този Рамаданчо е като нежно цвете сред голи и безводни скали, той надмогва семейните закони и завещания („да разплаче мамицата на Руфатя“), за да се издигне в нашите очи като човек с голяма буква, пленник на обичта си, неспособен на жестокост.

„Дервишово семе“ и изобщо „Дивите разкази“ на Николай Хайтов ни напомнят за „Донските разкази“ на Шолохов: същата натуралност и неподправеност, същата суровост и дори жестокост на нравите, същият драматизъм и напрежение на повествованието и психологическата дълбочина на виждането. Приликата е и в известната обособеност, регионалност на света, който те изобразяват с изумително познаване.

Хайтов е използвал тук тъй наречената конфесионална, изповедна форма на разказа, или както на запад я наричат — разказ от първо лице. Той предоставя на героите си да говорят и да действат сами, затова сюжетът се разгръща в живи диалози и драматични сцени. Той като автор само привидно не присъства, разтворен в емоциите, в поведението на многоликия разказвач, но е винаги до него и не е равнодушен нито към думите, нито към съдбата на героите си. Те му импонираят със своето правдолюбие и непокорство, с порива си към хубавото. Изповедната форма усилва усещането за автентичност, внушава доверие към разказвача.

„Диви разкази“ на Николай Хайтов се нареждат в голямата българска литература. Неслучайно преди да е изтекла една пълна година от тяхното издаване и то в двадесетхиляден тираж, наложи се настоящето второ издание. Това е, защото тези разкази са написани от художник със силно, искрено талантливо перо, който много знае и

много може. Макар че у нас всяко по-крайно мнение, особено похвала, се посреща с неизбежния скептицизъм, ще си позволя да перифразирам началото на един от неговите разкази: „Ако търсите талант суров и земен, с яки корени в българската земя и литература, с мъжествен колорит и жизненост, която рядко срещаме — този е...“

Иван Цветков

[1] В текста на второто издание героят на разказа е Блашо, но в следващите издания е Влашо. — Бел.ел.коректор. [↑](#)

МЪЖКИ ВРЕМЕНА

На Жени

На ония, младите години бях деликанлия, буйна кръв. Не бях едро, ала яко. Мартинката ми лаеше на гърбината, в пояса — нож до нож. Два ли, три ли бяха, не ги помня, а ливорверът — ей тука, на кълката. Всички ме знаеха, че си не поплювам, та щом някой се наканеше да си краде жена — викаха мене. Жененето не ставаше тогава с кандърми — в ония мъжки времена.

Имах един комшия, харесал бе в Настан една жена, та ме веднъж извика той:

— Казвай какво ще искаш, за да я докараме до сватба!

— Дай — викам — на троица по сто лева, двеста лева отделно за пиене, та всичко петстотин, и сватбата ти е готова.

Съгласи се и след някой ден отидохме в Настан. Четирима нови хора влезнахме в селото и се позна. Казали на момата: „Тъй и тъй, ще те крадат!“ — и момата не излиза. Брат ѝ заредил пушката. „Нека ми дойдат — рекъл, — ще им сдупча тиквите!“ Бре чакахме ден, чакахме два — не излиза.

На третия ден — аратличе имам едно в Настан, Шукри, дойде и ми рече: „Отидоха — кай — да орат в Блатнище. Стягай се!“ „Ами момата?“ „Момата — и тя.“ Още по-хубаво! Там е кър и няма кой да я спасява. Верно, брат ѝ не е лесен, но той е сам, а ние — четирима.

Взехме вино, ракия и се отнесохме и ние към Блатнище. Ту в път, ту под път — прислонихме се до една водица, под едни високи ели, и зачакахме. Нивата — близо, вижда се как орат — момата и братът. „Дайте — викам — да попиеме ракия, докато стане пладнина, тогава момата ще дойде да напои воловете и ще я хванем.“

Викам си тъй, ама друго се случи. Видяло ни някакво козарче, че се тулиме край нивата, възкачило се на една борика и вика, та червата си дере:

— Ее-е-ей, аго Шебане! (И оня викаха Шебан, както и мене.) Хора, вика, има в дерето, ще крадат сестра ти, хора има-а-а-а!

Викам на моите:

— Втасахме я! Хайде да излизаме!

Брат й, като ни видя, пригответи се. Откачи брадвата от сливата, бутна сестра си зад него и се развика:

— Вървете си кой откъдето е дошъл, че майките ви ще разплача!

— И взе да хвърля камъни въз нас да го не приближаваме. Той си хвърля, ние си вървим, вървим и му викам:

— Адаш, куртулисване от тая работа няма! Ако е за разплакване на майки — я съм по-ербап! Пусни, викам, брадвата и си гледай работата, пък сестра ти ние на лошо място няма да я водим, ще я водим в град!

— Назад! — вика. — Ще ви пръсна тиквите!

Ония, моите аркадаши, втрепераха баджаците, ама я не спирам. Едната ми ръка на ножа, другата — на ливорвера. Викам:

— Ако е за трошене на тикви, сине майчин, хайде да ги трошим!

— И са пуснах да го хвана, а пък той махна с балтията въз мене и щеше да ме е съсекъл, ако не подрипнах настрана, та ме закачи само в ръката, ей на това място, под лакътя. Съсече ми доламата и — до половината месото. Отмаля ми, значи, ръката, лявата ръка. Хванах го тогава с дясната за врата и с хващането го зарових в земята. Кораво бях тогава, яко и където хванех — не прощавах. Подлегнах го с коляното, пък със здравата ръка догребах едно дърво, та го бриснах по главата и му я обелих. Одрах му я от върха до челото. Сетне му разпасах пояса, изправихме го до една борика и го вързахме да не шава, а и раната вързахме с пояса. Курдисахме го като с чалма. Тогава чак се огледахме и видяхме, че сестра му избягала. Докато ние сме се разправяли — фукнала — върви я гони. Ами сега? Викам на младоженика:

— Бе ти къорав ли си, мамицата ти, къде са ти очите?

Нейсе, ровнахме насам-натам и я хванахме в едни габри: легнало, закачулило се — лежи и си мълчи. Рипнахме връз нея, рипна и тя и взе да се бори. Ние четирима, тя една и баз-бая ни развъртя. Но я хванахме за плитките и — клекна. Заведохме я на нивата при брат й, а пък той ни се моли:

— Пуснете ме да си вървя! Пуснете ме, че ми е лошо, не ме оставяйте тука да умирам на тая борика!

И ние взехме, че го пуснахме. Съжалихме го. Че като рече тоя мъж: дръжте ма, ноги, ако си вятър — стигни го. Забрави и орало, и сестра, и всичко. Резна се в дерето и се загуби.

— Хайде — викам на невестата, — хайде сега, чоджум, да вървиш с нас да те направим ей на тоя апапин жена.

— На тоя ли, дето не си е още обрисал лигите! Птю-ю-ю! — И плю въз него. — Никогаши няма, кай, да стана негова жена!

Нахвърлихме се пак въз нея и я завлякохме нагоре въз баира, но тя не иска да върви. Имаше ситни плитки — половината й ги отмъкнахме, но тя се дърпа и не ще. Най-сетне я наравихме кой за крак, кой за ръка — и я отнесохме в Джинджов азмак, тъй — наръки, наноги. Я бех краднало и други жени, ама такова женище не бех виждало: хем силно, хем инатин, развито и на кокал, и на снага, да не приказваме за ей тука, за отпред: такова нещо, агов, бесно, та буйно, да се не нагледаш и настискаш.

От гората възвихме към Грохотно. Очаквах брата й, като си отиде, да ни подгони и с други хора, та вместо по пътя за Дьовлен, ударихме през гората. Спряхме да я носим. Уморихме се. Взехме да я влачим, та шалварите й станаха като листница. По едно време младоженикът вика:

— Да я пуснем бе! Това е звяр, а не жена!

— Дръж я, верицата ти! Искаш да я оставим, за да се каже сетне, че ни е надвила?

И пак надолу, надолу, та до Грохотненската река. Трябваше да минем реката, та сетне да възвием през Хамам бунар за Дьовлен. Да я минем, ама как? Реката придошла, буйна, та мътна — ври! Има мост, ама чак в селото, не е като за нас. Щем не щем, трябваше да я бъркаме. Ония помагачи, двамата, не се съгласиха с нас и се върнаха — видя им се реката страшна. Жената и тя се тегли, и тя не ще сама да бърка в реката. Рекох тогава на младоженика:

— Хвърляй я на гръб!

Хубаво, ама тя висока, а пък той едвам до шията й стига, как да я „хвърли“? Викам му тогава:

— Клекни бе, клекни да те яхне!

Клекна той, ама тя пък не ще. Помъчих се да я бутна върху него, ама с една ръка — не мога. Вковала ногите — не мърда! Взех тогава ножа и го впрях на гърдите й.

— Ей сегинка — викам — ще ти смукна кръвчицата! — Я понатискам ножа, тя се понавива, я впирам, тя се понавива, докато легна на гърба на младоженеца и той я понесе към водата. Нямаше как — улови го за врата.

— Цепи! — викам му на оня. — И се не обръщай, аз ще я държа за краката!

Повървя оня, повървя и току се резна в някаква си дупка и се изгуби в мътнинето. С него — и жената. Чорапите й само ми останаха в ръката. „Брех! Отиде — викам си — хубавата невестица!“ Жулнах се тогава във водата. Я съм дългач и плавам, водата ма не плаши, ама тая вода не е като вода, а мешано с камънак и дърво — страхотия. Едно се впряло в корема ти, друго та ударило в рамото, трето в ребрата та престъргало — себе си ли, другите ли да спасяваш? Хайде, с две ръце да бях, ами то с една! С една — с една: улових жената за ногата — със зъбите, не с ръка — с ръката хванах някакъв корен и по него — на брега. Два часа дума не можем да продумама, сини посинели — занемели! И тая работа на месечина става. Бъхтането с брата стана по пладнина, гоненето из гората, хващането на жената — докато да зайде слънце, а по месечина другото.

Седяхме каквото седяхме.

— Ставайте — казвам — да вървим!

Пък жената вика:

— Оттук нагоре не отивам! По-добре удавете ме в реката!

Започвам с хубавко:

— Хайде мари, Емине, недей се впира! Хайде, докато те молим с хубаво!

— Не, та не! Имам, кай, брат разбойник в Драма, той с лири ще те накичи, ако му заръчам, пусни ме, за тоя не ща да се оженя, пусни ме!

Младоженикът, уплашен, седи и чака. Гледа ма в очите.

— Ставай — казах, — ще та женим! Ето ти юнака!

— Не ща ти юнака, пусни ма! Тука умирам, ала не мърдам!

Хванах ливорвера и го впрях в нея:

— Осем убийства имам, ти ще си, казвам, деветото! Осем убийства — ти деветото, ако не станеш ей сега и да вървиш!

Сепна се тая жена и стана. Вървахме, вървахме — зазори се. Гледам, преваляме Хамам бунар и слизама низ Криво било за Дъовлен.

Цяла нощ сме ходили с път и без път, по папратища и през шума, превъртели сме се като през дарак, та здраво парцалче не е останало. Хайде — ние си можем и без парцали и без гащи, ами нея как да я представим в града? Викам на младоженика:

— Я ти върви да ѝ вземеш дрехи, да я не въвеждаме такава листница в Дьовлен!

Пък той ма тегли настрана и вика:

— Бива, ама остави ни малко, манечко да се понагалим, че белким стане по-кротка!

— Бива! — рекох.

Повървахме, повървахме и аз почнах да си разпасвам пояса.

— Карайте — викам — напред, пък я ще остана малко по себе си!

Те подминаха, я останах. Ама ги наблюдавам. Запряха се по едно време на пътеката, а комшията ѝ рече нещо и я препъна. Хвърли се въз нея и взе ногите ѝ да разпилява, ама и тя мирна не седи, като ги сви, че като ги перна напред и младоженикът се претърколи два ли, три ли пъти — не мога да ти кажа. А бре, аланкоолу, една работа, като не ти е работа, защо я барем захващаш?! Настигнах ги и тръгнахме. Изпратих комшията за дрехи, пък ние с Емине спряхме току над Дьовлен да почакаме за дрехите. Впули се тогава в мене:

— Защо ма даваш на оня лигльо да ма лигави?! Не го ща за мъж. Тука умирам, в Дьовлен не отивам!

— Ще дойдеш — викам, — ще дойдеш! На мене пари са ми броили!

— Ако ти е за пари, брат ми с алтъни ще те покрие, пусни ма само да си ида!

— Пред думата — викам — алтъните пара не правят. Ще вървиш!

— С тебе — кай — ще дойда не в Дьовлен, а през море, ама с него — не!

Бре-е-е, накъде вървеше, накъде взе, че са изгърби! Жена си имам вкъщи, вярно, ама тая — жена и половина, бяла като мляко, очите ѝ те режат като с нож, а гърдите ѝ — фурна, мили брате — хвърляй сурово тесто, печи хляб и яж!

— Искаш ли? — вика. — Ето ма!

И тогава, грях-хаир — побарах я на поляната в единия край, та сме се запрели чак в другия. Права билка, да ти кажа, не остана! Викам си: „Дотука — баш! Ами сега? Взема ли я — посрамявам занаята! Не я ли взема — право в сърцето я ранявам!“

Тя усети, че съм надве.

— Нали с тебе ще вървим? — пита, заковала ма с очите.

Вкара ми сърцето под чатала, жената с жена! В такова време ти се ще да имаш две сърца — едно за чест, друго за мерак, а то, опустялото — едно: разсечи го, разкъсай го — пак едно!

Хвърлих го на чест и рекох:

— Нема да е с мене, а с него!... Нема как.

Викна тя:

— Няма да е с него!

— С него ще е!

— Няма да е! — И фукна да бяга... Както са гледахме в очите — фукна. Хвърлих са и я вкопчих за петата. Не ми даде време нито да шавна, нито да стана — заигра като вихрушка, въртя, сука, влачи ме по камъните и по тръните, овърша тая сиромаш жена цял харман, но я съм се вкопчил като кука за петата и я не пускам. Препъна се най-сетне и падна — с бяла пяна на устата. Понатъртих се и аз, но нямаше как. Починахме си, поседяхме, че й викам:

— Ще вървиш ли сега?

— Оставям се — вика — на ръцете ти!

Сетне дойде и оня, облякохме я и тръгнахме за Дьовлен. Трябваше да минем моста над реката и, дето се вика, ще си бъдем у дома. Свършихме я, значи, както трябва, кеф ми става, та ми се допява...

А то — само е било до песни...

Тамам приближаваме моста, и нещо закачулено изрипна и ревна:

— Сто-ой! Разплаках ли мамка ви!

Видех масур на пушка, амен-амен на десет, повече нямаше, крачки. Видех и една вързана глава и са досетих, че е брат й. Знаел, че за Дьовлен няма през къде да се влезе и ни дочакал там, под моста на реката. Моят комшия, като разбра каква е работата, вървеше зад мене — дялна се под синора, в повета, и отгърмя, а пък я се намерих по средата на пътя. Едната ми ръка — вързана, ливорверът — в пояса, докато бръкнеш за него, оня с маузера ще та свърши.

— Да не си шавнал! — вика братът и тръгва към мене да лови сестра си... Маузерчето — в мене!

И тогава, агов, тебе лъжа, мене истина, тая негова сестрица, дето цяла нощ я влачихме и парцалосвахме, шавна изведнъж и — от тая ми страна, дето беше — намери се отпред. Сама! Хванах я със здравата ръка за кръста и викам тогава на брат й:

— Хай си прекрачил една крачка, хай съм се хвърлил със сестра ти в реката! — А реката — кипнала под мене, страхотия!

Заковах го и — заднем, заднем — тръгнах по моста. Сестра му съм я вкопчил, не я пуцам, държа я, а той ме гледа и нито да ме гони, нито да ме стреля... Тогава съм видял човек като мум, като свещ! Капчица кръвчица не остана в лицето му! Поседя вдървен, а че хвърли пушката, хвана се за очите и — заплака. Мъж не бех видел да плаче — видех... Идеше ми да се върна, да си му дам сестрата, ала тия работи не стават тъй: едно е да ти се иска, друго е — да можеш, а пък трето и четвърто да го направиш.

Тъй я доведохме в Дъовлен. И право при ходжата да ги венчае. Ходжата я пита:

— Зимаш ли го, мари, тоя мъж?

— Не ща го!

— Бре, че корава жена — развика се и ходжата, — направили сте я листница и пак не ще. Я — вика, — Шебане, да я заведете в гората пак, да поседи с елите сама, та белким й дойде ума в главата!

Сепна се тогава жената и — втаса. Венчаха ги...

Питам: „Сетне, аго Шебане, какво стана?“

... Сетне се водиха два месеца и кусур да имаше, повече не беше. Веднъж тя вика на мойта жена: „Яла, анайко, да ма изведеш да сея царевица в градината, да ми покажеш, че я не зная как се сее царевицата.“ Мъжът й я пусна (дотогава не беше я пуцал) и отидоха с моята жена да й покаже как се сее царевицата. Отидоха, жената се върна, оная, настанката, са не върна — откачила през реката и право в селото си отишла.

Сетне ми проводи хабер да отида да говорим. Отидох и ми рече: „Разведи ма с оня лигльо, ще ти дам каквото щеш.“ Питам я: „Какво ще ми дадеш?“ „Ще ти дам две лири, ще ти дам и шаяк за три чифта навои, една фаша за цървули...“ Е, тъй ми рече. „Щом е тъй, смятай работата за опечена.“

Върнах се тогава в Дъовлен и наградих комшията. „Що я не зарежеш — викам му, — това жена няма да ти е, та каквото и да правиш. Трябва, ако искаш да ти е жена, пак да я крадеме, както сме я крали.“ „Дума да не става — уплаши се той, — такова нещо не повтарям, та ако ще би да си остана без жена през цял живот.“ „Щом е тъй — остави я, пък ще ти откраднем друга, по-кротка, живот да живееш!“

— Колко ще ми искаш тоя път?

— На трима по сто — триста, двеста за пиене, та всичко петстотин.

— Дадено — вика. — Върви кажи на оная, бесната, че я не ща!

— Няма какво да й казвам, ще дойдеш с мене да отидем в Настан да ви разостави ходжата, че да си гледаш кефа!

Отидохме в Настан, разведохме го, сетне му взехме друга една, крадохме я, ама не такава кражба, каквато бе първата: като я побарахме за плитките, и втаса...

Пък оная ми си даде двете лири и всичко там, каквото беше казала...

Много жени съм влачил, ама тая, агов, се окачи на сърцето ми, ербап жена, където и да я побараш — жена и артисва!

... Още я помня и съжалявам. Ама нали ти казах: едно е да ти се иска, друго е да можеш, а пък трето и четвърто — да го направиш.

МЕРАК

Седя си оня ден на двора, пека си кълката на слънце и гледам — минава по пътя Юмера, на Расимчето зетя, в текезесето дето е овчар.

— Здравсти! — казва и си клати главата.

— Здравсти, здрасти! Но защо си въртиш главата?

— Въртя я, че ние горе на кошарите се чудим помагачи откъде да намерим — като да има как от кал да ги направим, — а ти тука дремеш ли, дремеш. Ела с мене да помагаш, че имам зор, хем надница ще ти платя, хем ще видиш как се прави изкуствено опсеменяване.

— Какво опсеменявате? Пшеницата или ръжта?

— Абе каква ти пшеница! Овцете опсеменяваме!

Опсеменявали овцете! Нова мода шантиклер!

— Абе Юмере, нямате ли — казвам — кочове, та вие ще опсеменявате овцете?

— И има — кай, — и няма. Ела да видиш! Всяка вечер ще ти варя куркмач.

Откакто си бях навехнал крака, в гората не бях излизал, та ми се беше бая затъжило, а и времето хубаво: едно спокойничко слънце пекнало — защо пък, рекох си, да не отида с Юмера на къшлата, че да се разшавам и разгледам? Викам на бабата:

— Давай ямурлука! Слагай хляба в торбата!

Засмяха се на Юмера и потурите, че дружина ще си има, грабна ми и ямурлука, и торбата, насмалко и мене да нарами! Бабата се понамръщи, но като й казах, че гъби ще й набера, благослови ме.

Леви-десни — стигнахме на Криво бърдо, дето са кошарите. Ама то асъл криво, криво-закривено, та хем завет и припек, хем всичко наоколо се вижда. Бре, че много се вижда, бре-е-е! Вижда се Перелиица насреща, обраснала с тъмни ели, като че ли забулена с фередже; по-наляво — Карлък, белоглав, не му стигнало купището със земя под него, ами се ровнал в небето, като че търси майка си и баща си, а до него — връх до връх: зелени, жълтозелени, едни като кучешки зъби подострени, други заоблени, да се не нагледаш на балкан!

Юмера ми вика:

— Не се зазяпвай, чичо Каньо, ами да поработим, докато е видело, че ей сегичка ще се мръкне.

Отидохме в бараката. Вътре — стая като стая, с дюшеме, прозорче и с печка в едното ѝ кюше, а в другото — намърдало се едно ей такова кочище рунтаво, гледа ме с накървавени очета и наведена шия, сякаш ей сегичка ще се хвърли да ме хакне с накеркелените си рога.

— Юмере — казвам, — внимавай!

— Не се бой — каза ми Юмера — Той се е наежил, че от завчера не е виждал ни овца, ни ягне, но сега като му дадеме, кай, овца ще поомекне и няма да се ежи. Докарай една овца отвън, само че гледай бяла да е, той на черни много не налита... Той е руски меринос, там, изглежда, е навикнал повече на руси...

Дотътрих аз отвън една овца, а кочът, като ме видя, вдигна шията си изведнъж, прекрачи крачка, изпръхтя и се закова на място.

— Пусни овцата! — казва Мерко — И върви до вратата!

Пуснах овцата и застанах до вратата, но кочът не гледа в овцата, а в мене.

— Срамува се — вика Юмера, — но ще свикне! Недей се плаши. Опсеменяването трябва да се върши от техника, но техникът вместо да опсеменява тука, фукнал в Рясково при даскалицата и цялата работа оставил на мене — да се чудя дали овцата да задържам, или на коча да събирам изкуственото семе.

Приказва си Юмера, а на мене окото — в коча. Ама коч, ти казвам! Заслужава на куци крак до бърчината да идеш да го видиш. То не е, брате мили, коч, а варел от двесталитровите, ако можеш да си го представиш, цялото в космалак и повесма, до земята чак разнесени, като се поклати само, и завее топъл вятър! Нашите кочове гледат като ангели, а на тоя очите му до половината скрити в едно бяло перде, а другата половина, като те погледне отдолу на горе — реже ли реже като с нож! Да не приказвам за рогата, завити на главата му като чалми. „Тая хала, викам си, ако само допре овчицата, ще я смаже. Ако пък вземе, не дай си боже, да я блъсне с рогата — от овцата няма да остане и опашка!“

Докато аз си правех тия сметки, кочът се пресрами и тръгна към овцата. Отиде до нея, спря се, протегна си шията и та-ак! — муцуна в

муцуна с овцата. Целуна я! Овцата нито шава, нито мърда, а кочът се обърна към задницата ѝ, провери дали е на мястото си вимето ѝ, а че се обърна пак към главата на овцата и започна да я ближе с езика от устата към ушите, като да я сресва. Като стигна до ушите, изпръхтя и овцата се отмести.

Викам на Юмера:

— Дръж овцата, че бяга!

А Юмера вика:

— Ти се не бой, той ще си я кандърдише. Женско може ли да си не даде фасон? Запали си, кай, цигара, има време! Кавказките мериноси много са табиетлии. Само едно, казва, ще те моля — като се нажеже да рипне въз овцата, ти я хвани за ушите и я дръж мирна да седи, а пък аз ще сложа зад нея станок, че да си свърша и техническата работа. То има време, още не е минало хорото, но мине ли хорото, бъди нащрек!

Докато да каже той „хоро“, и кочът започна нещо да похлопва с копитата, като да искаше да рови... Наведе шията, би на място с единия си крак, похлопа с другия, след това вирна главата и фукна, та обиколи овцата три-четири пъти с развети повесма, спря на място и заудря пак с копитата, заигра...

Игра ли бе това, или искаше силата си на овцата да покаже, да я слиса и сащиса — не мога да ти кажа, ала беше чудно нещо тая хала да се гледа как се носи с развети повесма и подковава дюшемето с копита, и се нажижа, и пръхти, докато захвърча от него бяла пяна. Тогава отново приближи овцата запъхтян, близна я с муцуната си, близна го и тя... И тогава, след като я на бързо попригали от ушите до опашката, кочът се засили да я покрива.

— Дръж за ушите! — извика Юмера.

— Дръж я, казвам, ти! Аз ще подложам станок.

Той хвана овцата за ушите, а пък аз, вместо да сложа станок, ритнах го и мериносът захлупи овцата по закон божи.

... Стори ми се грозно след тия галеници и милувки всичко да удари на... дърво!

Че като викна оня Мерко:

— Абе ти луд ли си, или майтап си правиш! С една такава скачка ние можехме да опсеем не една, а петдесет овце!

— Той — казвам — отново ще скочи.

— Да, но пак ще трябва да загорява! А гледай, че започва да се мръква.

— Ще загорява. Ти ако не загоряваш, той загорява!

Наежи се Мерко:

— Какво искаш да кажеш? Я се изрази!

— Седни — казвам, — недей ми се пули в очите! Дай ми една цигара да подпала и ще ти кажа... Само че поглеждай от време на време и коча!

— Защо ще го гледам, след дъжд — качулка?

— Точно сега е за гледане — след дъжд — качулка. Я кажи ми какво прави сега кочът?

— Ближе овцата.

— Видя ли! Ако беше ти на негово място, триста пъти да си захъркал, а той, кавалерът, ближе я и благодари!

Засмя се Мерко:

— Гледай за какво си се сетил!

— А ти, като гледаш всеки ден тия, кочовите сватби, не се ли сещаш никога за нищо?

— Сещал съм се — казва, — как не!

— За какво си се сещал? За дърво? Сещал се... Я ставай да организираме скачките, че ей сегичка ще се мръкне. И не си гледай пъпа, а гледай коча какво работи и се учи!

Изведохме овцата, доведохме друга. Мислех си: „Това ще му е на коча втората сватба за днеска, та ще я претупа по-набързо.“ А то, брате, същата игра, същото целуване и сресване, същите метани и поклони, и хора!

Изтропахме и трета сватба, и четвърта, материал събрахме за опсеменяването не на петдесет, а на петстотин овце. Викам тогава на Юмера:

— Давай на кочето да яде и да вървим да спим!

— Няма ли да варим куркмач?

— Няма да варим! Ще спим!

Подредихме овцете и легнахме. В колибата ми се стори много задушно, та легнахме навън, дето се вика, под небето... Ама и небето беше тая вечер — джа-ам! Ококорили се едни звездици, като че в роса окъпани, едни плахо-плахо попримигват, други — сериозни, светят и не шават, ровят в очите ти и питат:

— Как е, чичо Каньо, как е?

— Ами добре е...

— Добре, добре, ала можеше да е къде-е по-добре! Я си помисли!

— Стига съм мислил! Ще спя!

— Ще спиш, ама не можеш! — реже ме право в очите най-високата и ясна звезда — че ти е червива съвестта-а! Женен си четиридесет години, а я кажи едно хоро изигра ли на жена си? Изигра ли? Посегна ли да я погалиш поне веднъж? Да ѝ пошепнеш в ухото една любовна дума, както си пошепнаха овцата и коча?

— Мерко!... Дай ми кибрита — казвам. — Ще запаля огън. Не ми се спи!

— Чудно нещо — казва Мерко, — и на мене не ми се спи!

— А на тебе какво ти е?

— Абе кораво ми е — кай, — повече сено май че трябваше да си подложка!

— Сложи — казвам, — сложи! Една купа да подложиш, коравото ще си остане пак кораво, че това кораво, дето те гложди, не е отвън, а е от вътре! Познах ли, или не познах?

Утрая се Мерко, нищо не рече, ала стана. Разпалихме огън, захвърчаха искри, скриха се звездите, останахме ние двамата с него лице в лице.

— Тука ми е — казва — тежко, вътре!

— Да не е, дето те блъсна коча?

— Блъсна ме ти! С ония думи! Блъсна ме, та още не мога да дойда на себе си.

Юмерът, завлеканинът, толкова думи да издума наведнъж, ще рече, блъскането трябва да е било яко.

— Ти — казвам — да не си чул одеде какво ми рекоха звездите?

— Не съм чул звездите, но слушам — дере се тука някакво щурче: „щууур, щууур, щу-ур!...“ Ей това слушам от одеде и си мисля: „Де пък ме е разбрало и щурчето? Откъде?“

— Ами звездите — казвам — откъде са ме разбрали, та ми наговориха одеде такива думи? — И му ги казвам дума по дума, а Юмерът се блещи.

— Махни, махни, не е за дума!

— Кажи какво не е за дума? Кажи го да ти олекне! Тука поне няма кой да чуе. Ей ги, скриха се звездите, млъкна и щурчето, няма да ти пречи.

— Аз — почна да разправя Мерко, — аз, чичо Каньо, съм толкова, казва, мръсен, че да стопиш всичките овце на лой и лойта на сапун да направиш — няма да можеш всичката мръсотия от мене да измиеш! Аз, казва, като съм се напивал и жената не рачи с мене да лежи — връзвал съм я, казва, за кревата с въже!

— И аз съм го правил, не въздишай толко издебело, само че аз на мойта съм надвивал и без въже!

— Запуши я — казва. — Спри, че може нещо диво да ни чуе, та ще ни разнесе по цялата гора!

Гряхме се на огъня, мълчахме, по едно време Юмера отново го припали:

— Думай — казва, — не мълчи!

— Мойта е свършена, какво да приказвам? Мене само разкаянието ми остава, но ти си, казвам, още на трийсет и три! Гледай коча, прави каквото прави той, и ще видиш какво ще стане!

— Добре де — казва Юмера, — трябва ли хоро да играя? Макар че сме братя по кръв, аз съм, първо на първо, мохамеданин, орталъка ще се смее, че играя!

— Абе — казвам — комшу, ти будала ли си, или на будала се правиш? Първо на първо, ти хорото няма да го заиграеш на мегдана да те гледа орталъка, ще си го играеш у дома! Ще танцуваш! Няма да хлопаш и тропаш. Надуваш грамофона, ловиш жената и... карай! Ти целуваш ли жена си?

— Аз — казва, — право да ти кажа, скърцам със зъбите, та съм нямал време.

— Нямал си време! Да взема, че да те поливам с тоягата, да те поливам и да не ти казвам за какво... Такава кротка женица имаш и със зъби да й скърцаш! Да й се зъбиш като вълк! Ами тя какво прави, когато ти скърцаш?

— Закачулва се през лицето, трепери като листо и мълчи.

— Запуши я — казвам. — Спри!

Замълчахме. Зарови Мерко с тоягата в жартата и погледът си вече не повдигна. И въздиша! От време на време като въздъхне, издухва пепелта като с мех. Дожаля ми за Юмера, а че го подхванах:

— Да съм аз на твое място и на твоите години, че да видиш какво става! Ще се върна в село, ще мина през кръчмата, ще мушна в пояса две шишета гъмза и ще се върна в къщи за вечеря. „Давай, жено, ще й кажа, да поядеме, а че да се чукнем по чашка за твоя хубост и за твое здраве!“ Ще й помогна след това да раздигнем софрата. „Заповядай, мила жено, да полегнеш, сърчицето ти малко да стопля!“ Женско сърце лесно се топли. Не ти трябва огън и пламък, не ти трябва борина, всичко става от лесно по-лесно, иска се хубава дума само да й пошепнеш в ухото, както кочът го направи с овцата. Аз от овнешки езици не разбирам, но зная какво й рече: „Сърце мое, рече, хубава си, драга ми си, много те обичам!“ Косата ѝ малко ще погалиш — ти видя ли как кочът среса козината на овцата? Погалваш я с ръка — кочът нямаше ръка, а ти я имаш! Разбра ли?

— Запуши я! — разшава се Юмера. — Спри!... Много хубаво разбрах.

— Щом е тъй, ставай и си върви в къщи — ей го селото къде е, а пък аз ще пазя овцете и ще те чакам да си дойдеш утре.

... На другия ден идва си Юмера рано-рано, закичен на ухото със здравец. Питам го:

— Как е?

— Топ е! — хили се Юмера. — Мериносът, кай, цървулите ми не може да завърже! Но аз съм му благодарен, ще го гледам като брат и на рогите му две големи свещи ще запаля — едната от мене, другата от Незифе... Три дена останахме горе с Юмера, а след това посъбрах червенушки, борина малко и се върнах в село. Изтърсих армагана в скута на бабата и право при наместника.

— Кмете, ти връзваш ли жената за кревата?

— Защо да я връзвам? Аз, като я погледна само, и я свалям!... Ами тебе, казва, какво те е обарало да питаш? На тия години?...

— Питам, защото всички мъже в това село или връзват жените си, или им скърцат със зъби, или ги повалят само с поглед. А защо не раздадете, пистолети на мъжете? Вадиш пистолета и нататък всичко лесно!

Стана пълномощникът от стола и ме наближи.

— Духни ми — казва — в лицето!

Духнах му.

— Не си пил, а защо си я разиграл тътралката си рано-рано?

— Ще ти кажа — викам му — защо. — И му разправям по-нататък цялата работа за коча. Той на три пъти промени боята на лицето, че и неговият косъм, както се вижда, не излезе чист. Изслуша ме и накрая задава ми въпроса:

— Какво предлагаш да направим?

— Предлагам да се организира един курс в салона на читалището за квалификация на мъжете... Ще докараме коча да видят обноски, а пък аз ще се заема със словесното!

— Ама чакай! — вика пълномощникът. — Ти чуваш ли се какви ги дрънкаш? Коч в читалището, дето се провеждат културните мероприятия! На това отгоре — с овца!

Викам на пълномощника:

— Ами това не е ли култура, бе другарю, да умеят хората да се обичат? Я виж колко се развеждат!

Взе да се чеше пълномощникът: по главата, по врата, сетне, по краката.

— Само едно — казва — не разбирам: защо си се хванал тъкмо ти с тая овнешка история? Я ми кажи!

— Мъчно ми е, другарю пълномощник, че нашите хора в галенето са бетер от хайваните! Ето защо! Историята не е овнешка, а е от човешка по-човешка!

Замисли се пълномощникът. Мисли, мисли и накрая се реши:

— Добре, ще организираме курс, но все пак — в читалището не! Нека си бъде горе, в кошарите, там ще намериме начин да закараме мъжете, но да бъде за мероприятие някакво, да речем „реконструкция на овчата порода“ или нещо подобно — може дори само „реконструкция“. И ще внимаваш да не ни подушат, инак — стане ли на въпрос — нито съм те чувал, нито съм те виждал! Ясно?

— Ясно — казвам.

— Действувай!

... Сега действам.

Меракът ми е да преминат един ден всичките мъже край мене и да ги видя всичките накичени със здравец — като Юмера!

Тогава и греховете ми ще се простят, и сърцето ми ще се отпусне!

КОГАТО СВЕТОТ СИ СЪБУВАШЕ ПОТУРИТЕ

Един е страдал от война, друг от жена, а пък мен ме изведе „Бакиш“. Яде ме на хапки, не изведнаж, та ми душицата извади. Само че — да ти го кажа отначало.

Аз бех кундурадгия. Като ти казвам кундурадгия, ти го не бъркай с обуцар. Обуцарите сетне се навъдиха, та ни изпоядоха хляба, но преди да ни натиснат те, ние, кундураджиите, командвахме чаршията. Дюкянчетата ни беа все около шадравана, в пъпа на града — осемнайсет дюкянчета, наредени едно до друго като броеница! Изнесехме ли кундурите, ставаше пред дюкянчетата шарено, прешарено, с бяло и черно, с кафяво и червено — като на панаир!

Работехме какви ли не чешити кундури (папуци, кундури — едно и също). Ако си по-наперен, купуваш си от моралицките папуци, изшилени на върховете, а шилата им извити като човки, с копринени пискюлчета в края. Такива папуци се носеха с накривена шапка и кама. Имаше и папуци с обли, корави носове и дебели ходила — еминии, — за по-улегналите хора. Такива папуци вървеха на жълти божигробски броеници и астраганена гугла. Имаше и салджицки папуци, бели, с два носа, плитки, с фатало отзад, меки, леки като гълъбови крилца. Купуваха ги най-вече салджиите по Марица, затова им казваха „салджицки“, но който си беше мераклия за хубаво, купуваше си ги. Имаше и тулумбаджицки папуци за тулумбаджиите от пожарната, подпетени, с опашчица отзад, бързо да се хващат и обуват, и какви ли още не: за чираци и майстори, за луди и кротки, за ергени и за женени. Нямаше нужда от легитимация. Гледай го в папуците и всичко ти е ясно: кой на колко е години, колко му е акълът, има ли си пари, или ходи без стотинка, кротък ли е, или е опасен, какво работи и от коя е махала — Амбелинос, Жаблица или Метошката. Не както е сега: обувките — едни и същи! Върви го знай кой откъде е и какъв е.

И не разбрах защо хората се нахвърлиха на обувките. По-хубави ли беа? Не! Къде може да се сравняват обувките с папуците! Да беа

по-евтини от папуците — не! Беха дори по-скъпи и пак надвиха тия пуцини обувки на папуците. Отначало дойде един обуцар, не знаей отде си, сетне се присоса още един, та станаха двама. Нямаха ни чаршия, ни гилдия, но всички се юрнаха към тях и нашите чукове взеха да ръждясват.

Събрахме се старите и младите майстори да се сприкажем какво да правим. Ние, младите, наежени — искахме да хвърлим двамата обуцари в реката, да ги сплашим и да бягат. Старите не даваха. Особено един — Алито, Алито се казваше, адам-акъллия, белобрад, с крива шия — той беше много против да се хвърлят в реката обуцарите и викаше:

— Не е работата, майсторчета, в папуците и в обувките, а в света! Ако светът е започнал да си събува папуците — няма кой да го отбие, нито да го спре. Събува ли си, кай, потурите, той ще си събуе и папуците! Не се закачайте с обуцарите, ами който е по-млад, да зарязва папуците и да се хваща за обувките!

Рипнаха въз Алито, дигна се гюрултия, насмалко него да хвърлят в реката. Казаха му, че е подкупен, изкуфял и какво ли не. Накрая младите каквото си искаха, това решиха: отбрахме се петима с моралицки папуци и ками, уловихме през нощта завалиите обуцари и ги метнахме в реката. Сетне отидохме в кръчмата на Жълта Петра, хванахме една латерна, заръчахме си червено вино и се почна една веселба: песни се пяха, вино се ля, чаши със зъби се трошиха до призори. Никой и не е помислил, че това ще е последната ни кундураджийска веселба. Тъкмо да си ходим, и забиха черковните камбани на пожар. Излязохме да видим какво е, що е и отрезняхме изведнъж: гореше кундураджийската чаршия. Бре бакъри с вода, бре мокри черги, бре тулумбаджиите с маркучите, но може ли с три никакви бъчонки да се изгаси една стара, хубаво изсъхнала чаршия, заплакала за огън и пожар? Дуварите падат, покривите сами се хвърлят в огъня, а папуците пискат като живи в жарта!

Случиха се арнаути хора тия обуцари: ние ги хвърлихме в реката, те пък ни дадоха огъня — станахме танто за танто. Търсихме ги да ги трепем, но те изчезнаха от градчето и се не видяха.

След пожара повечето кундураджийи се пръснаха и зарязаха занаята. Други неколцина си намериха нови дюкянчета, а пък аз — речи го едничък — останах без дюкян и без пари. Ходих тука, ходих

там, отникъде никаква надежда. Най-сетне срещна ме Кольо Пъпката, касапинът:

— Ти, Коста, доколкото разбрах, си още без дюкян.

— Така е — казвам.

— Щом е така — казва ми Кольо — аз ще ти дам без пари моята касапничка при едно условие: да извадиш позволение от кмета да си окачвам месото вънка на плочника, на ченгелите, както си беше. Ако това стане, само вечер ще ми трябва дюкянчето. През деня ти можеш да си чукаш вътре папуците.

Хванах тая сламка и с двете си ръце и се изтърсвам на кмета:

— Ти майка, ти баща! Метани ще ти правя и каниски ще ти нося като на кум, ако позволиш на Пъпката да излезе на ченгел, а пък аз да влезна в дюкяна! Изгорял съм, трябва да ми се помогне!

Кметът се опъна:

— Как ще вадя на ченгел Пъпката, като има от ветеринарните заповед — ченгели на плочника да се не явяват? Пусна ли Пъпката, всички ще се юрнат и хигиената пропада.

Молих се, братих, обещах лозето му да копая летно време и кметът най-сетне се съгласи:

— Добре — казва, — но ако съгласиш и Таратора.

Таратора беше властник, депутат и тъй нататък.

Отидох при него:

— Тъй и тъй.

Той каза:

— Не! Не и не!

Хелем напипах слабото му място.

— Нали — казвам — скоро ще бъдат изборите! Нашата рода е повече от четиристотин и пет човека, отделно лелините и калековите. Мога да ти ги доведа накуп, петдесет-шейсет глави да подпрат депутатската ти банка! Мога и с байрака на партията ти през чаршията да ги прекарам, ако ти на мене свършиш тая, тая нищо работица, дето те моля — за ченгела на Пъпката!

Склони.

През нощта Пъпката заби дирека на плочника, закова ченгела на дирека и окачи месото, а на другия ден всички ченгели бяха пак на старото си място. Ветеринарният не посмя да сече диреците и касапската чаршия пак излезе на открито.

Взех пари назаем, купих нова машина „Сингер“, нови калъпи, гъонове, мешин и подкарах занаята. Направих папуци всякакви: моралицки, еминии, салджицки, тулумбаджицки, черни, бели, червени, едновърхи и с два върха, с фатало и без фатало, и ги навързах на шарени вързаници пред дюкянчето, та кой как мине — забляваше се да гледа... Едни гледаха, други купуваха и работата май потегли. Годеница имах отпреди пожара, дойде ми кураж — ожених се. Взехме гола стая на кирия, с две столчета и една софрица, но нали чукът ми беше в ръката — надах се да спечеля и за къща, и за маса, че и за тюфлеци да артиса. Но не щеш ли — дойде „Баки-иш“!

Една сутрин викам на Пъпката:

— Абе, бай Кольо, ти ще дадеш месото, аз — зарзавата, че да отвъртиме за пладнина един гювеч!

— Бива! — рече Пъпката. — Защо да не бива. Дай пари да взема зарзавата.

Дадох му и той отиде на пазар. Забави се. По едно време връща се, носи картофи, магданоз, лук и отдалече се провиква:

— Оди, Коста, на пазара, чудо да видиш! Гумени цървули на сергия. Без пари!

Секна ме нещо под лъжичката. Оставих чуковете и отидох. Народ! Не може да се мине, струпал се около една сергия, накамарена догоре с цървули. Взех един цървул, обърнах го и прочетох на табана: „Бакиш“! — *гумена фабрика* и тъй нататък.

— Колко пари е чифта? — запитах продавача.

— Десет като за тебе! Ако вземеш три чифта, мога да ти ги харижа и по осем!

Гледам цървулите, опипвам ги: де моите, белите салджицки папуци с жълти кантове и леки като перушина-а, де са тия лъскави топузи, тежки! Ама това си го викам аз. Народът — леки-тежки — не признава! Прости хора се събрали, очите им в лъскавото, грабят ли, грабят! Купуват, хвърлят старите цървули, обуват гумените и отиват на фотографията да си направят по една моментална с „Бакиш“. Стана ми, да ти кажа, мъчно. Не за друго, а за фотографията. Толкова години папуци правех, с такива усталъци и мераци, а едно „браво“ не чух. А гумените лепезета, дето нямаше в тях нито хубост, нито усталък и човещина, от сергията — на фотографията.

Един се не намери с око за хубост!

Вместо да се върна в дюкяна, отидох в кръчмата на Жълта Петра и съм се тъй нацепил, че кога са ме занесли у дома, не зная. Оттогава работата тръгна мъртво. „Бакиш“ обра селските ни мющерии и альш-веришът се запече. Намалихме цената на папуците. „Бакиш“ — и той. „Бакиш“ продаваше само в брой, ние решихме да продаваме на кредит и с това да го надвием, но и тука контрата остана у кундураджиите. Плъзнаха хората на вересия да взимат, никой в брой. Един вика: „Ще ти платя, като взема заплата.“ Друг: „Гроздето като продам“, трети обещава да се отборчи „по харман“ — житото си като овършее, пети, шести и така нататък. Не броя келепирджиите, приставите, финансовите агенти и стражарите, дето вземаха и заличаха и едно благодаря не казваха. Един те подплаши с калъчка, друг — с писалка, а градските агенти само с това ме плашеха: „Ще върнем касапниците в дюкянчетата, мисли му!“ И вземаха кой за бабата, кой за жената, кой за децата, все до заплата уж, а никой една пара не даде, не плати!

Тъй закъсах с тия вересии, че ходехме на църква поединично — аз, жената и бабата, с едни папуци.

Като видях, че фалиментът ми е в кърпа, реших: „Вересия никому! Господ от небето да слезе, ще го върна, ако не плати с пари!“ И се дори заклех. Паднах на колената и се провикнах: „Боже, боже, къорав да стана, боже, ако отсега нататък дам на вересия!“ Прекръстих се и тъкмо съм се изправил на краката, виждам, че влиза бащин приятел от Козаново, имаше един — Митю, Митю Гуката. Разкрачил една усмивка от едното до другото ухо, с торба на рамото и от вратата още вика:

— Коста, Коста, хаирлия, Коста, за трийсет души сватбари папуци ще купувам! Давай да мерим!

Извади от торбата един сноп с клечки — мерките на сватбарите, дето щеше да обува — и започна да избира. Тия-тия! Тия-ония — обра ми, току-речи, цялата сергия, натика папуците в торбата и си тръгна.

— А парите, Гука-а?

— Парите — на харман! — вика ми Гуката. — Пиши ги на вересия!

— Тъй ли? Дай си ми папуците!

Той се облещи. Рече да излезе, аз го дръпнах. Сборихме се, взех торбата, изгърсих папуците на плочника, грабнах сатъра от Пъпката и започнах да ги кълцам като за кайма. Сбра се цялата чаршия:

— Чакай бе, Коста! Недей бе, Коста!

— Нема чакай, нема недей! Ще му го наръгам в занаята и в папуците, и в гумените цървули на „Бакиш“, и в мющерииите, дето ме завличат и обират, и в кьоравия свят, дето не вижда накъде е тръгнал!

Псувам и кълцам, кълцам и псувам, докато сдробих всичките папуци на кайма. Хвърлих сатъра и си тръгнах, ама не за вкъщи, а надолу по реката, че главата ми се беше запалила и хора не ми се искаше да виждам. Седнах край реката, натопах си главата, дойдох малко на себе си и ми олекна: няма вересии, няма данъчни агенти и стражари келепирджии, няма тоя „Бакиш“ да ме души на пресекулки! Няма! Няма! Няма!

Това — няма! Ала има къща и жена. Празна къща, гладна къща. И тъща в нея. Само ме гледа в ръцете: с хляб или без хляб се връщам, а че извърти очите към жена ми: „Видя ли?“ Тя навремето я придумвала да се жени не за мене, а за внука на хаджи Фаница — с осемнайсет декара бахча. Минка взе мене и това майка й не можа да й прости. Как щеше сега да я погледна в очите? Да кажа, че нямам в джоба си нито пара! По-добре — в реката и да свърши тоя срам.

Изправих се на брега, походих нагоре-надолу да разбера къде е по-дълбоко, прекръстих се, казах: „Прощавай, Минке!“ и се рязнах в мътната вода. Искях по-дълбочко да забия, по-набързо да се свърши, но набарах нещо мазно. Отворих очите — котка! Пречукана котка във водата. Догнуся ме и бързо-бързо се измъкнах от вира. Седнах на брега да се суша и започнах по човешки да размислям: „Защо да се давя? За да оставя Минка на хаджи Фаница? А че не мога ли аз да шавна до Америка и да напечеля не една, а две бахчи и да накарам Минкината мама бърните си да прехапе?“

Разгеле имах в Америка познати две момчета от Чешнигир нова махала, забегнали преди войната в Детройт. Като стана войната, те, патриотчетата, прегазили океана да се бият за доброто на България. Зачислиха ги в ротата на капитан Челбов. В един поход газехме кал, единият минал по-наблизо до капитана и го опръскал. Оня сербезлия вдига бича: „Де се навираш, сукин сине, мамка ти!“ — и пляс — по врата на американчето. То, не видяло войниклъка и не знае какво е военна дисциплина, обръща се и вика на капитана: „И аз — казва — мамка ти!“ Вади Челбов револвера да го стреля — едвам го спряхме. Даде присъда да се ударят на американчето двайсет и пет тояги.

Ординарец бях на Челбов — замолих го да не е пред цялата рота наказанието, ами на закрито, в палатката, че да не осрамотяваме момчето — все пак самичко е дошло да мре за доброто на България. Послуша ме капитанът и заповяда да изпълня наказанието. Въведох американчето в палатката и му казвам да вика. Почнах аз, лу-уп — с тоягата в раницата, а пък американчето реве като заклано. Аз бия, то реве, докато отброихме двайсет. Петте само ги ударих на месо, да не е без хич. Оттогава това американче все в очите ме гледаше и бе готово в огъня да стъпи заради мене. При демобилизацията, като се сбогувахме — каза ми:

— Коста, при Челбовци тука не се живее! Ела с мене в Америка! Пари да напечелиш, пък ако искаш сетне — върни се!

Тия думи си припомних и реших: само в Америка! Тя много е оправила, и мене ще оправи!

Върнах се вкъщи весел. На жените — нищо. Написах писмо на чешнигировчето, след месец и нещо отговорът дойде: „Идвай! Чакам те! Ще те срещна като цар!“

Извадих пашипорт — тогава ваденето на пашипорти беше играчка, — а на жената не обелвам нито зъб. Ще писне, ще ревне — и върви се оправяй. Реших: ще вървя тихомълком. Ще ѝ се обадя от Америка. Насрочих и ден — двайсети август. Накарах жената да сготви тоя ден гювеч, та ядохме, а че станах и тръгнах. Но като тръгнах — опустял и град, взе, че ми домиля. Рекох: „Ако с жената не се простих — хайде поне с града да се простя.“ До железницата имаше време... Тръгнах по чаршията, надолу към Чинара, дето е офицерското събрание. Вътре — свети. Тъкмо очите си да отрия в българска фуражка. Прозорчетата бяха ниски — надникнах и видях: тия калпазани, офицерите, наредили се на маса, турили бъчонка на средата на масата, точат и пият пенливо някакво, жълто. Викам си: „Това е бира!“ Бях чул, че се е появило такова някакво питие, ама какво е — не бях го нито виждал, нито пък опитвал. Та ти казвам, пият офицерите и тракат халбите, а пък аз ги наблюдавам.

Изведнъж спомних си думите на майстор Али: „Започне ли светът да си събува папуците — няма кой да го спре. Събува ли потурите, той ще си събуе и папуците! И кой знае още какво!“ Ето ти я новата мода! Жълта пикня, дето се вика, ама я надуват господата, че е

ново. Само че тоя път и аз ще близна от каймака на пикнята, че да става каквото ще!

И реших: Америка няма да се помести! Пашипорта може да почака. Грабнах се — та в Прангата — родното ми село.

— Тате — казвам на дъртия, — ти веднъж си ме родил, роди ме още веднъж!

— А бре, Коста — чуди ми се дъртият, — може ли два пъти човек да се роди?

— Може — казвам — и три, ако ми дадеш моя дял от голямата градина да го продам и да свърша тая, дето съм я намислил.

И му разправам до какъв дамар съм се допрял. Моят стар баща беше служил в жандармерията, горската — схвана горе-долу положението и — господ да го прости! — съгласи се. Вързах десет наполеона в кърпата, платих сергийно право, докарах бира от Пловдив, каца с лед, скара за кебапчета, две чинии, две халби, а като най-последно накарах Вангелакито — иконописеца — да ми нарисува свети Георги на кон и с една пенлива халба в едната си ръка, а в другата — шашка, а с шашката набол кебапче. Под тая картина — надпис: ей с такива едри букви, черни върху жълта книга:

ЛЕДЕНА БИРА — ОФИЦЕРСКА!

Че като се нарои един народ! Олеле, мале! Народът, като се юрне, не можеш да го спреш. Ама че бирата била горчива! Нищо, баламите ги не стряска. Някои питаха защо бирата е офицерска.

Отговарях им:

— Такава я пращат.

Фотографът, като видя как народът се налива, залости апарата до сергията и започна да фотографира мераклиите до свети Георги с халба в ръката. Мераклиите фотографираше само с халба, а на по-мераклиите слагаше на главите им по една жълта каска, пожарникарска.

Казах на Вангелакито да ми помага. Той даваше кебапчетата, аз — бирата, и до пладнина изсушихме бирата до капка. Напълних чекмеджето с пари. Викам на Вангелакито:

— Абе ти какво се будалкаш, та рисуваш тия светци? Не виждаш ли, че и светците нещо взеха да не минават? Защо не станем ортаци, ти да печеш кебапчетата, а пък аз да точа бирата?

— Бива! — казва Вангелакито. — В тоя град и без туй няма човек от икони и картини да разбира, щом си ме харесал за кебапчетата — моля! Аз съм на това отгоре и ваятел — ще ги правя, както трябва!

Купихме едно биволче от Избегли, направихме го на кайма. Вангелакито с дълги пръсти правеше едни кебапчета като вretenца. Доставих десет бурета бира и започнах един альш-вериш — „Бакиш“ можеше да ми завиди. Работата се разви. Парите заваляха като дъжд. Събираха се вечер по една торба, никому се не ще да ги брои.

— Брой ги ти! — дава ми ги Вангелакито. — Че съм много уморен.

— Ти! Ти! — бутам му ги в ръцете. — Аз съм капнал.

Най-сетне споразумяхме се една вечер да ги брои той, другата вечер — аз.

Окуражен от печалбиците, купих на жената копринен плат за фуста и казах да си го ушие при най-скъпата шивачка в града. Жената показала плата на майка си и се похвалила къде щяла да си го шие. Майка ѝ се втрещила:

— Мари ти имаш ли акъл, мари! Кебапчийска жена по шивачки да си носи роклите? Мъжът ти едвам събира за хляб и шарлаган, а ти салтанати ще продаваш, като да си у хаджи Фаницата.

На другия ден попитах жената защо не е с новата си рокля.

— Аз не съм яшила — казва.

И ми разправи, че майка ѝ не дала и какво рекла.

— Ще кажеш на майка си утре вечер да не си ляга. Да ме почака!

На другата вечер събрах парите в торбата — неброени, — метнах я на рамото и право вкъщи. Жената и майка ѝ ме чакат. Викам на жената:

— Постилай чергата!

Постла жената чергата, а пък аз изтърсих върху нея торбата с парите. Дръннаха парите, разпиляха се, взе ѝ се ума и на мойта баба.

— Хайде — викам — сега, бабо, межия да направим, парита да преброиме! Ти, казвам, брой само шестаците, Минка да брои петаците, а пък аз ще сортирам книжните пари!

Глътна си езика баба. Три пъти очите си разтърка, да не сънува, а че се хвана да брои. Броихме, каквото броихме, като преброихме всичко — загребах с двете шепи каймета и ги тръснах в скута на жената.

— На̀ ти, жена! Туй е — казвам — за шивачката, а пък туй, бабо, е за тебе, че да запомниш кога светът си е събувал потурите.

И Алито не забравих. Плащах му надница да ми трака машата, че той ми отвори очите къде е на прасето гъделът и ме отърва от „Бакиш“.

Алито много хубаво тракаше машата. Шията му беше крива, а чалмата — на парцали, но каквото хванеше — работеше го с мерак. Само дето не можеше хубаво да каже „ледена“, ами все викаше:

— Иледена, иледена... Иледена-а-а!

СТРАХ

Викна ме лесничейт веднаж, затвори хубаво вратата и ми рече:

— Порязов, има — кай — за тебе една поверителна задача: горският в Каракуз е, изглежда, мъртъв! От петнайсет дни никой не го е виждал да се мярка из района, нито пък в общината се е обаждал. Нареждам ти като на старши да заминеш за Каракуз и лично да провериш нашият човек жив ли е, или е мъртъв!

— Слушам!

— Вземи си оръжие, патрони и — умната! Районът е граничен, населението е помашко, а на това отгоре, както е известно, появила се е пак четицата на Али Бекир, тъй че очите си трябва да отваряш на чекрък!

— Слушам, господин лесничей!

Викаше се тогава „господин“, а не „другарю“.

Събрах в раницата сухоежбина за три-четири дена, метнах се на коня и тръгнах. Пушка със себе си не взех, пушката се вижда, бие на очи, но заредих наганта — имах нагант барабанлия, с шест патрона, на сто и двайсет крачки пробиваше буково листо.

Пътят за Каракуз е седем часа, но по преките пътеки го взимах и за пет, с всичкото му зазяпване, спиране по чешмите и тъй нататък. Едър е балканът там, дива бе гората — с ей такива дебели дървета и скали, пълни с орли, имаше в какво да се зазяпаш, ала на мене акълът ми беше все в тоя нашия горски — дали беше наистина пречукан, или друго се беше случило с него.

Докато се качвах с коня по стръмнините — все ми се въртеше из главата: какво ли може да се е случило?! Макар че с един горски можеше да се случи какво ли не. На него това му е работата — да пази баира да не се сече, пашата да не се пасе и току-виж светнал го някой с нож или куршум. Тъй бяха направили преди години с горския от Средока. Хванал кози в сеченака, отвързал на еркичите звънци, а козарите как да си вземат звънци, как (те пък за такива звънци мрат)

— изпреварили го, пречукали го с една-две сопи — затрили го. Заради два ръждясали звънци!

На мене бяха вадили нож Бурунсуза от Карамушица и Крив Салих. Призна ми сетне Кривото. „Ако се беше — кай — обърнал да бягаш, нанизал та бях с ножа, че от трийсет крачки мога — вика — чамова талпа да пробия! Ала ти — казва — не се уплаши и това те спаси.“

При такива хора гора да пазиш не беше лесно, още повече те имаха кураж от Али Бекира — българин, ала мохамеданин от драмските села. Минаваше границата, хващаше мулета от нашенско и ги продаваше в Гръцко. Водеше трима с него. Пребили бяха един акцизен заради коня и един овчар, че беше им отказал чеверме да им пече, и оттогава на сербезлиите все името на Али Бекира им беше в устата; с него лягаха и ставаха, с него плашеха и се заканваха. Мене, да ти кажа, не ме стряскаше Али Бекир, ала си мислех друго: в такова време можеш да чукнеш и горския, и полския, и когото си искаш, и всичко да мине върху разбойника.

Конят ми силен — по пладнина бях на „Студената чешма“. Оттам пътят се навива надолу и слиза, слиза — де през храсталаци и сливащи, де през камъни и канари, докато се стигне в Каракуз.

Каракуз не беше село, а няколко дребни махали, пръснати по съседните баири. До реката, настрани от махалите, селяните си бяха направили дървена джамия с мечет, където идваха петъчно време да се кланят. Нямаше ни кмет, ни бирник. Само един наместник в най-близката махала, но заминал и той на харман и аз — ща не ща — отидох в мечета при ходжата.

Заварих го — свалил си чалмата да го не пече, събул си папуците, седи на хладовина под върбите и кърпи някакъв самар. Ни млад, ни стар, брадата му с ножица подкастриена, възрастта му не може да се разбере. „Хош гелдин!“ — „Хош булдук!“ — посреща ме той, покани ме да седна, даде на коня ми сенце, а пък аз издалече го позапитах за горския не го ли е виждал.

— Аз съм — вика ми ходжата — от десетина-петнайсет дена харманджия и никого не съм виждал. Днес съм тука, че имам погребение.

Умрял някакъв си Метко от съседната махала.

— А ти по какво насам?

Казах му, че съм в обиколка.

— Разгеле — казва ходжата, — имал си късмет, че ме завари, да те наредя в мечета да преспиш, а пък утре, като се разсъмне — върви, накъдето искаш!

Мечетът ми се видя схлупено такова едно, мазано с кал, като сайвант, с една широка стая за училище и друга стая, по-малка — за ходжата. В тая одаица имаше върху две дървета наредени дъски за креват, застлан с халища, и отгоре им — пърчови кожи, една върху друга, можеше да има пет или шест. Имаше стол, маса и мангал. Беше преметено, чисто, по стените нямаше размазани дървеници; за една вечер преспокойно можеше да се преспи. Показа ми ходжата как вратата се залоства, с кое халище да се завия и какво да си подложка, а след това извади си часовника от пояса, един часовник като солница с чифтели и капаци, погледна в него и хукна към минарето да вика... Вика каквото вика, пъ каквото пъ, техни си молитви някакви — а че накрая се обърна към най-близката махалица и ревна:

— Е-е-ей, Расиме-е-е, каурин има тука! Донеси му неква за едене!

Докато викаше ходжата, зададе се и погребението — все мъже! Носеха умрелия, завит в черга, а един стар, брадат вървеше най-отзад и от време на време се провикваше: „Холла, холла! Холла, холла!“ (Аллах, аллах! Аллах, аллах!)

Влезнах в джамията с ходжата, а пък аз спънах коня да пасе. По едно време чувам — топурка се: тичат из гробището хора, бягат кому накъдето очите видят, с ръце, турени на вратовете, бягат и се не обръщат, като че ги е подгонила смъртта. Като видях, че и ходжата с тях, досетих се, че са ми казвали за тоя калпав обичай: щом се погребва мохамеданин и хлопне първата лопата пръст, всички да бягат и да се не обръщат.

Като се оправи ходжата с погребението, отби се при мене да ми каже „сбогом“. Показа ми на кой баир е неговата махала и тръгна.

— Тая вечер — казва — аз ще пратя наш човек да потърси в гората горския, а ти си лягай и спокойно спи. Утре рано ще се върна и ще донеса парен качамак!

Отиде си ходжата и след малко се зададе от махалата един помак с брада на фъндъци, с бакърче в ръката и торба. Разбрах, че той е Расим, дето го извика ходжата. Сложи яденето и тръгна да си върви.

— Седни малко — викам. — Как се казваш?

А той мучи — езикът му отрязан. Беше ми в ума на другия ден да попитам ходжата кой и за какво му е отрязал езика, но до другия ден такива работи се случиха, че аз моя си глътнах, дето се вика, и забравих да попитам за езика на Расима.

Отиде си немият и останах сам. Махалите се виждат, ала и най-близката от тях е с карабина ако стреляш — горе-долу на куршум. А пък и хора нито минаха, нито се видяха, приказка с някого да си прикажеш, по една цигара да подпалиш.

Отидох в мечета, но ми се стори вмирисано на ходжа, та се опитах да отворя прозореца, но го намерих с пирони закован. Вместо него отворих вратата, а пък аз отидох вънка. Запалих огън, грях се и ядох, докато хубавичко се стъмни. По едно време провикна се някой от джамията: „Ху-ху-ху-ху-у-у! Ху-ху-ху-у-у!“ Почнаха, значи, кукумявките да грачат, а и бухал се обади. Оставаше само вълци да завият, за да стане пущинакът асъл пущинак! „Хайде — викам си, — Гьорге, прибирай се и лягай да спиш, че утре кой знае какво ли те чака!“ Загасих огъня и се прибрах. Палнах кибрита да видя кое где е, подпъхнах вратата с едно дебело дърво, оставих бакърчето с млякото на масата и като нямаше с какво да го покрия, взех корана на ходжата, покрих с него бакърчето и си легнах, без да се събличам. Поясока и фуражката само дето свалих, а наганта турих под възглавницата.

Успокоих се, дето се вика, и лека-полека заспах. Колко съм спал, не мога да ти кажа, по едно време чувам: като в просъница нещо се дере. Дере се книга! Сепнах се, но не шавнах. „Може — рекох си — да е някаква мишка.“ Поослушах се добре, не е никаква мишка: дере се книгата листо по листо! Посегнах да взема наганта, скръцнаха дъските и — лунгурrrrr — обърна се на земята бакърчето с млякото. И стана мъртва тишина. Само едно дишане се чуваше. Мина ми през ума: дали не е от мойто си дишане, да се връща от стената. Спрях се да дишам, онова си диша-а. Ха да те видим сега! Тогава усетих, че косата ми се наежи. Напипах наганта и като сложих пръста на курука, тогава се малко посъвзех. Рекох си: „Ако е човек — ще го застрелям!“, но веднага ми дойде в ума, че прозорецът е с пирони закован, вратата заключена, на това отгоре и залостена — комар не можеше да се промъкне. „Ами ако е имало нещо под кревата? Ако се е някой скрил под него и ме е чакал да заспя?“ Викнах тогава:

— Стой! Ще стрелям!

Кога съм литнал от кревата и кога съм стрелял, не мога да ти кажа, но три пъти като гръмнах, чак тогава осъзнах, че съм на кревата бос и прав с наганта в ръка. Коленичих на кревата и без да пушам наганта, с лявата ръка допипах кибрита. Затиснах го под коляното, драснах една клечка и я вдигнах: вратата си беше подпряна, прозорецът — затворен, в стаята никого нямаше, само коранът и бакърчето с млякото се търкаляха на пода.

Гледах и не вярвах, докато клечката угасна. Легнах, ала наганта не оставих. Мина ми през ума да стана, да изляза, ала се усетих толкоз отмалял, като че някой беше ми отрязал и ръцете, и краката.

Сърцето: лупа-лупа — да се пръсне. Гърба си и краката не усещам. Това било, значи, страх да те подлегне — смърт! Ако беше ми се явил в същото време Али Бекир, щях на врата му да се хвърля да го целувам като брат, все едно дали щеше да ме реже, или беси. Ала нямаше никакъв Али Бекир: скръцна столът и нещо се намести върху него. Столът не седеше равно на дюшемето и захлопа — ту на единия си, ту на другия си крак, като че някой се люлееше на него. Рекох да извикам, но гърлото ми се вдървило — не излезе нито вик, нито глас. Мина ми през ума, че може да сънувам, ала то се познава кога е насън и кога наяве: зъбите като затракат — не е сън, а зад ушите ме обля студена пот. Ще попиташ какво ми е минало през ум? Какво ли не! Духове, дракони и главно оня, умрелият, да са не е вдигнал да ме налегне и да ме размаже на кревата. Колкото смелост имах, идваше от трите патрона в наганта, макар че патроните в такова време пара не правят.

Колко се клати столът, не мога да ти кажа, но спря и в същото време: лунгур-р-р — сипнаха се всичките паници от полицата. Това ме тъй уплаши, че трите патрона от наганта изгърмяха ей така, от само себе си. След гърмежа стана тихо и в тишината чух как започна нещо да шупурка и шуполи. Рекох си, че полудявам! Запуших си ушите да видя дали нещо в мойта глава не шумоли — и шумоленето спря. Значи, идваше истински шум, равен, незнаен и, да ти кажа, страшен! Оставих наганта, вкопчих завивката с двете си ръце и я стиснах. Очите си затворих и на топка се свих — нито да чувам, нито да виждам, когато страшното ме връхлети.

Колко съм стискал завивката, не мога да ти кажа: стори ми се век, век и половина. През цялото време шумът не свърши. Знаеш ли какво е да се шета и шуполи около тебе и да не знаеш какво е? Аз с мечка съм се борил и ръката ми е хапала, ето ми зарасналата рана, с пълна пушка в корема са ме дупчили — актове бех съставил на един серсемин — караше ме да ги скъсам, и в Отечествената война невъзпламенена бомба хвърлих обратно, и пак не мога да кажа, че съм примирал от страх, а тука, вярвай бога — жив умрях. Тая дума като ти мине през ушите — да ти е ясно, че не е току-тъй измислена, — изстиваш, вдървяваш се и — край, а краят си беше, току-речи, готов, ако в това време не беше се изкукуригал един петел. Ходжов ли беше, селски ли — не мога да ти кажа, но се чу — издалече, като изпод земята, и тогава от малко-малко дойдох на себе си. Все пак не мърдах, чаках по-добре да се разсъмне. След първия петел чу се и втори, и трети, далече кукуригаха, но ги чувах и на сърцето ми падаше това кукуригане като мехлем.

Кукуригаха петлите, пяха и се надпяваха, докато усетих, че се е вече разсъмнало. Махнах завивката и първото нещо, което забелязах, беше, че от полицата съдовете са наистина сметени до крак! Понадигнах се от кревата и другото нещо, дето се изпречи пред очите ми, беше един куп, ей такова купище с жито. Прозорецът напълно здрав, с пирони закован, вратата — залостена, а купището стигнало до височината на кревата и дори масата засипана до половината. Ровнах — жито! Наистина жито. Светло беше, виждаше се всичко ясно.

Станах криво-ляво от кревата и тогава зад купа с жито видях — какво мислиш? — клекнало до разсипаното бакърче с мляко едно сиво, живо нещо, като куче, яло мляко, облизва си муцуната и ме зяпа в очите. Една ли, две ли минути съм го гледал, без да разбера какво е, докато познах, че е борсук, язовец, опустял и язовецът! — клекнал, гледа ме и се облизва, с бели мустаки от млякото — то е събаряло саханите и се е клатило на стола! Дойде ми изведнъж ядът, побарах дървото, дето бях подпънал вратата, и замагнах да го трепя, ала то, като че разбра какво му се пече, шмугна се покрай масата и отиде под кревата. Подирих го под кревата, ала видях само опашчицата му как се хлузна през една дупка на стената и се не видя — нито язовец, нито борсук. Хукнах навънка със сопата, но на вратата ме срещна ходжата,

захилен и подранил, с драно ягне в едната си ръка, а в другата — с бъкел.

— Къде с тая сопа?

— Един борсук... Ще го претрепя!

— Афедерсън! — дръпна ме ходжата. — Недей! Това — казва — е сайбият на мечета бе, господин старши, стопанинът... То си — казва — идва всяка вечер през дупката като вкъщи... Колкото е моя — казва, — толкова е къщата и негова. Аз всяка вечер му слагам мляко да си лочи и гледай каква съм беля направил, да не ти кажа аз на тебе да му туриш паницата, че да си вземе то храната, а пък ти да се не плашиш!

... Идваше ми да извъртя дървото и да хлопна по главата ходжата, но се сдържах.

— Язовецът — казвам — добре, сайбия, ами това купище с жито откъде дойде — разтварям вратата и му соча купа с ръжта.

— Вай, вай, вай! — завайка се ходжата. — А че как е станала тая работа?

— Ти ми кажи — викам му — как? Ти и борсукът сте сайбии на тоя опустял мечет. Кажи ми ти!

Ровна ходжата в ръжта:

— Ами че това е мойта ръж! Смесена с пшеница... Ето и зърната на пшеницата!

— Къде ти е ръжта?

— На тавана!

Погледнах нагоре: таванът беше от дъски, цепени чамови дъски, опръскани с вар, а по средата нейде зееше малка дупка, прясна дупка, колкото да си напъхаш малкия пръст. И тогава чак разбрах, че когато съм стрелял с наганта, единият куршум го е пробил и ходжовата ръж изтекла в одаята като вода...

Шупуркането, дето ме влуди.

Отмина всичко и тогава се усетих толкоз отмалял, че като седнах край реката под върбите, два ли, три ли часа не се поместих. Започна да ми се повдига, устата ми засъхнали, горчат, долната ми устна се нацепи и започна да се лее кръв като от рана. Уплаши се ходжата да не умра, плакна ме със студена вода, дава ми пелин да пия, бая ми на въглен, докато се горе-долу съвзех, но около месец и половина се усещах като че съм прекарал най-тежката болест. По едно време бълнувах и насън приказвах и вече мислех, че полудявам, но, слава

богу, всичко мина замина и остана само едно — петлите. Петелът е за мене господ. Затова ги държа по десет и не давам никой да ги пипне. Чини ми се, че ако няма петли да кукуригат и тъмнината да изринат — няма да дойде зазоряването никога! Много пъти са ме питали комшиите:

— За какво са ти петли?

— Зарад песните. Хубаво кукуригат. Не разбирате ли какво сладко нещо е петлювото кукуригане? Славейт не прави пет пари!

— Че какво пък хубаво има в кукуригането на петлите? — чудят се комшиите.

— Духал ли ви е в очите на вас умрял помак? Не ви е духал! Вървете — казвам — да ви духне в Каракуз, а че тогава се върнете да си приказваме за петлювото кукуригане. Защото, за да може една работа да се разбере, трябва да си я видял и отпред, ама и отзад!

Ето, да речем, с братовчеда: кисел човек и винаги намусен, а го гледам оня ден — захилил се, засмял се, чейнето му се чак разчекнало.

— Да не си — казвам — спечелил на лотария?

— Никаква лотария! Радвам се — на свободата. Бих се с риболовния, държаха ме пет-шест дена в участъка под ключ и сега вече знам какво сладко нещо е да си развързан и да ходиш — слава тебе, господи, — където си щеш!

... Барал, значи, братовчедът, барал насам-нататък, докато набарал най-сетне в коя подмола се намира голямата риба!

Много такива подмоли трябва да има в живота и се крие в тях кой знае каква ли риба, ала се иска знаеш ли какво? Да те праснат по главата, че да ги видиш.

Такава е, значи, работата с моите петли, господ да ги наспори и множи! Пейнат ли петлите и започнат ли да ринат тъмнината — млъкват бухали и кукумявки, думата се дава на певците. Кажеш ли се „кукуригу“ — няма страшно: слънцето ще се покаже сто на сто, ден ще има, свят ще има, а няма по-хубаво от дните, няма — да ти кажа — нищо по-приятно от Света!

А пък за горския, оня, дето го търсих, знаеш ли какво било? Пристанала му една вдовица и понеже братята ѝ не му я давали, той я закарал в гората, струпал си колиба и подкарало, говедото му с говедо, меден месец!

ДЪРВО БЕЗ КОРЕН

Питаш ме как се казвам... Благодаря ти, благодаря! Аз една година вече съм в този град, всеки ден — кажи-речи — сядам на тази пейка и досега никой не ме е попитал как се викам. Ама ни-кой! Ти си първият и затова ти благодаря. Да си жив и здрав и на мойто положение — дай си боже — никога да не дохождаш!

Да съм гладен и жаден — не! Ако ме гледаш отвънка — всичко ми е пълно и равно. Дъщеря ми — женена, живее си в село, детето ѝ — здраво, мъжът ѝ — председател, синът ми е в министерството, дето се вика, първият помощник, инженер с диплома като чаршаф, с автомобил го вземат и връщат. Жена му — докторица, на заплата, къпят се в порцеланово корито. Яденето ми — ядене, креватът ми — креват, сам в стая и пак съм зле, зле и зле, та няма накъде! Ударил съм назад, отмалявам и се стопявам. Не ми се яде, не мога да заспя и все ми се въртят разни шашави работи в акъла, а пък няма на кого да кажа... Кажа ли — изнамират ме за луд.

Вземи едно просто, никакво нещо: киселото мляко. Казвам на сина ми Кирча:

— Нека бе, Кирчо, аз да ходя да купувам киселото мляко! Иде — върне се човек, хора види, хора го видят, „прошари се“, дето се вика... Нали?

— Няма — казва — да ходиш! Както си занесен, ще вземе да те прегази некое моторно средство и сетне кому бея на главата? — Мене! Седи си, казва, в къщи! Гледай си кефа!

И аз — в къщи. Какво да правя! Една къща — кон в нея да разиграваш, апартамент!... Накитено вътре, наредено, подредено, само, дето се вика, ти си артък... Килим до килим, да не смееш да ги настъпиш. Паркетът — излъскан, хай си шавнал, хай си паднал!

— Разполагай се вътре! — казва ми сина. — Разполагай се, живеи си, яж, пий и за нищо не мисли!

Как бе, джанъм, да живея? С кого? С трапезарията ли, или с буфета, като ги няма синът и снахата от заран до вечер... Заран отидат,

вечер се върнат и с връщането — залепят се на ваджишката кутия кино да гледат, докато стане време за спане, и тогава — „лека ти нощ!“ „Лека нощ“, „довиждане“, „довиждане“, „лека нощ“ — с тия думи се срещаме и изпращаме има вече година и кусур.

Хайде, докато беше детето им вкъщи — пак добре. Поиграеш си, поведим се и току-виж, разсеяли се мъглите от главата ми, но тая снаха, опустяла — боже прости! — взе, че го махна и го даде на детски ясли, та идва сега в неделята веднаж.

И да видиш ти за какво го прати! Да не научело от мен селски думи! Да си не разваляло езика, като му говоря селски. Да кажеш, че съм го учил на псувни? — Не! Изтървал съм една-едничка дума — „шибучка“, „шибучица“! Тънка пръчка за шибане. Казваме ѝ в село „шибучица“, увива се и шиба. Давам я на внучето за кон и му казвам:

— Ето ти шибучица — да се не препънеш!

Че като зина майка му:

— Какво е това „шибучица“? Защо му не кажеш „пръчка“, ами замърсяваш езика му с такива думи?

— Абе снахо, какво има, че детето ще знае такава дума? „Тояга“ се казва на дебела тояга, а на тънката се казва „шибучица“, нека да знае и такава дума, може да му дотрябва!

— Той няма говедар да става, че да му трябва своята „шибучица“! Той ще следва езикова гимназия и там ще се научи на каквото трябва! Няма да му трябва своята „шибучица“!

И за тая дума „шибучица“ отгърмя детето в детските ясли.

— По-добре е — рекох на мъжа ѝ, Кирча — да си се върна аз в село, а пък детето да си седи вкъщи.

Но той ме сряза:

— Никакво връщане! Ще се върнеш да кукуваш сам! Да ме носят злите езици по село, че не мога да гледам баща си. Разполагай се, казва, тука, яж, пий и за нищо не мисли!

Яж!... Ама не ми се и яде стоплената манджа от кутия! Сарми в кутия, кебапи в кутия, салами в кутия, всичко в кутия! Отворят кутията, изтърсят манджата, а че вземе снахата и сложи върху нея майонеза... В Германия ходила, видяла, че всичко се яде с майонеза, купила си апарат, прави си я, като се свърши — пак направи, тъй че свършване няма... Телешкото, свинското, сармите — всичко с

майонеза! Не може да се разбере какви са триците, дето ги ядеш. А не можеш да не ядеш — серт жена — ще се разсърди.

Веднъж казвам на Кира:

— Тая майонеза ще ме свърши!

— Защо?

— Боли ме стомаха от нея.

— Има си хас — вика той — да си хванал някаква язва! Утре ще те заведе да те прегледат и ако имаш — да ти я изрежат!

— Води ме, нека ме режат!

Туй е кръст: бех готов да ме разрежат, стомахът ми на парчета да направят, само и само от майонезата да се спася!

Рекох веднаж да си чукам лук, чеснов лук, със сол и оцет — да се понаям с човешка манджа. След благата майонеза тая лютина ми дойде като мехлем, та повторих и потретих, но залисах се веднъж, забравих да разтворя прозорците и докторицата усети, че мирише на чесън.

— На какво — казва — смърди?

Аз как да я излъжа — казах й — лук!

— И какво търси тоя лук вкъщи?

— Ами... чуках и ядох!

Синя посиня! Тя като се разядоса, не вика, не кряска, няма такива простотии! Тихо си приказва, кротко, но та реже под лъжичката.

— Много добре, отлично! Ние да събираме с Кира тая покъщнина от разни краища на света, а ти да я омирисваш с чеснов лук! Ето, гардероба вече се е въвонил! Ще повикам — казва — дърводелец да го преполира, инак в тая къща гости няма да приема! В никакъв случай!

Едвам я склоних да не съсипва гардероба:

— Стисни, казвам, очите и пред тоя ми недостатък! Втори път — никакъв лук! Мир да има!

Мир, ала за какво ти е мир! Аз на два пъти влизах във война: в първата — фронтално, а във втората — като дивизионен обоз, и да ти кажа, от войната не умрях, нито се уплаших, но мога да ти кажа, че от мир човек може преспокойно да умре.

И ще ти кажа как: слагаш човека в апартамент, оставяш го без работа, храниш го с майонеза, говориш му от дъжд на вятър и той е

свършен!

Викам на Кира:

— Като ходиш по язовирите да ги запушваш и отпушваш, донеси ми върбови пръчки, да взема кошници баре да плета!

— Ти — казва ми сина — твойта кошница си я вече оплел. Седи мирен и си гледай кефа!

Метнал се на майка си, бог да я прости: каже ли едно — не се помества от това, което ти е казал... Ама може да е било лани... полани! Няма значение: той си седи на това, дето ти е казал..... Инженерче! Дай му цифри: двете всякога са две... Нулата — нула! Всичко друго — вятър и мъгла. „Лека нощ и лягай да спиш!“ Лягаш, ала не спиш, че като легнеш, и малката бургия почне да върти: „Ето, свои сме уж, викат ми татко, на едно място живеем, на една софра се храним, а сме чужди един на друг! Защо?“

Толкова чужди, че като дойде да кръщават момчето, не пожелаха на мое име да го кръстят — Игнат, че щели децата да му викат Гатю и вместо Игнат да го кръстят, туриха му име ново — Красюмир... Дядо ти — Гатю, прапрадядо — Гатю, и пак живели, хайдутували, война воювали, две на едно събрали, дали на държавата двама Гатювци ятаци, а внучето им — Красюмир! Та махни внучето, ами беше започнал и баща му да се кръщава от Игнатов на Игнatieв. Тъй са беше записал и в телефонната книга: „Инженер Кирил Игнatieв...“ Дрънка телефона, вдигам слушалката:

— Кого търсите?

— Другаря инженер Игнatieв...

Като се върна, му го казах в очите:

— Моята фамилия е Игнатов. Тъй е записана и в съдилището отпреди Девети! За хатъра на тая фамилия ти в университета влезе, инженерските науки изучи и седна в кола. Къде се намираш? Или — казвам — с държавен вестник ще се откажеш от фамилията, или името ми няма да кривиш и маскириш!

Друг път ми се озъбваше, тоя път — не посмя да каже „гък“. Но за внука куража ми не стигна и отиде Красюмир!

Тази е малката бургия, но има и голяма. Като те завърти веднаж, ей такива дупки ти отваря в душата! Тя започва да ме гложде през нощта, около два часа, когато започвам да се питам защо напуснах аз дома си в село, та съм се свил в тоя златен кафез? Защо? Но кажа ли му

на сина, той едно си знае: „Какво ще правиш ти в село сам-самичък?“. Как да му кажеш, че у дома в село, аз съм на Света в средата. Черешки в градината... Тикви, лучец, туй-онуй. Едно бълбука, друго шумоли, трето поблява — ярета имах, преди да дойда, две белобарзи, дяволи! Бяха се научили, като се върна и седна на прага уморен и запотен, идваха при мене и ми облизваха с езичетата си потта. Зад ушите, по врата, където завърнат. Понеже солено... Ближат и духат, духат и ближат, докато ма нагласят и оправят като за комка. Заклахме ги за гощавка на сина. Още не мога да си простя... Те като чуеха само, че вратата се отваря, и започваха да бляят: „Ме-е-е-eee!“

И за вратата да ти кажа. Тя е на цигански панти, а пък е дъбова, тежичка, та завърти ли се да се отваря или затваря — свири! Веднъж свири като кос, а друг път одрезгавее — влага когато има, та поблява като агне, а като пекне, та се разсърхне — жива латерна! Аз по скрибуцането на вратата познавах кога ще вали и кога времето ще се оправя. И дори казвах на агронома: „Стягай, момче, лозопръскачките, че утре ще има дъжд.“

— Радиото — вика агронома — не показва!

— Ти слушай твойто радио, аз ще слушам мойто, че да видим кое по-право ще покаже.

Заваля дъжд, стана, значи, каквото рекох, и оттогава всяка сутрин бригадирът идваше мене да пита какво ще е времето и за днеска, и за утре.

Тая вратичка сега ръждясва. Няма кой да я отвори, да чуе какво ще каже, с какво ще се похвали. Бех написал едно писмо на баджанака да провери в ред ли е къщата и на къщата вратата, а той ми написа една бележка:

Здравей, баджанак!

Проверих вратнята и идвам да ти кажа, че е си е на място и е здрава, само че не пее, нито свири, ами със зъбите скърца и квичи като пребито куче. Бригадирът питаше за тебе. И всички тука. Имай го напредвид!

Дадох писъмцето на сина ми да го прочете, белким се сети, че и аз съм някому нужен, не съм пъп, отрезан и в дерето хвърлен, а той

знаеш ли какво ми рече:

— Вие, старите, сте като деца: не си гледате рахатлъка, ами все нещо ви скърца и скрибуца.

Ха сега де! Върви, че удисвай майонезата с чесновия лук!

А с него като не можеш да продумаеш, с кого? Пък ми се дума, та не мога място да си намеря, а няма с кого. В градината — седнали младежи, карти бият. По-нататък млади се прегръщат и целуват, по-нататък майки с деца — бродират, а такива като мене, по на възраст — няма. На опашки ли се редят, жегата ли ги мори — не мога да ти кажа, ала ги няма! Тук-там ще се намери някой, и то ще се случи банков чиновник или писар — няма как приказката си да срещнеш. Оня ден набарах един запасен подполковник. Аз му говоря, че тая година на лозарите ще им дойде малко нанагорно да пръскат лозята всеки ден или през ден, защото времето кишаво, а той ми разправя за лазара. Лазар имало някакво си там, измислено, дето пробивало всичко.

— Лазара — кай — ще замести артилерията. Рано или късно артилерията ще загине! — И започна да разправя как неговата артилерия през осемнайсета година разбила някакъв си англо-френски полк. Кой гранати как се пръскали и пукали и съжеляваше, че лазара ще убива тихо, като че трепането с гръмотевица е за предпочитане.

Тоя за войната ми говореше, но с други и това не можеш: дай им за илачи да говорят и за болки: кого къде боднало, кой с какво си мажел кръста, какви „лапи“ му заръчал професор Димков, а един от Красно село — Йоги ли, Йорги ли — разправяше как на главата се побивал всяка утрин да му се налива мозъкът с повече кръв. А пък имаше едно суратче — бледо, като че цял живот в главата му не беше капвала капчица кръв. Шията му беше крива, а пък и лявата му вежда от време на време сама си щракаше. Ей такива!... Да ми ги дадат на мене тия Йорги, да им връча по една лопата, че да видиш как се разиграва кръв. Мене като ме заядоха по-оная година ставите на колената — рекох си: „Олеле, боже! Ще се мре!“ Направиха ме на решето с инжекции — боли си и не ще! Гледам веднъж минава баджанакът с една лопата.

— Къде бе, баджанак?

— Дало ми е текезесето една ливада, ще вървя — казва — да я подравня, че да има сено за овцете. Хайде с мене!

Куцук-куцук — отидох с него. Подравнявахме ливадата, сякохме храсти и до вечерта всичко мина и замина, като че някой с ръчица махна тая болка и я зарови в земята. Казах тогава на председателя и на мене една ливадка да дадат, че стави имам още много, ако потрябва, да има с какво да ги лекувам.

— Гледай си кефа — казва председателят. — За какво ти е ливадка?

— Дай ми ливадката — викам му, — а пък аз сетне ще ти кажа какво е кеф.

Той уважението ми го има, че текезесето аз съм го правил, и ми даде ливадка, ама знаеш ли къде? На кучето под опашката, в пущинаците. Било някога ливадка, зарязали я, а дивите храсти рипнали въз нея, та я запушили и задушили. Не се познава, че е стъпвал крак. Аз съм, да ти кажа, повече лозар, но и тука не се изложих. Най-напред ликвидирах храстите. Дребните как да е — резах и хвърлях, очистих ги, но дрян имаше един, корени зашибал в земята ей такива — нито шава, нито мърда. Клатих го с дървото, не пада. Подкопах го, ама той жилав, келешът му с келеш, държи се и не ще да се отмести. Пресякох всичките му корени, един само остана и пак не ще да излиза! Една неделя се борих с него като с дивак, секох и копах, пысках и се пених, докато най-сетне го тръшнах на земята и ливадката отдъхна. Подравних я сетне с греблото, оградих я с мертеци, засадих на мястото на дряна една черешка, боднах и круша, и слива — да се намира, пренесох от плевнята детелиново семе, та я засадих, напоих я и я оставих да се развива.

На Костадиновден отиваме с баджанака да косим и какво да видим: цъфнали ония детелини, нашарени с мак, зачервили се ония ми ти череши, бръмнали ония благи миризми, та събрали всичко в гората, дето е крилато, мед да пие!

Баджо вика:

— Хайде да косим!

— Долу косата! — изкомандвах. — Тая ливадка няма да се окосява! Нека да пият бръмбарите и да благославят Гатю.

Вечерта казвам на председателя:

— Ако искаш, председателю, да разбереш какво е кеф — хайде утре на ливадката.

Нави се той. Отидохме.

— Ето ти, председателю — кеф!

— Добре — кай, — ама да имаше под чучура една дамаджана гъмза, да разглобиме на тая детелина едно чеверме, да захвърчат кокалите на опеченото шиле въз небето, тогава да ти стане ясно какво е кеф! Добре че имам сланина!

Извади сланината, яде и си замина, без нито черешките да види, нито миризмите да усети.

Кокали въз небето да хвърчали...

Оттогава все си ме човърка тая работа с кефа, та веднъж рекох да попитам и Кира:

— Ти, другарю инженер, често ми казваш да си гледам кефа. Какво е кеф?

— Ами какво? Да се напиш. На кино да идеш. Можеш и белот да чукнеш, ако има с кого. Това е кеф: да не те закача никой за нищо.

— Вятър е — казвам — твойт кеф! Туй кино, дето всяка вечер ти го зяпаш, знаеш ли какво е? Все едно зехтин през стъкло да топиш. Хубаво е онова кино, дето ще си го играя аз... А това — да не те закача никой — то е смърт!

— Естествено е да се пенсионираш и да не те закача никой — казва ми Киро. — Да си почиваш.

— Не е естествено живият човек да го не закачат за нищо. Има ли в природата пенсионирана лисица? Няма! Няма и да има. Чул ли си да има пенсионирани орли? Да насядат край гнездото, а младите да им подават в устата мишки? Орелът, сине, хвърчи, докато изпусне последния си дъх и тогава пада на земята.

И му разправих на Кира какво ми се случи веднаж на „Бялата вода“. Пладнувам с овцете и си дялкам под една борика. Слушам по едно време нещо зафуча. Гледам: орел! Слиза откъм Персенк — надолу, все надолу, профуча над мене и — туп, падна зад бориката. Скочих и го намерих на поляната, разперил ей такива крилища, без рана, без дупка — мъртъв! Умрял, както си хвърчал! „Туй е — казвам, — сине, истината: да умираш, както си хвърчиш!“ А ти си ме затворил тука като в кафез! — И това ми се щеше да му кажа, ала го сдъвчих и глътнах.

Киро ме гледа, гледа, като че ма вижда за първи път.

— Ще те водя — кай — на доктор! Видиш ми се нервен.

— Джиросай ме — казвам — на докторите най-добре, че да си гледаш киното!

Мислех, че ще се досети какво съм му казал, но — не! Думите за него са като цифрите: двете си е две, нулата — нула! Аз пътувам за Широка лъка, той — за Багдад! Къде да се срещнем!

Ето, тая е дебелата бургия, дето ме пробива през нощта. Върти, върти, докато ме хвърли в огън и пот. Рипна тогава да отворя, вятър да ме лъхне, но щом отворя, и гръмне моторизираната пукотевица отдолу: пър-пър-пър, пу-пук-пук, търррр-гъ-ъррр, пър-ррр, пърррр-пър, пър-рр-бу-ум! Прас-ас — праскат мотоциклетите на улицата и те застрелват право в ушите и сърцето. Толчав град бе, приближава милион, с кмет и с една дивизия помощници, как се не намери никой да пропъди тия хиляда, нека са пет хиляди мотоциклета, дето го заглушават и развалят?

Затварям, значи, прозореца и турям главата под чучура! В това намирам сега-засега едно спасение. И в още едно: да си взема очите и да бягам! Пръст ми се иска да подишам, рохкава и топла — жива пръст! Само че с Кира да приказвам, все едно е да говоря на хладилника. Не че е лошо момчето ми — здраво е, работно е и честно, ама, да речеш, не се е мътило в майчин корем, а във варел, та не мирише на човешко мляко, а на бензин! Няма, значи, за какво да си говорим. Само една бележчица ще му напиша:

Кирчо, заминавам си в село. Дърветата, Кирчо, се пресаждат и пренасят, докато са млади. Ти ме доведе в града, насади ме, дето се вика, на стари години, ала коренче си нямам, сине! Корена ми е в село, та отивам да си го намеря, инак ще завехна, ще изсъхна и ще влезна в гроба с отворени очи. Прощавай, сине, и не ме търси!

Аз ще цепя за Широка лъка, а ти... ти карай за Багдад!

Баща ти: Гатю

ГОРСКИ ДУХ

Че какво е на сегашно време да си горски? Нема ни фуражка, ни пушка! Тури бялата риза, хлопне се в камиона и припуши въз бърчините. Ходи къде ходи и преди слънце да зайде, пак са върне. Иде—върне са, иде—върне са, а гората — отива и са не връща... Горски, да ти кажа, Метю Деликадиров — Суруту! Метюва каба на Зелени преслоп на негово име е наречена, че там му е било скривалището. Слушайте, че да ви кажа аз за тоя Метя, дето ни беше тука за година-две и цар, и пристав, и аллах!

Немаше в тоя край тогава ни шосе, ни път. Една крива пътека са изнизваше от село въз баира — низ баира — въз баира — низ баира — четири дена, докато стигнеш град и панаир. Ако пък некой рече да дойде — яка му душа! Едно акцизно бе тръгнало за насам да брои овцете, та са бе сринало с добичето си барабар от Орлов камик — долу в дерето.

Говореше се тогава, че са го бутнали наши, ама как е баш — не се разбра. Детища като мене ходихме в дерето да го търсим, но орлите го беха разнесли. Имаше орли тогава много... Имаше, да ти кажа, всичко: овце, кози, имаше гора... Гората беше дюз! Немаше ни засеки, ни посеки, ни просеки... Като вървиш през нея, чува се отляво и отдясно: хруп, хруп, ама какво хрупти и са троши — не са види! Такава беше тая дядова и прадядова гора — невидела лесничей и горски.

Тя виде, ама сетне... За първи път дойде лесничей на Петковден, помня, като да е било вчера. Стана дума да му се търси шиле за чеверме, а пък на Петковден шилетата са вече едри, жилави, не като за лесничей, та мене в Борово ма чак проводиха агите да взема от некой си овчар младо яре-кърпе. Пекоха го на „Метюва каба“... Пече го Метю. Той минаваше за баш чевермеджията в село. Лесничейчето беше манечко, суханавко, със зелена шапка, закичена с пауново перо. Яде каквото яде — неговото ядене беше като за дете, а че седнаха да

мислят с агите кого да направят горски. Тоя ли, она ли — лесничейчето впря очите си в Метя:

— Защо — вика — да не направиме тоя? Хем и чевермета знае да пече!

— Бива — рекоха агите. — Той и без това е куц с едната си нога, та не го бива за оран и копан, нека да запуши баре тая дупка!

Тогава лесничейт рече на Метя:

— На тая гора си ти сайбият отсега! Хубаво я чувай и не давай да се крати!

А че извади една фуражка със зелена препасалка и му я тури на главата. Малка му беше, ама и агите понатиснаха оттук-оттам и му се хвана. Хубава шапка с черна козирчичка, със зелена препасалка и една ситно нагърчена кокарда — жълта. То не беше кокарда, ами какво да ти река — магия! Сбра очите и на мъжко, и на женско, а пък за Метя да не приказвам: смок ако си видял как от старата си кожа се измича — тъй и Метю. Хвърли доламата, метна джупкен, нарами едно адамбойлия шишане, върза на ногите бели навои и да ти кажа, спре и да куца, ей! Почна да си ходи право. Има едни, турят ли фуражка — накървяват и очите. Метю — не! Бистри си останаха очите му, накървявяше ги само от време на време за тия, дето без очи накървявени са не оправят.

— А бре, Сеньо — некому ще викне. — Тия дърва откъде си ги набрал?

— А че от корията, мижу Ахмете, от корията около нашата си нива — мъчи се да го будалосва Сеньо.

— Де ги такива шарени във вашата си нива бре? Тия са, бубамоолу, от Усое, кому ще ги ти разправяш, а? Я не си ли знам дървата? Давай сега брадвата, че да ти уври тиквата!

Познаваше дървата, като да ги беше той садил и шарил. Сурово не даваше да се сече, но за къща, когато впреше да се прави или да се подпира, не чакаше ти да се молиш, а идваше сам:

— Айде бре, Сульо — викне, да речем, на Суля, — нема ли тия гнили диреци да ги смениш?

— А че трябва некакъв колай да му се дири — ще рече Сулю.

— Друг колай нема — ще каже Метю, — ами върви там и там, има една наведена от вятъра ела, хем нея да куртулисаш да са не мъчи, хем къщата си да подпреш!

Виж, друго беше с овчарите. Те, хеле пък каракачаните, открай време са навикнали да палят и пържат гората за пасбища, но Метю им дойде дохак и на тех. Накарал бе овчарите да сбират угарките в кратуни, иначе заиграваше дипчика на шишането и работата ставаше дебела. Беше метнал един каракачанин в жарта, задето беше запалил гората. Накара го бос, с прегорели пети да се претърчи през пожарището от край до край.

Оттогава никой не посме гора да пали...

И да речеш, много да ходеше — не, ала имаше тертип. Сутрин ще се разстъпи из селото насам-нататък, а че нарами шишането и хване към Чилтепе. Имаше скрито на това място едно маненко топче като кларне, „топ-бозмасъ“ му викаме ние, с него са се бранили бащите ни от хайталъците на Еминаа. Курдиса топчето, загърли го с една кратунка сух барут, затъпче го със стари петали и дрипи, а че го подпали с прахан... Боботливо топче беше. Като каже: „трряу-у-у-у“ — свиваха се елите, а боботенето му се търкаляше от бърчина низ бърчина, от бърчина въз бърчина, докато се изгубеше в некое дере. Тогава Метю се изправи и се провикне:

— Къде бре, хе-е-е-ей, къде на майната ви бре?

Чуе ли му се гласът, овчарите преброяват угарките, козарите свиват настрани от бранищата, а говедарите вкарват говедата в гъстиняка и до вечерта са не показват. Има ли брадвар в гората, ако се е премерил на сурово, оставя го и тръгва да намери сухо.

Вървеше си работата хубаво. Метю си пукаше, хората си ходеха в път. Водата си течеше кротка. Гората ехтеше и растеше. Не щеш ли, взеха, че провъртяха долу шосе, главното шосе! Рекохме си: „Нека! Барем леко ще се върви надолу!“ А пък то, брате, ходело се леко и надолу, ама и нагоре! Дойдоха бирници, джандаре и акцизни, преброиха де що имаше кози, овце и кокошки, а че са емнаха да броят ели и борики! Тебе лъжа, мене истина — броиха! Мазаха с некакви бои, туряха некакви дамги и са изметеха. Едни са изметеха, ала други дойдоха — търговците. Не беха много, едничко беше, ама ни стигна и артиса. Докара балтаджии, бичкиджии, а че ги раздели на две: едните сториха бичкия в дерето, а пък другите са шумнаха в гората да секат дебели дървета за дъски. Командата им уж била само набелязаното да секат, но търговецът рекъл „наред“ и те, брадварите — наред. На голо!

Емнаха гората с балтии и с бичкии и докато Метю пукаше горе с топа, ония долу престъргаха бая мегдан.

Слезе Метю, ала късно. Елите беха навратени една върху друга — тристагодишни ели. Като са тръскаха на земята, заиграваше целата бърчина като жива!

Виде Метю и рече на търговеца:

— Назад! Докато да зайде слънце, да ви нема!

Сдърпаха се. Оня с пристав и началник го заплаши, ала Метю са не даде. Спреха работата. Изгуби се търговецът за ден, за два, а че са допраска с един старши с чизме и ширитче на ръкавите и кон. Наежен и наежен — огън можеш да си хванеш, ако със сухо лайно го допреш. Повикаха Метя в общината. Извади старшият една книга и я развева пред очите на Метя:

— Уволнен си по неграмотност!

Понаближи го Метю и пита:

— Ти кой си?

— Я съм — вика му оня — старши!

— Я съм немал работа със старши! — рече Метю. — На мене лесничеят ми е закачил тая кокарда на главата, той ще да я и свали!

Рекоха общинарите да се понамесят — кой ти слуша! Станаха не един, а двама горски. Единият кръжи долу около бичкията и шушу-мушу с търговеца, а другият гледа какво ще става. Видеха се и общинарите в чудо: търговецът имал големи достове, не смеят да го барнат. Метю пък — с шишане!

Ден-два тъй върве, на третия рано заранта заиграха долу търговските брадви. Западаха ония ми ти ели вековни — храс, храс! — гнезда, пилета, шума, вълна — всичко стана дармадан! Разправяха, че докато елите и бориките падали, Метю седял скрит в шумата насреща, гледал, пышкал и скърцал със зъбите. През нощта, като се хубаво стъмнило и брадварите налегали да спят, откъм пещерите изотгоре чуло са да вика едно гласище:

— Е-е-е-ей, хора-а-а-а, не съсичайте гората, лошо ще ви стигне!

Повторило се няколко пъти. Едни си рекли: „Човек е!“ Други викали, че е дух. На втората вечер викането се повторило:

— Не кърдисвайте гората-а! Лошо ще ви стигне!

Едни ги дострашало, викали: „Да си ходим, не е тука за седене!“, а пък търговецът ги нахокал: „Уплашихте се — рекъл — от един

перушан помак! Я да си гледате работата! Ако потребва — имаме тука и оръжие, и власт!“

Рекъл за оръжие — ето ти оръжието се обадило: пукнала пушка от незнайна страна и куршумът ѝ продупчил коня на старшията. Втресе го оня с ширитчетата и до вечерта — измете се. Търговецът имаше под една бука вързана люлка, пропукала пушка — в сиджимите на люлката, и големецът се изтърсил на земята. Белна му се капелата към общината, дигна се вътре дандания, разлетеха се пъдарите да дирят из букака, ама то е все едно в купа сено да намериш игла.

Търговецът спа в общината. От пещерата през нощта пак излезе оня глас:

— Не кърдисвайте гората — инак лошо-о!

А вечерта на другия ден пламна бичкията, та се дигна огън до небето. Зачукаха байрямския тъпан хора да събират да гасят, ала никой не отиде. Гасиха дърварите само, но и те без сърце, и бичкията кротко, хубаво си изгоре.

Търговецът се качи на муле и замина. След него — и дърварите. Останаха си елите натръшкани и работата се закрати. Немаше тогава телефони-мелефони, че да стрескат мемлекета. Метю си пукаше топа, водата си течеше, гората си ехтеше, само че... не бе за дълго.

Една вечер дойдоха двама джандари, забраха наместника и право в дома на Метю. Той живееше с майка си. Женило се бе, ала жената му умре, и вече не повтори. Вика го наместникът, подава се Метю и джандарете го вкопчат. По риза, както си бил, и с фуражка. Карат го в общината, свалят го в зимника и — бой, бой — да признае кой бичкията е палил. Дънили го, ритали го, парили го с вода, пържили със слама, ала чейнето му не разковали. На сутринта вързали ръцете му с въже и го подкарали за града. Вървели тримата един зад друг. Метю вързан най-напред, след него — единият джандар с пушка, а подире му — другият. Пътеката — заключена с клечки и с шума, не видели джандарите кога Метю е сдъвкал вървите и са развързал. Запретнал един буков прът и с него — в очите на джандара. Пленява ги и двата. Взема им патроните, съблича им гащите и ги оставя да си ходят. Връща се в общината с две пушки: едната — на едното рамо, другата — на другото. Намира си фуражката в зимника, налага я, а че вика на агите:

— Отсега или мирно ще седите, или ще дам огъня на целото село! Гората един сайбия има и тоя сайбия съм я!

Харно, ама имало и друг сайбия, та проводи конни джандари — взвод ли, ескадрон ли — не мога да ти кажа. И Метю подразбрал кога ще минат, а че залостил топа в Ждрелото, натъпкал го със стари железа и го прицелил. Като се задала кавалерията, викнал:

— Връщайте са, конници джандаре, или ще ядете джепането.

Поспрели са ония, ала капитанът им ги напщувал, и подкарали пак. Тогава Метю боботнал с топа и джандарските кобили се намерили една въз друга, а пък джандарите един с друг са не видели. И не припари вече никой — ни акцизен, ни стражар. Цяло лято! Метю си бранеше гората, овчарите събираха угарките в кратуни, водата си течеше, гората си ехтеше, а ветърът измете пепелта от изгорялата бичкия, та са не познаваше къде е била. Само че Метю вече не спеше вкъщи, а шишането му си беше все в ръцете. С едната си ръка яде и пие, другата лежи на кондака. В къща и в община не влизаше... Хора не приближаваше. По дерета не минаваше... Вълча му работа!

По едно време хабер допадна до Имамчето Сабри (ходил бе в Пашмакли на панаир) — да иде Метю да си му дадели горската заплата. Разправяло Имамчето, че са били уж събирали началниците и са препирали кой бил крив и прав и са намерило, че кривината не била в Метю, че дори заслужавал по-нагоре да се вдигне.

Верваше ли Метю, или не верваше — не зная, ала пушката си му беше все в ръцете, та и на джамия ходеше с нея. Всеки петък — такъв бе адетът в село — нашите колибари се събираха на „джумая“. Попее ходжата, помолят се на аллах, сетне — съберат се под старата върба на лаф. Вареше се кафе, продаваха се шекерчета, леблебии, ставаше нещо си като пазар. От време на време се колеше и добитък, та колибарите се пооблажаваха с печенко и пърженко. Немаше тогава кино-мино, мереха са кефове на кафе: едно кафе — кеф! Две кафета — курназлък! Три кафета — агалък! Ала за три кафета требваше или да си имамин, или хаджия, или да си Метю. Като мене детища броеха кафетата или пък — ако бубайко ни е дал по каравелче — купувахме си леблебии.

Та това, дето се случи, най-последното и страшното, стана на „джумая“ по гроздобер. Запомнил съм, грозде имаше. Кошница с грозде бе донесло Сабри Имамчето отнейде си, та затова съм и

запомнил, че е било гроздобер. Метю бе докарал негова си крава ялова, та я бе заклал. Една крава — само лой. Окачил я бе на върбата, сечеше и продаваше от нея, а пък насреща му са бяха събрали жени, момичета, момчета — гледаха в него. Той, обесил джупкена, кривнал оная ми ти фуражка, развърта в едната си ръка ножа, а с коленете стиска шишането... Тогава съм го най-отблизо видел: русо чилечище, невисоко, ала яко. Имаше едни наточени очи, хай ги е впрял в тебе, хай та е отместил. Мъжете са коджа стряскаха от тия очи, но жените... жените умреха да ги погледне. Хелем пък тая — на Сабри Имамчето — отколе гореше за него. Не е за годините ми тоя лаф, ала се питам: щеше ли да се случи туй с Метя, ако не беше тая закачка с жената на Сабрито? Както и да е — по едно време забелязах, дигнал Метю ножа да сече, а го не сваля. Гледа в пътя. А по пътя приближават двама с фуражки и пиринчени копчильци. Двама на коне, с пушки. Метю зареза месото, хвана шишането и са отмести десетина-петнайсет крачки настрана, до един дувар. Седна, подпря са на дуvara, тури шишането през коленете и започна да свива цигара. Хем свива, хем очите му в копчильците на двамата. Видяха го и те, а че спряха конете и слезнаха. Пушките им — на гърбовете. Понаближиха, позасмя се единият и викна:

— Кой е тука Деликадилов!

Изправи се Метю:

— Я съм Деликадилов!

Сабри Имамчето, като ги виде, фукна към тях да ги посрещне:

— Добре дошли, добре дошли, хош гелдин, хош булдук! — Сетне се обърна към агите и викна: — Не познавате ли ги, това са Чапрашиците от Чепеларе, вика, нашите приятели. Чапрашиците! Акцизни! За какво сте се накарнали насам, какво ви носи? — пита Сабрито Чапрашиците.

— За хаир сме тука — обажда се единият, — само че за чужд хаир, а не за наш! Носиме на Деликадилов назначението за чаушин! Старши!

Рече тъй и бръкна, та извади една изписана книга и са приближи до Метя. Другият остана по-назад.

— Господин старши! — вика тоя и козирува на Метя. — Честито ти назначение! Отсега цялата гора до Рожен е под твоята команда! Честито!

Метю пое книгата и я погледна, ама с крайчеца на окото не изпуска и Чапрашика. Гледа я, гледа, че викна на имама:

— Ходжа бря! Ела да видиш тия печате какви са?

— Държавни са — викна му ходжата. — Нема лъжа!... — И са наведе да чете.

В същото време другият акцизен отиде да връзва коня за една върба. Върза коня, свали пушката, ала едно женско изпищя:

— Бегай, Ахмете, удариха та!

С викането барабар оня, дето връзваше коня, гръмна с пушката, ревна Метю, подрипна и с едното рипкане — метна са оттатък дуvara, в двора на чуждата къща. Акцизните залегнаха и запукаха с пушките, жени и деца са разлетеха като пилци, агите са набутаха в джамията и не остана жива душа. Акцизните стреляха, стреляха, сетне спреха и взеха да викат:

— Разбойник! Предай са — викаха, — разбойник!

Откъм двора ни хък, ни гък... Чакаха ония вънка час, чакаха два, а че са изправиха и повикаха селяните.

— Вий — кай — ще вървите напред, а ние отзад, да заловиме тоя разбойник в двора.

Никой не искаше, ала като ти впрат железото в ребрата — ще вървиш и оттатък ще минеш. Отвориха вратата — няма нищо... Няма и на двора. Фукнаха да претърсват: разровиха плевнята сламка по сламка — нищо и нищо! Само зад дуvara, дето беше рипнал Метю, са намери ей такова локвище от кръв. На такова место беше тая къща, че лалугер да поиска да излезе и да бега — ще се види, а с Метю какво ли стана, никой нищо не разбра, ни тогава, нито сетне. Като че земята са процепи, та го скри!

Сетне са чу кое как било, но колко чини! Приказките за началниците и всичко там, дето го разправило Сабрито, заповеди и фермани — всичко било на джандармерията уйдурма да са заглавика Метю и да са пречука.

Жената на Сабрито не го прежали, полудя.

Сабрито не можа да си намери место в село — прехвърли границата и са ни видя, ни чу.

Другото лека-полека са намести, кое както си беше.

Изгуби се Метю, а след него — малко по малко — и гората. Палиха я, грабиха я, секоха я, бичиха я, пасоха я, дъвчиха я дърво по

дърво, парче по парче, докато най-сетне са прозъбиха тия, голите баири, дето ги видиш... Само най-горе в стръмното, под скалите, остана едно крайче незаклано и там в тъмни нощи може да се чуе оня глас: „Е-е-ей, хора-а-а, не кърдисвайте гората, лошо ще ви стигне!“

Метю ли вика? Дух ли вика — не е работа на аго ти Хасана Мешов, ала вика-а! Тъмно ли е, тихо ли е, вика:

— Е-е-ей, хора, не кърдисвайте гората, лошо ще ви стигне!

ЗАСУКАН СВЯТ

Всеки си има по една орисница, моите трябва да са били две! Цял живот едната рови да ме закопава, другата ме възкресява... Цял живот! Отпреди да съм се още родил!

Ама ще кажеш: „Как е възможно?“

Това, дето главата ми е крива, то е от петите на баба. Мъчила се баба да ме смачка, докато съм бил още в корема на майка ми, защото майка ми забременяла два месеца преди да се ожени с баща ми и щяла работата да излезне наяве. Проснала я на пода и мачкала я, мачкала я, майка ми сваят загубила, а на мене — нищо! Само главата ми дето малко се размазала.

Такива, дето рано се раждат, в нашето село им викат „ранници“ и те опират пешкира на бащите и на майките. Всички ги гледат с едно око, като че ли те са криви, дето рано са се родили. На мене затова ми е вървяло все накриво.

Първо на първо, майка ми не давала от нейното мляко да бозая, че съм я уж хапал, и ако не била леля козьо мляко да ми дава, да съм си бил заминал от тоя свят, преди още да прохода. Пет години не бях навършил — и хайде в балкана, при овцете, да не ме гледат хората в село, да не наумявам никому за греховете на татко и мама.

При овчарите беше и хубаво, и лошо. Беше хубаво, че като ми се доядеше, лягах под някоя коза и бозаех, докато пъпът ми се извърти. Лошото беше, че много бе димно в колибата. Огънят гореше по средата, нямаше оджак и ставаше вътре като в лисича дупка. Оттогава очите ми са кървави. Плакнал съм ги с какви ли не илачи, нищо не помогна. И с мляко съм ги църкал, и със светена вода съм ги топил, и с бабини баилки съм ги баял — останаха си като драни. То очите махна, ами животът ми щеше да отиде. Станал бях на девет години. Бяха ми току-що надянали гащи. Вървя след козите, ама не гледам в козите, ами си гледам гащите. Тогава гората не беше сресана, курдисана и олизана, както е сега, да няма къде лалугер да се притули. Гората беше тогава рунтава, гъста и дебела, гора-джендем! Още не заникнало

слънцето, и вътре ставаше като в зимник. Та като съм вървял подир козите и съм си гледал новите потури — изостанал съм, а когато вдигнах очи — напреде си да погледна, — видях едно мечище, изправило се на двете си ноги... като борика. Не съм нито викнал, нито крекнал. Емнах се да бягам, но се препънах и паднах. Дете съм било, ала ми дойде в ума да се направя на умряло, та не шавнах, нито глас някакъв издадох. Мечката връхлетя, стъпи на крака ми, лизна ме дори, ала не рачи да ме сдѣвче. Яла ли беше, или на мечетата искаше да ме даде — не мога да ти кажа, но захвана будалата мечка с клони да ме затрупва. Затрупа ме и трѣгна. Като усетих, че мечката не е около мене — рипнах и се въздърпах на една чепата ела. Въздърпах се чак горе, на върха. Там ми дойде гласът, та се разплаках и развихах.

Дойдоха овчарите, пропѣдиха мечката и ме свалиха от елата. Тогава се разбра, че не мога да ходя, мечката стѣпалото ми смазала, кокалите му натрошила като клечки. Лекуваха ме по овчарски — криво-ляво, та ногата ми така и зарасна — криво-ляво. Затова стѣпалото ми не е навънка, ами е навътре и не може да се гъне по средата, та ходя малко като препънат. Окайваха ме овчарите: „Голям си — викат — кутсузлия, с тая крива нога няма на хоро да се хванеш!“

Мъчно ми беше и на мене, че с тая нога не бях нито за търчане, нито за хоро, но нямаше колай. Заергениха се акраните, заиграха, а пък аз се туля зад дуварите и гледам. И сърцето ми примира, че не мога да се хвана, да подрипна като всички, да загаля като всички някоя мома... В живота това ми е било най-криво, без да ми дойде на ума, че късметът ми в това криво се е скрил.

Пламна Балканската война, отидоха акраните ми до един и до един холерата ги скапа по Сарѣшабанското поле. Мене като невалиден през цялата война оставиха при моста на Олу-Еле. Свирна ли бурията за пайдос — върнах се в село жив и здрав и като нямаше никакви ергени — куц ли, крив ли, — заискаха ме всичките моми. Най-богатата избрах и се ожених — Ангелачковата.

Рекох си тогава: фанам бога за брадата! Няма вече фукарлък. Щом Ангелачко ми е дядо, работата е наред.

И ужким взе да се подрежда. Прати ме тѣстът при овците му в Гюмюрджинското поле. „Ти си ми — казва — зет, мои-твои — разлика няма, гледай овците паша хубава да хванат, повече мляко да доят!“ И аз се хванах паша да правя на овците. Имаше и мугленски овце близо до

нашите. Всички се натискаха за паша. Мътно време — няма кой да ни оправи, разправяхме се ние, овчарите. Карахме се, канехме се един на друг, докато веднъж те решили маслото ми да светят. Една утрин другите овчари отидоха на паша, а пък аз останах на къшлата качамак да им сваря. По едно време прихлопа кон и на къшлата се изтърси Саню Хаджи Бекиров — Перчемлият. Той беше муглалия, свои овце нямаше, ала беше палаво, диво, сербезлък продаваше и с това си вадеше хляба. Ако трябваше да се набие някой или уплаши, или убие — него пращаха. Ако трябваше кон или коч да се открадне — пак опираше до него. Та него те проводили с мене да се разправи. Как е смятал да се разправя — дали да ме бие, или да ме трепа, не мога да ти кажа, ала като видях неканения гост, разбрах, че работата е дебела. Конят бе висок, а Перчемлият върху него се навъсил като облак. Аз до краката на коня му — с голи ръце.

— Карърръсана сиктимини! — напцува Перчемлият и изтегли каракулака от канията. — Сега ще те видим чи и овце ще гониш ти!

Ножът още като блесна, аз се наведох, барнах коня за коляното и го търколих на земята с ездача барабар. Перчемлият изпусна ятагана — допипах го аз. Взех тогава оглавника на коня и като почнах: брисах го, млатих го, докато взе да се моли и цървулите ми да целува да го пусна. Пуснах го и повече нито се видя, ни чу. Това беше около Петровден, а на Малка Богородица тръгнах да се връщам аз в село, прясно сирене да занеса. Имаше зидари нашенци, отиваха си и те за в село, та можеше да мина планината с дружина, но сърцето, заиграло за невеста, не търпи с пешаци да се влачи. Сбутах коня и отпрах самичък. Ташкапия като наближих, гледам три-четирима копанари, седнали край пътя, ручат. Единият, като ме видя с тагарчуци, дойде при мене и се замоли да му извадя от тагарчука малко сирене. Наведох се сирене да му извадя, а в това време — с дърво ли, с тояга ли, не мога да ти кажа — лупна ме в главата и аз се търкулнах от коня като отбрулена круша. Налегнаха ме тогава и четиримата и ме зачукаха с тоягите като фасул, когато се чука. Все мъжища бяха яки, месата ми захвърчаха на парцали. По говоренето ги разбрах, че са от Змеица и че са овчари. Единият, като праснеше с тоягата, все викаше: „На ти паша! На ти паша!“ А като взех да викам, затъкнаха устата ми с трева.

Биха, докато шавах. Сетне спряха и са изгубиха в букака, като ме оставиха с коня по средата на пътя. Настигнаха ме тогава дюлгерите,

качиха ме на коня и поискаха да си ме карат в село. Казах им: „Не! В село тъй се не явявам. Аз ще се върна сам в Саръ-Шабан!“

Вързаха ме на коня да не падна, дадох ми оглавника в ръка и се разделихме: те към село, аз — обратно. Кръстеха се подир мене, смятаха, че няма да стигна до Саръ-Шабан, но корава душа имам — стигнах. Лекуваха ме в болницата една неделя и тогава се върна един от дюлгерите от село и от вратата ми вика: „Да се смееш — вика — и да пееш, а не да пъшкаш! И литургия — вика — да заръчаш на попа да отслужи, че си се отървал само с тоя бой!“ И ми разправи тогава, че малко по-нагоре от това място, дето змеичани ме завалиха и биха, ме очаквал, кой, мислиш? Перчемлият с дружина. Били подострили кол, да ме наръгат на кола, и жар били направили — да ме опекаат на жар. Чакали само да мина, без да знаят, че и други са ме чакали с мене да оправят стари сметки...

Лобут, лобут, ама и от него имало, значи, хаир! Че ако той не беше, щеше да има кол и жар!

Ядох лобута, ала се върнах в село с овце! Шестстотин и шейсет, тлъсти, ей с такива рунтави опашки. Три пъти накарах овчарите през селото да ги прекарат, че да видят нашите катраничени на какво се вика „овце“. Като звъннеха ония ми ти чанове, като се разлаеха ония ми ти кучета — ела да видиш радост и кеф. Де да съм знаел, че и многото радост не е за радване. Рекох веднъж на тъста ми да продадем сто овце и да си направиме хубава къща.

— Ти — казва ми тъстът — като станеш сайбия на овците, тогава ще продаваш.

— Ама как? Не са ли ни овците общи?

— А че отде-наде?

Дума върху дума, разбра се, че моят тъст хабер си нямал да ме направи на овците си ортак. Че за него аз съм бил един аргатин без пари и неговите думи за „общо“ и „наше“ били залъгалки само, въдицата му да клъвна.

Скарахме се. Казах му, че лъже и е стипца. Той ме нарече ранник и Пулю и ми удари два шамара. Два шамара пред очите на жена ми! Щеше от пармаклъка да го метна, но ме спряха. А той, урсузинът, какъвто си беше лют — решил напълно да ме свърши и накарал кмета на война да ме повикат. Баш тогава сбираха за Европейската. Кривата нога не ме спаси: „Връщаме — рече докторът — само с дървени крака,

но ако питат мене, и такива не бива да връщаме. Защо са му крака на войника? Войникът трябва да се бие, а не да бяга! Тъкмо да си седи в окопите!“

Улови ни един фелдфебел и започна:

— Лягай-ставай! Налево-надесно! — докато ни горе-долу поприготви за войната. Още малко, ще се товаряме на влака и ще вървим да се бием, но на мене акълът ми не във войната, а в ония двата шамара, дето ми лепна тъстът пред жената. Овцете му да ходиш да пасеш, смъртни врагове да събираш, а той — с шамари да ми се отплаща! Реших: няма да отида на война, докато не върна на дяда си една хубава беля. Отивам при фелдфебела и му казвам: „Тъй и тъй, господин фелдфебел, млада невяста имам, дай ми три дена отпуска, а пък аз ще ти донеса от село една жълтица и пет оки мед!“ „Дадено — казва фелдфебелът, — върви!“ Нарамих пушката и тръгнах. Вървя и си мисля каква ще е белята. Да подпаля кошарата с овцете — мили ми са овцете. Да подпаля къщата му, току-виж — изгоряла и жената. Снопите бяха овършани — не мога снопите да му подпаля, и реших тогава пчелина да му съсипя.

Стигнах в село през нощта, заклах две кози, направих два тулума и ги напълних с вода. Качих ги на коня и отидох на пчелина. Издавих пет-шест кошера, та им събрах меда, а след туй се развъртях и всичките двайсе и седем тръвни ги натръшках в дерето. Свърших си работата и си тръгнах от никого невиден и нечут. По средата на пътя се размислих: каква полза, че натръшках тръвните му в реката, ако дядо не узнае тая радост откъде му е дошла? Върнах се, изправих се на стремената на коня пред дядовите порти и са провикнах: „Излез, излез, дядо Ангелачко, да ти кажа колко струват два шамара!“

След два дена се намерих в гарнизонния затвор и войната свърши. От нашата трета рота на четиридесет и първа допълнителна дружина не се завърна нито един! Ако не бяха двата шамара, щеше да съм и аз отдавна при о'бозе почившите герои.

След войната засили се другата орисница — добрата. Тати рече да ни дели с брата и ми даде трийсе овце. Като на ранник даде ми най-лошите, повечето ялови. Аз пък ги продадох. Попасох ги малко и ги продадох на един джамбазин от Гърция — Адил са викаше. Беломорието ни го бяха взели, ала границата беше халтава, минаваше се лесно. Адил идваше да купува овце, че там беше тогава глад.

Даваше жълтица за овчица! Взех трийсет жълтици, па си рекох: защо не ида аз в Петвар или Осиково, дето се продаваха четири овце за жълтица, че да ги засиля през границата на моя търговец и да взема сто и дваесет срещу триесет жълтици? Все Милю ли ще бъде на тоя свят ахмак!... Едно буре вино за граничарите, един овен за чеверме и работата стана. Лесна беше тогава границата, не като сега, можеше да прекараш каквото си искаш.

Сто и дваисет овце продадох, сто жълтици на ръка получих, а останалите след няколко дена Адил ми ги донесе в моето село Катраница на ногите, дето се вика. Честен човек! Границата минал, рискувал, само и само на уреченото време да имам парите. С тия пари накупих други овце, прекарах ги, продадох ги, нови събирах и продавах, докато се събраха в ръката ми петстотин лири! Ако си нямал петстотин лири, мога да ти кажа какво е да ги имаш. Друго стъпваш, инак се кашляш — дълго и дебело, а докато ти се кашляш, другите те слушат и мълчат. Кашлянето става дълго, крачката ти става дълга, та не ти се иска да ходиш, ами все да прекрочваш: и хората, и хайваните, и къщите, и баирчините биля. Такова нещо са петстотин лири... И главното е, че всяка парица отваря ищах за две. Имаш ли петстотин, искат ти се хилядо! И аз наистина се подпрех петстотинте да направя на хилядо. Уговорихме с Адила да му закарам нови хиляда овце на три пъти по триста и трийсет. Пуснах джамбази, пазарих овчари. Чевермета се пекоха, армагани се раздаваха на тоя и оня, но на уреченото време първото билюче мина. Следната вечер — другото, и на третата — третото. Тъй се бяхме уговорили — да е на парчета, а пък аз да отида с последното парче да получа уговорените лири. Отидох, Адил ме чакаше. „Хайде — вика, — аратлик, да дойдеш с мене в Скеча (тъй се викаше тогава Ксанти). Да отидеме, да ти наброя парите, че бродят тука всякакви хора, та не посмях с толкова пари да дойда.“ Качихме се на конете и тръгнахме. Като приближихме Азмака, дето се отбива пътят за Габрище, Адил вика: „Дръж ми, кай, поводите на коня, а пък аз ще се отбия по себе си, кай, тука за малко.“

Чаках малко, чаках много — няма нито Адила, нито Адилица. Взех да го викам — никой не се обажда. Затърсих го в шумака да не би да е припаднал — няма и няма! Разбрах какво ми е скроил меденият мой Адил и хукнах обратно овцете поне да сваря, че да ги върна, но не намерих нито овца, ни опашка. Контрабанда си правил, не можеш нито

на гърците, нито на българите да се оплачеш. Имаше там един от моите овчари, чакаше ме да си вървиме. Тодор от Широка лъка. „Тодоре, викам, каква ти е гегата?“ „Дрянова е!“ — казва.

— Като е — викам — дрянова, аз ще легна, а пък ти удри и не питай защо. Удри, казвам, инак една пара няма да видиш!

Десет геги ми удари Тодор, а че яхнахме конете и се върнахме в село. Седнах да плача — не мога да плача. Седнах да пия, не ме хваща нито вино, нито ракия... Лошо-о, викам си, лошо-о! Откъде да знам, че това лошо било само за мезе, че истинското лошо идвало подире му. На втория ден дойдоха в село Перпеланът, приставът, с двама стражари от Дъовлен и — право у дома, вкъщи. Ни добър ден, ни добър вечер.

— В името на закона — арестуван си! — И командва на стражарите: — Вържете го!

— Защо бе, за какво?

— Тръгвай и не питай!

Стигнахме в участъка и започна следствието:

— Кажи, какви са ти работите с шпионина?

— Възгеч бе! Какъв шпионин? Никакъв шпионин не познавам!

Заиграха с дървото и работата стана ясна. Тоя Адил, дето вкъщи съм го приемал и гощавал, търговия уж да въртиме, бил и шпионин, та хем в кесията ме удари, хем на тоя огън ме накладе. Казвах, че аз нямам и хабер, но кой ти вярва! От участък в участък, от тоя жандар на оня, от оня на тоя, докато се намерих пак в гарнизонния затвор сам-самичък и под ключ. Съдиха ме и ме осъдиха на разстрел. И щяха да са ма натирили на оня свят, ако не бяха хванали Адила. Разбраха моята работа каква е и ма отпратиха да си вървя.

Оттогава наемам се да позная женско от мъжко, яре от агне, мършаво от тлъсто, но кое е за лошо и кое за добро — това не мога. Нито се хващам, нито се наемам.

Идва преди... преди година-две ли, не мога да ти кажа, Ангелачко, мойт син.

— Татко бе, намерил съм една хубава мома в Кричим, бива ли да се ожения?

— Ти — казвам — отде я разбра, че е хубава?

— Ами гледам я.

— С гледане, сине, ако се разбираше лошото от хубавото, аз щеше да съм сега окръжен управител. Щеше да отида в шумата... Ама

тогава през шумата хубаво се не видеше — кое е лошо и кое добро.

Тъй или инак — ожени се Ангелачко за момата и заживяха бей гиби. Той на канарите вади коджа пари, ама нали на парите насит няма — заяде се Ангелачко телефонистка да я прави в града. Рибата лови на тоя, на оня — назначи я.

— Ей сега — вика, — татко, съм добре. Имаме си къща, нова, ще си купя калтироп и друго ми не трябва нищо!

Тъй я скроило момчето, ама телефонистката инак я ушила. Вкопчила се с началника на телефонистите, хвана я момчето на място, отпра й един лобут и тя побягна в тяхното село. Той от мъка взе, че се напи и подпали къщата, да си не спомнял нито за къща, нито за жена.

Жалят ни хората: каква беда, каква беля! Чувам ги да си приказват: „Остарял е, казват, Милю и кантарът му не лови. Затова се е ухилил. Господ да пази!“ Аз чаткам броениците и не давам пет пари, че ми е ясно: мътната вода рано или късно ще спре. Рано или късно пак ще дойде бистра!

А тя дойде не от един, а от три чучура цели. Като разчиствахме пепелището на къщата, бутнахме дувара и на старата, дядо Ангелачковата къща, и се намери там в едно бакърче — какво мислиш? Дядовото Ангелачково имане! Трийсет империала от австрийските и сто лири!

Ха сега върви да ми кажеш кое е за лошо и кое — за добро! Аз това му и казвам на моя Ангелачка: „Светът е, казвам, сине, много засукан и заплетен, за да познаеш ти кое е за хубаво и кое — за лошо.“

БУКОВА ГЛАВА

Певецът в черквата ни се разсърди. Когато кръщавал попът и опявал, не го викал да пее, ами той си прибирал таксите — и певецките, и попските.

Не щеш ли — за Петровден се яви една жена да ѝ се служи частна служба. Бихме една, бихме втора камбана — певецът не идва и службата не може да захване.

— Иди — вика ми попът — да повикаш Илия.

Отивам у Илия.

— Две камбани биха, защо не идваш? Трета ли чакаш? Без тебе попът не може да служи!

— Нека си служи сам! Като знае самичък да събира таксите — нека да служи!

Ами сега? В черквата хората чакат — външни хора, градски. Дойде ми тогава в ума, че в общината един от писарушките знае да попява. Навремето за поп се готвеше, но владиката го подуши, че е от червените, и отказа да го запопи. Та отивам аз при него.

— Свещите горят, камбаната удари, а службата не може да захване, че певецът е в стачка! Ела да ни послужиш!

— Не! — казва. — Не мога!

— Защо?

— Забранено ми е!

Отивам при председателя.

— Разреши му, другарю председател. Външни хора имаме, да се не излагаме.

— Нека да иде! — вика председателят. — Кой му е забранил?

— Тръгвай! — казвам на писарушката. — Разрешава се.

— Той ми разрешава, ала сетне ще има насаме калай! Не ми трябва таралеж в гащите!

Отивам при попа: „Тъй и тъй, работата е в шише. Трябва да отложим службата за утре, а за утре аз ще пратя на Матю Бъкларов бележка да си дойде от къшлите. Той е малограмотен, ала попява.“

Попът — съгласен. Пратих бележка и до вечерта Маню дойде. Отслужихме на другата заран литургията, а че викам на попа:

— Щом се инати певецът, трябва да се уволни, да назначиме за певец Бъклара, а пък жена му — за питроп.

— Не ми е работа — вика Бъклара. — Не са ми ясни попските наредби!

— Ако е за наредбите, аз съм — викам на Бъклара — стар клисар и ще те науча.

— Е-е, тъй — вика Бъклара — може!

И го назначихме: жена му да е питропка, а пък той — певец.

Минаха се месец-два, дойде време черковните лювади да се отдават под наем. Намирам Бъклара и го съветвам:

— Маньо, събери настоятелите и изкарай лювадите на търг, да падне някоя парица, че народът се обърна, дойде му по на лесно комунизмът, не ходят в черква и подаръци не правят, та от лювадите барем да падне някой лев, за да има с какво черквата да се издържа.

— Ти — вика Бъклара — си гледай камбаната и в мойта работа няма да се бъркаш!

„Щом е тъй — викам си, — троши си главата сам!“ И го зарях да прави каквото си ще. А той направи пазарлък с частни, пари взе, но колко взе и колко предаде на попа — господ знае.

Отивам веднаж в черква. Имам обичай, паля свещи, колкото запаля, а на излизане минавам през пангара да си платя в куп. Отивам на пангара и викам на Бъклара:

— Дай ми свещи!

— Колко?

— Толко!

— Парите! — вика. — Тогава свещи.

— Бабата идва — казвам — след мене и тя ще пали свещи, ще съберем нейния и моя масраф и на излизане вкупом ще ти платя изгорените свещи.

— Не! Давай парите! Аз за какво съм поставен тука?

— За какво си ти — аз знам! А ти за какво си — не знаеш! — Извадих десет лева. — Ето ти парите!

След известно време срещам го пред хоремага. Докарал някой си от полето праз лук от частно място и го продава, а Маню, турил си

една кърпа на носа, идва към него. Щеше праз да си купува, ала зарязва пръста — отбива се при мене.

— Ти знаеш ли, че всичките параклиси са отворени, а кандилата им са натрошени?

— Че кои са тия бесни, дето са трошили кандила?

— Ти ги знаеш! Ти не можеш да не ги знаеш, ама ги криеш! Но това — казва — няма да ги спаси! Три боя да са под земята, аз ще ги хвана и ще ги набутам в затвора!

— Ако аз ги зная, няма нужда ти да ги търсиш!

— Знаеш ги, знаеш! — пени се той. — А знаеш ли, че иконата на параклиса „Свети Димитър“ е открадена? И това ли не знаеш?

Тоя ни разговор с Маню беше към пладнина, а следобед да отиде в общината и да каже на председателя, че аз съм откраднал иконата на свети Димитър и съм я продал за шест хиляди лева на легацията. Същевременно в канцеларията на председателя се случил и Каручев от ДАП, беше идвал пътя да проверява дали е годен за рейсове, та и Каручев го чул. На него му ударило впечатление, та попитал председателя:

— Какъв е тоя?

— Никакъв! — рекъл председателят. — Перушан!

Това си проговорили двамата и отишли в хоремаг да се почерпят. Като ги вижда Маню, и той се преброява за управник и сяда на тяхната маса. А Каручев — весел човек, започнал да се майтапи с Маня:

— Абе слушам за някаква икона се разправяте. Колко е голяма? Толко на толко има ли? — Показва му колко на колко.

— Татък е — рекъл Маню. — Защо?

— Защото моят син — казал му Каручев — ходил на мострения панаир и видел окачена в легацията една такава икона.

— Тая е! — рипнал Бъкларя. — На свети Димитър е! Същата!

— Кой да знае — затяхнал се Каручев, — можехме да го направим на въпрос и иконата щеше да си е сега на мястото! Ама хич и през ума ми не е минавало, че може да е вашата икона!

Нямал си работа Каручев, нашибал тия фитили на Бъкларя и след една неделя яви се разсилното вкъщи.

— Идвай — казва, — чичо Вранко, че те вика в общината председателят!

— Кой е при него?

— Има и един милиционер с чанта.
Отивам в селсъвета и гледам: полицаят и председателят. Разбрах,
че некакво ще ме разследват.
— Седни, дядо Вранко! — вика полицаят.
Седнах. Председателят кротува. Думата значи има стражарят.
— Нещо ново?
— В село — казвам — нищо!
— Кажи де, кажи!
— Какво да кажа?
В същото време вратата се отваря и влиза Бъклара.
Обръща се тогава стражарят към него:
— Бай Маньо, я ти кажи!
— Какво?
— Кажи за дядо Вранко!
— Какво да ти кажа? — извива си очите и ма гледа. — Няма
какво да кажа!
— Нещо да е правил?
— Нищо!
Председателят го гледа и са подсмихнува.
Но стражарят му се вреза:
— Как така нищо? Ами аз за какво съм дошел? Да не съм дошел
от само себе си? — Бръкна в чантичката и извади едно писмо. — Тоя
подпис твой ли е?
Бъклара туря очилата и навива главата.
— Мой!
— Щом признаваш, че е твой — казвай!
Пита го стражарят, а Бъклара суганиса:
— Нищо нема!
— Значи нема? — вика му стражарят малко сръдно. — Ами това
кой го е написал, аз ли? — И чете:

ДО НАЧАЛНИКА НА МИЛИЦИЯТА

Другарю началник,

Явил се е един мошеник в селото ни — ни началник
може да му внуши акъл, нито милицията може да се
разправи с такъв дебелоглав. Неговата глава не увира от

нищо, защото е букова. Не дори и букова, а мешова. И тая глава се казва Вранко Йотов, дето откраде иконата на свети Димитър и я продаде на легацията за 6000 лева нови пари!

— Тоя ли е Вранко Йотов? — пита го стражарят. — И защо викаш ти, като те питам, „нема нищо“? Казвай сега какво е извършил, щом му е главата букова?

Маню си мълчи. Хвана го тогава стражарят за врата като вълк шиле когато хваща, отвори вратата и го бутна вън.

— Марш! — казва. — Идиотин!

И са привърши делото с иконата.

Излезнах чист, ала ме хвана яд, че се е хванал Бъклара да ме черни, та свиках черковните настоятели — попа го нямаше в село. Попът е на три села поп, та идва само когато има за опяване или венчаване. От петима настоятели двама се събраха, другите — изселени.

— Тоя човек — казвам — не е за черква!

— Защо? — питат настоятелите.

— Защото забележих некакви работи в черковата. Недобри!

— Какви?

— Краде!

— Немаме черно на бело — викат настоятелите.

— Нема и да имате, като не стъпвате в черква... Влезте — казвам — в черквата и ще видите! Той е съблякъл ризата на света Богородица, дето ѝ беха дали, отрязал ѝ е тантелите и накичил с тях престола на жена му, дето се продават свещите! На Исуса Христа е турил една кърпичка за нос, заиглена с кабърки в челото! На Три светители през очите е метнал един потник, запушил им е очите да не гледат какво се върши в черквата. По-напред — казвам, — като стъпи човек на вратата на черквата, и светците всичките го гледат в очите, гледат, значи, кой влиза и излиза и държат сметка! А тоя сега на всичките им е запушил очите да го не гледат, като краде!

— Верно бе! — казват. — Ние да не забележим. Пълномощен си да го проследиш!

И аз следя: подариха на черквата две бравчета.

— Дядо Вранко — питат настоятелите, — какво да ги правим?
Кой да ги гледа?

— Хванете ги, занесете ги при хоремаг и ги продайте на търг.
Както си е редно.

Рипна Бъклара.

— Няма — кай — да ми се бъркате в работата! Аз имам едно шиле и двете черковни — стават три. Както ще паса мойто си, тъй ще гледам и черковните, а пък есен, като станат едри, ще ги продадем на живо тегло, за да паднат повече пари!

— Ашколсун, Маньо! Добре!

Стана есен, срещнах Маня и го питам:

— Какво станаха шилетата? Хвана ли пари?

— Попът ги закара — вика — в баните, там ги е продал и парите си ги е завел по книгите.

Когато дойде попът, влязох при него в олтара. Бъклара вънка пее, ама като чуе, че приказваме, спира да пее, за да разбере какво.

— Попе — казвам, — колко пари фанахте от шилетата?

— Кой шилета?

— Тия, дето си ги продал, черковните!

— Нема такова нещо! — сепна се попът. — Кой ти каза?

— Певецът!

— Абе той — казва — миналия път ме пита какво да направи с шилетата, но аз му казах да ги обяви на търг. Сетне, като го попитах какво е направил, каза ми, че нямало желателни за търг и ги спазарил по доброволно съгласие, едното за седем лева, другото — за пет.

— Попе — казвам, — тоя човек ме съмнява! Нека да махнем жена му от домакинството. Да няма вземане-даване с дарове и с пари, а певецкото да си е негово.

— Ще се разсърди — вика попът — и ще напусне.

— Няма да напусне. Той е алчен.

— Щом е тъй — намерете нов епитроп, ала от Нова година!

Казах на настоятелите — съгласни. Срещу Нова година подучих ги да вземат от Бъклара ключа на черквата, но той не го дал.

— Защо ви е ключът? — попитал.

— Като настоятели — рекли — искаме да извършим една проверка.

— Не мога да ви го дам! — развикал се Маню. — Аз ви не признавам за нищо! Ключа мога да предам само на архиерейския наместник.

— Тоя щурак — викат ми настоятелите — няма да ни даде ключа. Трябва да се бием.

Уча ги:

— Няма защо да пощурявате и вие като него. Има си ред. Идете — казвам — в общината да ви откъснат два листа, ей толкова дълги и толкова тесни, вземете и лепило от магазинера, восьък аз ще ви дам, печатът ви е в ръцете — ще запечатите черквата и ще напишете върху запечатката: „Черквата е в ревизия.“ Да видим ще посмее ли да отвори.

— Луд е — казват. — Ще отвори!

— Още — викам — по-добре! Тогава ще има работа с прокурора!

На утринта дойде попът. Бях в хоремаг.

— Ей — казвам, — попе, ти асъл като поп: дойде тъкмо на уреченото време!

— Свършихте ли с Бъклара?

— Бъклара не дава ключа и ние запечатихме черквата.

— Хайде бе! — взе да се смее попът. — Я ела да я отпечатам!

— За отпечатването ще я отпечатам, ала трябва да направиме и проверка. Опис!

— Че какво има — вика попът — за описване? Иконите са вътре. Чашата е вътре, библиотеката си е на място, остава само сандъкът с даровете. Ако е за тях — описвайте!

Изнесоха настоятелите сандъка с даровете и започнаха да описват — гащи, кърпи, подарени от жени, имаше бая подарък. Като свършиха описа, казвам на настоятелите:

— Оня ден падна една престилка, тъкана престилка от домашен плат — дар на света Богородица. Не виждам тая престилка! Я запитайте Маня къде е престилката?

— Маньо — викат, — донеси престилката!

— Коя престилка? — сепна се Маню.

— Ами оная, дето паднала онзи ден.

— Туй — казва — вие си го вадите от вас! Няма такава престилка!

— Маньо — казвам, — леля Тръндафила беше там, като я окачиха престилката на Богородица, я бях там, мойта баба беше там! На магазинера жената я видях... Как така?

— Кой какво е видел, аз не знам! Важното е, че аз не съм я видел.

— Я попитай — казвам — жена си да не би да ѝ се е харесала престилката и да я е прибрала, а пък на тебе не е казала?

Затърси той жена си да я пита.

Викам на настоятелите:

— Ако е майстор и хитър, ще пита жена си и ще се върне да ни каже, че наистина жена му е взела престилката, като е смятала да си я плати, само че си е забравила да каже... Ще мине — казвам — през тая вратичка, дето му отворихме, ако пък е серсемин — ще си затвори вратата сам и ще се набути в капана.

Върна се Маню.

— Е-е, Маньо, какво?

— Абе я нали ви казвам: няма такова нещо! Вие го измислихте, за да ме очерните!

— Абе — вика му Насо, настоятелят — може ли десет души да измислят едно и също?

— Ако тия десет души са — вика — къорави, кой им е крив?

— Браво бе, окат! Като си — казвам — толкова окат, я ми ти кажи какво направи с двете шилета, черковните? Кому ги даде?

— Дадох ги едното за седем лева, другото — за пет, всичко дванайсет и са парите — кай — у попа заведени!

— Има свидетели, че си ги пазарил за четиресет лева, а не за дванайсет!

— Може да съм ги пазарил за четиресет, ама не двете, черковните, а трите, заедно с мойто си шиле.

— Трите — за четиресет, значи разделено на три, за черковните се падат двайсет и шест лева, а не дванайсет!

— Мойто — вика — беше по-дебело.

— А че как стана по-дебело, като ги пасе с една пръчка? Как?

— То си е — кай — до шиле бе! Не е само до паша, то е и до джинс! Какво съм аз крив, че на моето шиле джинсът му излезе по-добър?

— Как не те е срам: събрали сме се, дето се вика, светият синод на тая черква, а ти ни лъжеш в очите, че си продал шилето заедно с черковните? Ти — казвам — твойто шиле си го дал на Къркелана, та го е заклал и опекул на дападжиите, дето му караха камъните за къщата. Мислиш, че ние спим! А пък черковните си ги дал на горския, та ги е закарал с камиона! Може да си му ги дал за дванайсет лева, ама защо? За да маркира на зет ти греди! Къркелана може да потвърди. Твойто шиле е опекул той на дападжиите, а черковните — на горския.

— Стига! — вика попът. — Ясно! Да не събираме тука цялото село. Предай ключовете, Маньо!

Не ги даде, ами ги фърли.

— Ето ви ключовете — казва, — ето и оставката!

С уволнението, значи, се приключи.

Имаше сватба тоя ден. Като венча попът младоженците, ми казва:

— Хайде, дядо Вранко, да отидеме в дома на младоженците на гости.

— Не съм канен!

— С мене ще вървиш! От десет години си клисар. Станал си, дето се вика, половин поп! — смее се попът.

Като тръгнахме към младоженците и си вървиме в пътя, викам му на попа:

— Попе, знаеш ли ти какво съм намислил! Бъклара ме набеди, че съм откраднал иконата на свети Димитър, и върху мене остава едно петно, дето се не изпира нито с тупалка, нито със сапун. Очерни ме той, а пък аз, за да бъда оправдан, ще заведа едно дело да го съдим за открадените дарове. Когато се назначи делото пред общинския народен съд, тогава ще разгласим по радиоточката, който е подарил през Манювото време дарове — да каже какви и тогава да можеме да направим цялата сметка на завлеченото.

Попът спря на средата на пътя.

— Аман! — вика. — Дядо Вранко, само тая работа недей!

— Защо бе, попе? Той като може да черни, аз не мога ли! И аз ще го очерня, та Марица да не може да го измие!

— Аман-заман! — замоли се попът. — Ако ми имаш уважението, няма да го правиш! Ще стане черквата резил! Те и без това са ни турили на око!

— Черквата не е краднала, за да я правим резил! Краднал е питропът!

— Дума да не става! — развика се попът. — Дума да не става! Ако искаш проверка да се направи, ще съставим вътрешна комисия да провери, ще го начетем и — край! Какво съм аз виновен, че той е крал!

Сепна се някак си попът и на сватбата — без кеф. Тъпани, гайди, ала той без кеф. Излязохме от сватбата, а Бъклара чака попа да си му даде заплата.

— Попе — казвам, — никаква заплата! Заплатата му е под запор!

Маню вика:

— Попе, парите! Парите или — не знам!

Аз му викам:

— Никакви пари! Или аз ще правя каквото знам!

Намери се сиромашът поп между два огъня, ала моят му се видя по-опасен.

— Маньо, черквата няма в момента никакви пари и не мога да ти платя заплатата.

Маню вика:

— Ами от ливадите парите? Ами от свещите?

— Те са по други параграфи — вика попът.

— Ти — казвам, — попе, защо цепиш на Маня басма, та му не кажеш направо, че заплатата му е под запор!

Кипна тогава Бъклара и вика на попа:

— Аз — казва — ще горя с две заплати, но и твойта черга ще подпаля, отче, хубаво да знаеш!... — И си тръгна.

Попът се уплаши, затича се и го настигна и взеха нещо да се препират зад дуvara. Наперих ушите да схвана, ала съм глух, слабо чувам и не чух. Като се върна попът — лицето му се нацяло изменило. От червено станало на бяло.

— Какво та — казвам — уплаши тоя?

— Писал е — кай — на архиерейския наместник.

— От едно писане толкова дерт? Той нека да пише, ще пишем и ние, че да видим кой ще надвие!

Огледа се попът наляво и надясно, а че ме запитва:

— От много време си вече клисарин — не си ли мераклия да те повишиме за епитроп?

Толкова време се говори за нов епитроп, попът дума не отвори, а сега изведнъж: „Ставаш ли епитроп?“

— Попе — казвам, — ще си помисля!

— Мисли — казва — и дано света Богородица та просветли да не ровиш — казва — около светата църква!

Сега седиме вкъщи с бабата и мислим кое ще бъде по-доброто: да ровя ли докрай, или да стана епитроп?

ИБРЯМ-АЛИ

Мъж и половина, като ти кажат — тоя беше! Ако че бе разбойник. Виждал съм го много пъти, като идваше на къшлата ми за хляб, и колкото пъти го виждах, всякога се чудех, абе каква е тая пъргала жила! До главата ти дойде, настъпи те, дето се вика, а нито си го ти усетил, нито кучетата имат някакъв хабер! В Делисивковия двор четири кучета имаше, а той влезе през двора, а от двора — в Делисивковата стая, сложи му нажежената пиростия на главата и си отиде, без куче да джафне. Навърза ги сетне кучетата Делисивко на синджир и ги изтрепа с чифтето, дето не дали никакъв знак.

Попитах веднъж Алито:

— Абе какво ги работиш тия кучета, та не те усещат?

— Мажа се с пърчово мъдо и миризмата се губи!

Шегуваше ли се, или истина приказваше — не зная, че той се не смееше никога, за да познаеш кога се шегува. Лицето му си беше все едно. Само веднъж съм го виждал да скръцне със зъби, когато го хванаха първия път и ги събраха с майка му, да каже майка му носил ли е Алито Делисивкови пари вкъщи. Майката отричаше, а Фандъклият — пъдаринът — я улови за плитката и я удари. Вързан беше Алито с въжета, ала като шавна само — изтръшка тримата жандари на земята и с коляното си тъй халоса пъдарина, че оня се преметна.

Казваха, че тоя същият пъдарин сетне в общината беше пърлил на Алито врата със слама и с дърво се мъчил крака му да строши. И за какво беше тая олелия?

За десет лири!

Алито беше аргатин у Делисивка, а накрая Делисивко заявява, че Алито му е откраднал десет лири. Затварят го в общината и — бой, бой, докато кожата му — да прощаваш — смъкнали отзад. Махни боя, ами го влачиха и в участъците, две ли, три ли недели, докато намерил веднъж Алито хубава сгода — прекарвали го през реката, а той бутнал стражаря в реката и хваща балкана.

След бягането на Алито се разбра, че на Делисивка големият син — Марин — задигнал десетте лири и запитал с една певачка. Като се върнал и разбрал каква е работата, човек излязъл и обадил на баща си, че той му е задигнал лирите. Алито бил още в участъка. Грешката на Делисивка беше, че вместо да пусне Али и да му иска прошка — казал на Марина да мълчи.

Първата жертва на Алито стана пъдарина, дето искал крака му да строши. Хваща го на ливадите в Азмака и го убива. След това написва една бележка на Делисивка — сам не можеше да пише, ами накарал един дървар да му напише: „Чакай ма!“ Порязал си пръста и турил отдолу вместо подпис — кървав кръст.

Видя се в тясно Делисивко и нали чорбаджия, имаше достове големи — дигна цялата полиция да гони Али. Като не хванаха Али, хванаха майка му, разкарваха я, мъчиха я да го издаде, докато старата умря. Ако това не беха направили с майка му, Ибряма щеше да върне каквото имаше за връщане на Делисивка и с това щеше да се укроти, но като затриха майка му, откачи се и последната кука, дето го държеше със света, овълчи се и стана, дето се вика, делия. Подпали на Делисивка снопите, изгори му къшлата, наби овчарите и бутна мандрата. Задели от стадото му двеста овце и през границата ги прекара. След това и други започна да обира, ала сиромаси не закачаше. Пътищата станаха несигурни, властта се видя в чудо и оцениха главата му пет хиляди лева на ония, скъпите пари.

Делисивко добави от него си хиляда, ала никой не посмя нито да го дири, нито да го трепе. Един каракачанин само — лаком за пари — беше се опитал да предаде Алито, но оня го подуши, хвана го и го съсече. След това го забил в един мравуняк, та мравките го жив оглозгали.

Мене по едно време ме виняха, че съм му давал хляб. Ами какво ще правиш, ако си на мойто място — все в балкана, под ножа му! Ще даваш не, ами хоро ще играеш. А пък и знаехме, че не беше се родил разбойник, ами го направи Делисивко. На това отгоре Алито имаше хубав глас и пееше песни като никой друг. Хелем една песен имаше „Руфинка болна легнала!“. Като запееше тая песен и гласът му са проточи над ливадите и нивите, косачите спираха да косят, жетварите спираха да жънат, гласа му да послушат. С тая песен той много сърца разигра, между тях и на Джинкова Фатма от Козлука. Тя го искаше, но

баща ѝ я не даваше за аргатин. Против бащината воля Фатма щеше да пристане на Алито и си нарекли ден и час, без сиромашкият Али да знае, че орисницата му е нарекла вместо „бяла Фатма с черните очи“ — дървета и камшици по гърба.

Арамия стана Алито, търсеха го под шумка и сламка, ала не забрави тая песен: беха го чували да я пее в пущинаците и се говореше, че по тая песен старшията от Белица му стъпил в дирите и го ранил и дори убил. За доказателство старшията му донесе кървавата чанта — кожена чанта със синьо мънисто, а в нея трийсе наполеона златни. Такава чанта Алито да зареже! То не можеше да бъде, ако не е висял животът му на косъм!

Тъй разправяше Беличенина, тъй се съгласиха всички. На същата кълка взе, че се излегна и старата лисица — Делисивко: брои на старшията хиляда лева и спокойно заживя. Влизаше, излизаше от къщи, в черква ходеше, в общината с кюрка се явяваше и хокаше аргатите, като че нищичко през главата му не беше минало... Малко по малко взехме и ние, овчарите, да вярваме, че Алито е наистина погубен от тежката си рана, още повече — никому не беше се явявал, нито на дървари, нито на овчар.

Тъй вървеше, докато една заран се каза, че Алито влезнал при Делисивка през нощта. И най-важното — никой не разбра какво го е работил! Рани Делисивко нямаше, видех го на двора две недели подир влизането на Али. Ходеше си право, не куцаше, не охкаше, все в земята гледаше и вече се не чу нито да вика, нито да хока.

Живя около месец с трима души в една стая — двамата пазят, третият — спи, но сам Делисивко — така разправят — нито една вечер не заспал. Дойдело ли време да задреме, сепвало го нещо, рипвал от кревата и почвал по дюшемето да се влачи и да вика: „Тука е! Иде!“

Викат му аргатите: „Няма, чорбаджи, никой няма!“ Ала той едно си знаел: „Тука е!“

Една вечер казал на аргатите да излезат малко, риза чиста да си облече. Като се върнали — обесен!

Една неделя подир Делисивковото погребение стана големият обир и за втори път раниха Ибрям-Али. Кечо поп Василев ми разправяше — беше се случил и той в обира, — че били около десет души, повечето джамбази, отивали за брави в Карамушица. На

Каракулас поспрели да пият вода и тогава двама с червени шалове изрипнали:

— Горе ръцете и не мърдайте!

Единият държал в ръката си пищов, а другият — бомба. Тоя с пищова бил Алито и той командувал: да минават касапите един след друг и да си хвърлят парите.

— Тия са — рекъл — пари на сиромасите, дето бадева сте им събирали бравите!

Минали двама, минали пет, а когато минал шестият, вместо да извади кесията, извадил кама и са хвърлил да убива Алито. Почнало се люта борба, ала никой не смеел да се намеси: джамбазите се бояли от бомбата, бомбаджията — от джамбазите, и оставили на двамата борци да разрешат кой кого ще усмърти. Касапинът скъсва врукузуна на Алито, вкопчил, да прощаваш, слабините му и започнал да ги стиска и извива, а пък Алито, като видял, че е на зле, викнал на помагача си да хвърли бомбата.

— Мятай — рекъл, — свършвай ни двамата!

Метнал другарят му бомбата в двамата борци. Пукнала бомбата, а когато димове се разнесли — на земята оня лежал убит, а пък Алито — жив и здрав! В бута само прободен с едно парче. Втресе ме, като видех тая рана — беше десетина дни след обира. Връщам се на къшлата, затварям овцете, издоявам млякото и сядам пред колибата да го варя, когато чувам да се вика мойто име:

— Бечо-о!

Ставам, оглеждам се — жива душа не се вижда. „Сторило ми се е“ — рекох си и се накрачих пак край огъня, но седнал-неседнал — викането се повтори:

— Бечо!

Влязох в колибата да видя да се не е скрило нещо — нема. Огледах се навън — не беше се още хубаво стъмнило — нема! Овцете си кротуват, кучетата лочат трици от копанята и не дават пет пари. Побие ме, да ти кажа, страх. Тогава шумна се нещо над главата ми и туп! — точно пред мен се изтърси Ибрям-Али! С кожен силях и пиринчени токи. Два-три ножа накривил, с плетена шапка на главата и руси мустаки, тъй засукани, че двата им краища под брадата се събират. Ливорверът през рамото закачен на кюстек, а другият, барабанлията — в силяха. Загорял и малко, да речеш — омършавял. Аз

се тъй сепнах и стреснах, че дума не обелих нито за „добър вечер“, нито за „добре дошел“.

— Ти са май уплаши! — викна ми Алито.

— Падаш от небето, как да се не плаша?

— Ти на бориката небе ли викаш? А като сядаш и огън палиш, и мляко вариш, защо не поглеждаш какво има на бориката?

На устата ми беше да му кажа, че не съм арамия като него, а овчар и затуй в бориките не гледам, ала по̀ за добре намерих да се не закачам.

— Ще ми дадеш ли — казва — мляко?

Дадох му го с гърнето. След това извади от силяха черногорския и го насочи в мене.

— Хвани ми един овен!

— Че аз ще ти хвана — викам — и без пищов.

— По̀ е добре за тебе с пищов — каза ми той. — Утре вечер ще слезеш в общината и ще кажеш, че съм идвал тука и съм ти взел овена с насилство. Да не те винят, че си ми ятак! Заради мене да страдаш.

Пекохме овена цяла нощ, а докато пекохме — приказвахме за овце и за кочове. Запита ме за чанове, какви чанове имам, отде ги имам, хубаво ли цъкат и захвана да ми разправя:

— Тоя и тоя чан ще вземеш да смениш, че не си уйдисва с другите! Оня ще го малко изтъниш да се „отбистри“!

Докато в бориката се крил, чул всичките ми чанове и разбрал кой какъв и какво му трябва, за да стане асъл чан!

— Тебе ти — казва — трябва два нови чана: единият бешенджи деве — дебелоглас, а другият — алтънджи деве — със сребърце малко в него. Двата — казва — хем ще се надпяват, хем и работа ще вършат? Ако има лошо некакво за мене, ще връзваш големия чан на дебелия коч, ще му напариш корема с коприва да се чеше, а пък звънецът ще бие и аз ще знам, че при тебе не бива да се идва. Дрънкат ли двата — всичко е наред! Ако пък аз за нещо ти потрябвам — вържи алтънджи девето на един катър, качи се на катъра и оттука до Чамжас, ако съм жив й здрав, чанът ти ще ме извика!

— Мъчно ли е — питам го — да си разбойник?

— Ако можеше свободно да се пее, не е мъчно. Хайде — вика — да попеем, ала тихо-о!

И запя. Той имаше едни чакърести очи, корави, като те гледаше строго, като че подстригва пъпа ти с ножица, но като запееше, ставаха меки и кротки — можеше в тях да си натопиш зехтин.

— Такова тихо пеене — вика — е едно и също при хубава жена да легнеш със завързани ръце.

Това бяха последните му думи. Шумна се в гората и замина. Аз в общината не обадох, ала за двата чана както ми каза, тъй направих. Звънтеха двата чана, както се бяхме разбрали — все на весело и на спокойно, но Алито вече не дойде. Пусна се дума, че границата минал и го затрили някъде в Гръцко.

Разбойник, такъв-онакъв, ала ми стана, да ти кажа, криво и взех, че вързах алтънджи девето на най-големия коч, натрих му корема с коприва и го пуснах да разлюлява чана. Като припна оня коч, „лунгуур-у-у-у-ур“ — на оня връх, „лунгу-у-ур“ — на срещния, по ниви и ливади — „лунгу-ур, лун-гу-ур!“, по дъбрави и дерета, по високо и по-ниско — цял ден млати тоя чан като камбана, докато планината и гората чак разбраха, че се е затрил Ибрям-Али. (Ибрям беше арабийското му име, та понякога вървеха и двете.)

След това мъки в живота ми се случиха големи: стана превратът двайсет и трета, юрнаха ни с калъча и отнесох много бой. Сетне пък криза ни налегна: агнешката кожа струваше повече от агнето! Изкорених овцете, купих си два катъра и започнах да си вадя хляба с кирия. Бичени дъски надолу, а за нагоре — сол и газ.

Една събота слизам на Станимашката гара да натоваря петел-сапун. „Разгеле — рекох си, — влака баре да погледам, че да разправам на децата що е влак.“ Пристигна влака и гледам аз — слизат кокони с капели, такива-онакива, а пък аз се зазяпах да гледам. В същото време тури се една ръка на мойто рамо. Обръщам се: един с мустаки, астраганена гугла с червено дъно и чакърести очи. Коленете ми отмаляха изведнаж.

— Тихо! — вика ми той. — Какво търсиш на тая гара?

— Товарям петел-сапун.

— Разгеле! Хващай катърите и да вървим!

Барам потурите му — асъл потури, няма лъжа. Гледам в лицето — тоя е! Ибрям-Али.

Като излязохме накрая на града, попитах:

— Абе ти — казвам — от оня свят ли се връщаш?

— Карай — вика, — по-нагоре ще ти кажа!

— Закъде?

— За Чепелли...

За нашето село, ще рече. Бодна ме някакво си под лъжичката.

— Няма ли да те познаят?

— Почакай ме — казва — малко, но се не обръщай!

Слезе от катъра. След малко обръщам се да видя какво става и забелязвам, какво, мислиш? Един бабанко чернобрад, с плетена шапка. На две крачки се изправил и седи. „Бре, майка му стара — викам си, — какви са тия чудеса, да изникне из неуждавица толкав мъж?!“

— Кой си пък ти бре?

— Ибрям!

Като рече „Ибрям“, засмя се и разбрах, че е Али. Свали си брадата и се уверих. Де ще зная, че можело да има на света купешка брада!

— Тъй — казвам — не в Чепелли, в Пашмакли можеш в околийското да влезеш и с пристава да пиеш кафе и няма кой да се досети, че си ти!

Махна си той брадата, тури си я в дисагите и я извади чак като наближихме Чепелли. А през това време ми разправи, че идва от Одрин с железницата. По-преди бил в Гърция, оттам преминал в Турцко. И все току повтаряше: „Разгеле, че на гарата се случи ти!“ Такава била работата му, че трябвало да има под ръката си верен човек.

— Само че — казах му — кървави работи не ща!

— От тебе искам едно — вика ми Али, — да ме вкараш в село на кирия и да казваш, ако те попитат, че съм кехаята на Стойчоолу от Шумнатица. Куц съм, та ме возиш. Работата ми ще бъде кратка, няма да е кървава.

— У дома ли да те водят?

— Не! У дома се водят свои хора. Затова ти ще ме оставиш в хана.

Като минава покрай дърветата, къса букови шумки и ги дъвче.

— В нашия край — вика — шумата е като чеверме! В Анадола няма шумки за илач, а водата им е, да прощаваш, като помия.

Види ли коритце, и спира.

— Чакай да прием!

Слезе от катъра, пие, тури си главата под чучура, гребе от коритцето с две ръце и плиска въз очите, плиска...

Като влязохме в борикаша, спря до една борика, побара я, като да я поглади, а че я прегърна.

*Боре, боре, ти в балкана,
аз — край море!*

Стигаме в селото и поемаме към хана. Той — с плетената шапка и брадата, върви си през улицата най-спокойно и никой не се спира да го гледа: брадати имаше тогава много, а с плетени шапки ходеше половината село.

Отиваме на Гъгрицата в хана. Мина, значи работата, както трябва.

— Отивай си къщи да наредиш катърите и са върни да вечеряме в кръчмата, да има с кого да вечерям! — вика ми Али.

Отидох къщи, наредих добитъка, казах на жената да вечеря и да ляга, а пък аз се върнах в кръчмата. Джамовите светят, гюрултия, олелия, хора... викам на Алито:

— Ибрям, нека да не влизаме! Ще ти донеса от къщи сирене и хляб — по-сладко ще се наядеш, отколкото в кръчмата.

На дуvara все едно че казах. Влезе той в кръчмата, влезнах подире му и аз. Топло вътре, дим! Пече се някакво месо. Гайда свири. Пеят се песни — да не вярваш, че на такова работно време — беше по харман — толкова хора могат да се съберат на веселба... А то какво било? Пречукали див шопар ловджиите, хвърлят пражоли на жарта, пият и ядат, а Друлю от Левочево с гайда им свири. Около тех сеирджиите правят калабалък.

Седнахме на една маса в къшето, заръча си Алито фасул с пастърма и започна да вечеря. През това време песните вървят... Пяха коя ли не. Алито си яде и сегиз-тогиз попоглежда към ловджиите. А те пяха каквото пяха, а че по едно време — кой беше, не мога да ти кажа — викна на Друля:

— Друльо, карай — вика — Руфинкината!

Засвири Друлю Руфинкината, засвири и запея. Буруцила захвана да отпява на Друля, поведоха се подире му три-четирима и започнаха

всичките да пеят. Таванът затрепера. Джамовете дънкат като чинели. Гъгрицата наливаше вино в едно шише, преля шишето, а той — налива и се не усеща. Изгоряха мръвките в жарта, а дърварите — заковали се прави — не смеят да шавнат, да не подплашат песента.

Алито зарязва да се храни. Хванал чашата да пие, ала нито пие, нито я оставя. Стиска — сини-посинели пръстите от стискане, а лицето — камък! Само една синя жила зад ухото — бие ли, бие! Колкото по-нататък песента вървеше, жилата по-нагъсто биеше, а очите — блеснати очи, сейнати, всичко гледаха — никого не виждаха.

Усетих, че нещо ще се случи, но докато да разбере какво, Алито стана изведнаж! Стана като от вихрушка вдигнат, пристъпи към певците и преди някой нещо да е разбрал, викна, та запя с пълно гърло:

*Руфинка ѝ болна легнала
на връх, на високана планина...*

Всичко се вдърви и занемя. Само Друлю продължи да свири.
— Вино! — изрева Алито. — Всеки да си улови шише!

Припна ханджията, звъннаха шишета, захвърчаха тапи, а пък Алито продължи да пее. Той пее, Друлю свири, а хората слушат и ту в певеца гледат, ту се споглеждат един друг.

Разбрах, че работата става на зле, и станах да си вървя. Като си отидох у дома, жената вече знаеше, че Ибрям-Али е в село. Легнах си уж да спя, но вътре нещо ме човърка: „Върви му кажи, че са го познали! Върви го спаси!“

Станах и отидох пак в кръчмата. Жената не ме пущаше, трябваше устата ѝ да запушвам да не вика. Промъкнах се до него и прошепнах:

— Познаха те!

А той:

— Пее ми се и ще пея! Ако иска някой да ме хваща, нека да заповяда! — И ми въвира шишето в устата. — Пий! — А на ханджията вика: — Давай буре с вино, аз плащам! И да се заключи вратата!

Каквото е било сетне — всичко ми е като в мъгла. Пиене–пеене и накрая всички се натръшкаха под масите, къоркютук. Беше призори, когато Алито плати сметката и стана:

— Давай мулетата да вървим!

Аз, попийнал, но разбирам, че Гъгрицата ме гледа, че ако тръгна с Алито, ще ме обади в полицията и няма никакво сетне село да ме свърти. Изкривих си тогава душата и казах на Алито:

— Не те познавам кой си и не приемам с кирия да те возя!

Загледа ме Алито остро-остро в очите, а че извади патлака:

— Тръгвай, инак ще ти светя маслото!

— На насилството — казвам — ще се подчиня! Качихме се на катърите, тръгнахме. Аз — напреде, той — след мен. Докато вървахме през село, мълчахме. Като излезнахме от село, шибна той неговото муле, изравни се и ми вика:

— Абе ти одеве нарочно ли го направи, или наистина се беше отказал да ме возиш?

Стана ми срамно истината да му кажа, излъгах:

— Нарочно го направих, а не че не исках!

— Я ме гледай в очите!

Съмнало се вече — всичко ясно, как да го погледна в очите?

— Бре-ей! Ти ме — казва — лъжеш бе! Лъжеш ме, нали?

Казах си тогава истината:

— Лъжа те! Защото ти, казвам, ще се махнеш, а пък аз няма къде в джендема да отида! Ей това е истината! Кой ти е крив, че се разпя.

— Ами тъй си кажи, защо не кажеш! — вика ми Али. — Мене такъв кираджия ми не трябва. Аз — вика — закопаните лири смятах с тебе да дяля, но щом си се уплашил, връщай се, докато е време, а пък на мене пътя за границата ми е ясен и без теб. Обръщай се и тръгвай! И не бой се, в гръб не стрелям!

Съжалих за всичко, ала късно. Не за лирите! Не за опустелите му лири, а за това, че с лъжа се омърсих.

— Алия — казвам, — аз мога да дойда с тебе, ако ти трябва честно и без лъжа!

— За лирите ли, а?

Запуши ми устата, та ме дори задави. Хванах оглавника на едното муле и си тръгнах. Другото му го оставих. Преди да си тръгна, рекох му:

— Две последни думи искам да ти кажа: слушай ме и знай, че ти го казвам от сърце. Цялото село вече знае, че си тука, имаш и присъда за въже! Гъгрицата е човек шпионин на полицията, а в кръчмата видех

на Фандъклията, дето ти троши крака, голямото момче — Февзи. Карай, Али, през шумата, в пътя не върви!

Само ми рече:

— Стъпвай!

Тръгнах и вече не се обърнах. А като дойдох до ливадите край село, тогава чух, че са нейде пушка пукна, и си рекох: „Стана тя, каквато стана!“

Беше ми тревожно, та не си отидох у дома, а в хана.

— Де е разбойникът? — пита ме Гъгрицата.

— Отиде си!

— А ти?

— Мене ме изпъди!

— Значи си искал с него да ходиш, тъй ли?

— Исках, мамицата ти — рекох — и мръсника! Исках, ала ме не взе! За разбойник са иска дупе, ала не тричаво като моето и твоето, разбра ли бе, казвам, мръсник! — И както си държах оглавника в ръцете, светнах го по главата, та му се уви пет-шест пъти по врата.

Хванахме се гуша за гуша, едвам успяха да ни разтърват. И в това време чу се тупурдия и докато да разбере що е, какво е — подаде се моето муле. Влачи зад себе си дървена влачка, а на влачката завързан Ибрям-Али в бяла риза, нашарена с кървави петна. (Заради тия кървави петна закачиха му и трето име след смъртта — Шарен Али.) Зад влачката, наперили пушките, вървеха един стражар и копелето на Фандъклията. Спряха на двора на хана, а пък аз се спуснах към Алито.

— Ранен ли си? — викам. — Лошо ли ти е?

На Алито вече очите замъглени.

— Лошо-хубаво, свърши се! Хубавото е, че ще ме заровят с наша си пръст...

Бликна кървава пяна от устата му и на тая дума го пресече.

— Али! Али! Съживи се! — Ала той се люшна в ръцете ми, скърши глава и свърши.

— Не можахте ли — казвам — да го превържете бе! — викам на Февзито, а той ми отговаря:

— За главата му едно дават: все едно е дали е жива, или умряла.

Сетне пристави, джандари, доктори... Питане, разпитване... Разпрали го беха да видят няма ли две сърца, чудели се как може два

куршума в плешката му да прошибат и да живее час и половина, докато го довлекат в хана!

Дадоха ми го след това, та го зарових с наша си пръст. И камък му сложих, и китки набрах... Толкова години оттогава — гложде ме все едно и също: ако да бех вървял с него — щеше ли тая му съдба да се размине? Щеше ли? Като ме хване тоя нерв и — хайде при даскала.

— Има ли, даскале, съдба в живота на човека, или няма?

— Колко пъти ще ти повтарям: и-ма! Само че тая съдба не е вън от човека, а вътре си в него. Ето го тоя Али: ако не беше се халосал за песен — нямаше никой нито да го знае, нито да го трепе... Силен, страшен — ала песента му, кай, надви.

ЧЕРНОТО ПИЛЕ

Много погребения съм прекарал на тоя свят: и с музики, и без музики, с войници и стражари, с речи и без речи, с поп, без поп и с дванайсет попа, но едно погребение като си го спомня, ме разплаква и сега: погребението на черното пиле. Ей такова пиле, никакво: черно, с червено клюнче, пиле като пиле — кос! Не бе от пилетата песнопойци, дето ги слагат в кафези да пеят, а диво пиле, мъжко и с него женската. Донесъл ги беше един бачковлия на бабата на Гогоша, за да си мажела брадавицата с „мас от черно пиле“, но на Гогоша дожалели двете пилета, та ги не дал на баба си, ами ги сложи в кафез, а кафеза окачи в дюкяна.

На чаршията имаше много дюкяни, в някои от тях имаше и кафези с пилета, ала пилета песнопойни.

Никой не беше виждал косове да се слагат в кафез, та се събра цялата чаршия пред кърпачницата на Гогоша да ги види: кундураджиите — с чуковете, касапите — с конските опашки, бръснарите — с ножиците, бозаджиите — с гюмовете — всички-и!

— За какво са ти? — питат Гогоша.

— Да ме пощят! — отговаря им Гогоша.

Всички се смеят, той — не! Характер имаше такъв, че като приказваше смешно — беше сериозен, а като говореше за нещо страшно — смееше се, та се превиваше. Всички си рекоха: шегува се Гогоша. Хилиха се, смяха се, а то излезе, че Гогоша не се шегувал. На другия ден — видяхме го с обръсната глава. Казал на бръснаря Статито: „Нула нумер! Равно с кожата!“

След една неделя наднича в моето дюкянче — дюкянчетата ни бяха през едно — и вика:

— Ела, Коста, да видиш пилетата какво работят.

Отивам. Гогоша си допря главата до кафеза, а пилетата си протегнаха шиите и като си провираха главичките между пръчиците на кафеза, започнаха да чукат по главата му с клюновете си. Гола му главата, нищо няма върху нея, а те чукат ли, чукат, пощят.

— Как ги научи — казвам — на такива мурафети?

— Цяла неделя — кай — кълвяха на главата ми трошици. Като вземат да ме кълват, като че изкълвават от главата ми червеите, дето ме глождят, та ми олеква, олеква и не мисля за световните неправди, нито за немотията вкъщи...

Три-четири дена висеше тумба хора на вратата на Гогоша да гледа. Кризата ни беше попарила, нямаха занаятчиите работа и се чудеха как да си прекарат времето. Селяните нямаха пари, слабо купуваха. Месарите продаваха само шкембета и кокали. На това отгоре филоксерата налегна кърта с лозята и започна едно мъртвило — ела, че ми трябваш! На хората им беше тъжно и тревожно, не обичаха сами да седят, та се събирахме пред кундураджийницата на Алито или кърпачницата на Гогоша, дето се разправяше за филоксерата, за фалиментите, за железницата — дали ще мине, или няма, за някакъв си нов закон, дето щял уж фабриките да затвори и да се оправи положението на занаятчиите и за не зная още какво си. Та билетата на Гогоша, ти казвам, дойдоха тъкмо навреме — да се позасмеят хората, да позабравят запустелите дюкянчета и закъсалия алъш-вериш.

Нищо работа: два коса кълват голата кратуна на Гогоша, ала на хората им беше интересно, пък и Гогоша пускаше от време на време некая и друга лакърдия, та ги още повече разсмиваше.

Вика му веднъж Алито:

— Абе, комшу Гогош, като ти е главата гола, билетата от какво те пощят?

— От бръмбарите, дето са в нея. Аз — казва, — като се хубаво научат да пощят, ще ги пратят в министерството в София, че да поощят и министерските кратуни!

Тия думи се бяха разнесли, та беше идвал при Гогоша приставът да го предупреди да си гледа сиромашията, ако не иска кон да му духа по врата. Предупреждението станало в общината. Там го бяха запрели Гогоша за двацет и четири часа. През това време цялата чаршия отиде по реката да събира червеи, за да изхрани осиротелите билета. Гогоша си дойде, но хората продължиха да носят червеи и за неделя-две на билетата перушината им лъсна като мазана с вакса! Опериха се, оправиха се и — пропяха!

Беше пазарен ден, четвъртък. Селяни минават през чаршията с колите (колите бяха повечето волски) — скрибуцат колите, тракат

колелата, а в това време току се понесе над мегдана свирка — знаеш как се свири на волове, когато да спират или вода да пият. Свирна свирката и най-предните волове спряха, спряха и другите и се закова на място целият керван... Всички наизлязоха от дюкянчетата си да видят какво ще става. Селянинът на първата кола — един едър полчанин, през главата забраден с шал, вдигна копралята и взе да млати воловете да тръгнат, но свирката свири и те не мърдат. Взе да се оглежда човекът да види кой запира воловете му, ала не вижда някой да свири. Слезе воловете да поведе — не щат. Хелем, спря свирнята и воловете потеглиха, но тъкмо се качи полчанинът на колата, свирката свирна и пак се спряха. Зачерви се човекът, засрами се — цяла чаршия гледа в него, не е шега, заозърта се да види кой се подбива, а се не сеща да погледне към кафеза.

Цялата чаршия взе да се киска и превива. Колю Пъпката, касапинът, дето най-мъчно се размиваше, челото си дето не удари в земята. Алито като се смееше, главата му така се тресеше, че с едната си ръка крепеше бастуна, а с другата едвам удържаше чалмата. Селянинът се разлюти, заудря с копралята и замалко да се заплаче, ако Гогоша не беше си внесъл кафеза в дюкяна.

Оттогава всеки ден или през ден представлението се повтаряше. Зададе ли се кола, всички наизлизат. Гогоша, изнесъл кафеза пред дюкяна — прави се лук не ял и не мирисал, а косът като да схващаше какво се иска, та щом понаближаваше колата — изваждаше дебелата свирка... Колата спираше, селянинът се ядосваше, а народът — ха-ха-ха, хо-хо-хо! — умираше от смях.

Посъживи се чаршията, мръдна и алъш-веришът, че като спираха колите, някой от селяните, току-виж, зазяпал се я в халвата на бозаджията или в папуците на кундурадгията; или пък в некое шкембе и остави някоя пара.

Прочуха се пилетата на Гогоша, та Жълта Петра даваше за тях буре с малага. Арапа искаше да смени всичките кафези с кадънки от своето кафене само за двата коса, но Гогоша не даваше да се продума.

— Те са ми кадема! Не ги продавам, нито ги сменям!

Ама хубаво пеели кадънките, по-нотно.

— Аз — казва му Гогоша — по обичам песните без ноти!

А косовете верно, че я караха без ноти. Имаха едно свирене хайдушко, силно, кратко, веднаж изсвири, три пъти мълчи, сякаш ей

сега ще шумнат храсти, ще запукат револвери, ще гръмнат пушки и ще ревне някой: „Сто-ой! Главата ти отсичам ей сегичка!“ Имаха едно ситно свирене, дебело, с него спираха воловете, и една тюрлия трета — по-сербез, като че се препираха за нещо си косът и косойката. Косът викаше: „Тю-тю-тю-тю!“ Косойката „отговаряше“ „Ти-ти-ти-ти!“, а като се ядосваше повече: „Чуррук, чуррук! Чуррук!“ — значи лош си, не си свят... Тогава косът пък се разядосваше и започваше да я гони из кафеза и с клюна си да я кълве, но крилото му не бе в ред — не можеше да я достигне и започваше да заеква и пелтечи...

Тия крамоли събираха под кафеза сума свят. Хамалите, като си подложеха семерчетата от пладнина, докато зайде слънцето — лежаха възнак, гледаха право в кафеза, слушаха косовите разправии и дочакваха онуй време, когато настъпваше спогодба. Косойката не бягаше, не кряскаше, а косът започваше да сресва настръхналата ѝ перушина с клюна и да я пощипва под лявото крило.

— Ох на деда-а! — викаше Саздо.

— О-ох на деда-а-а-а! — повтаряха след него другите хамали и започваше едно такова хилене и кискане, че по това време дявол не смееше да мине покрай тях.

Колю Пъпката викаше на Гогоша да не оставя хамалите да киснат пред дюкяна му, но Гогоша не се съгласяваше.

— И те са хора... Нека да погледат без пари джумбуш.

Един ден идва майстор Али в моето дюкянче. Заръчах му кафе. Отсърба той от кафето и заклати тънкия си врат:

— Коста, Коста, много смях пада в таз чаршия, не ма грее...

— Защо бе, майсторе?

— Ще се случи нещо. Когато много сме се смели, всякога сетне става по нещо.

— Може хубаво да стане, майсторе — викам на Алито, — може Гогоша да направиме съветник. Има избори, хората го тачат...

— Може, може, но месечината се, кай, разваля, а хубаво нещо не може да се случи, когато месечината се рони!

След три ли, пет ли дена бяха, не мога да ти кажа, както си кроя папуци, чувам, вдига се вълна врява, викат хамалите, а някои плачат... Плачат и влачат нещо в рогозка. Тогава забелязах, че кепенка на Гогоша е затворен и нещо ме кълвна под лъжичката. Оставиха рогозката хамалите пред дюкяна на Гогоша, отвориха я — вътре

нашият приятел. Извъртял очите и вдървен... На лявото джобче на сетрето му — кървава дупка. Дрехите — мокри. Капеше от тях вода и кръв.

Олелия, плач! Сбра се цялата чаршия. Настръхнаха хамалите, касапите, но кого да хванат? Взеха го полицейските да го уж разрежат, за да видят раната му от какво е, и казаха сетне: „Ударил си ножа сам! Дългове много натрупал, отчаял се и ножа си ударил сам!“ Нямало виновен... А Колю Пъпката разправяше, че Гогоша, като затворил дюкяна, минал през неговия с въдица и му рекъл:

— Хайде, Пъпка, с мене да ми носиш рибата и червейчета за песнопойците да съберем!

Но Пъпката не отишъл... Останал да соли някаква гранясала сланина и Гогоша заминал към реката сам, тъй че никой не разбра сам ли се уби, или го убиха.

Както и да е, погребяхме Гогоша надве-натри, без церемонии, без камбани, че Гогоша уж не вярвал в попове и камбани. Още на следващия ден финансовият пристав почна разпродажба на дюкяна, че имал Гогоша взети пари в заем от хаджи Василя Кекето и на полицата срокът минал. Изметоха всичко, събраха дори старите кръпки под тезгяха, а най-накрая хаджи Васил самолично дойде да прибере кафеза... Касапите искаха да му платят, но хаджията не се съгласи:

— Кафеза ми трябва да запира — кай — селяните пред колониала!

И отнесе кафеза.

С едно посягане обра ни и смеха, и радостта. Клюмнахме всички като попарени от филоксерата. Спряха да викат и кебапчиите, и бозаджиите, и касапите. Стана мъртво — като през чумавите времена. Тиха поляна — в средата на града. Тихата поляна е хубаво нещо, но от тихата чаршия по-грозно надали ще има на света! Сдумаха се по едно време касапите да изпратят делегация при Кекето да им върне двата коса, но докато се наканят кой да поднесе прошението, чу се из чаршията, че косът на Кекето спрял да свири. Занемял. Отидохме да видим. Бяхме Алито, Бабача, Колю Пъпката, Шекера. Гледаме, че в кафеза женското пиле го няма.

— Де е женската, баю Василе?

— Заклах я, баювите — казва Кекето. — Тя хем не можеше да свири, както трябва, хем ядеше два пъти повече от мъжкото. Лошото е

само, че млъкна и дъртия.

Алито вика на Кекето:

— Пилето тъжи, чорбаджи! Мъчно му е за ханъмата, затова не свири!

— А като тъжи, защо яде? — развика се Кекето. — Яде ли, ще свири! Инак ще го свирна със сатъра и ще го проводя при ханъмата! Три дена му давам срок!

Замоли се Бабача:

— Дай ни пилето! Ние ще го съешим с друга женска, може да пропее. Нали знаеш — насила песен не става.

— Става! — вика Кекето. — И още как! Хвърли на циганина една петолевка, че да видиш става ли песен, или не става.

— Пилето — вика Бабача — не е циганин да се продава. Пет пари не дава то за твоите пари!

— Я си... в-в-вървете! — зафуча Кекето и запелтечи. — Какво сте се хванали тука за моите пари!... Ако имам пари, аз съм ги спечелил, не сте ми ги вие харизали! Възрастни хора, зарязали си алъш-вериша за някакво си пиле! Марш навън!

Преди да си отидем, погледнах в кафеза. Косът седеше с настръхнала перушина. Коли тракаха навънка, хора викаха, но той не чуваше колите, а гледаше все в Кекето. Шавне Кекето, а косът го следи, не го изпуска. Очите му все в него, да го не издебне да го заколи!

След два дена идва Саздо хамалина и носи нещо, завързано в бохчичка, носи го на Бабача, отваря — черното пиле вътре мъртво!

— Искаше да го заколи — каза Саздо, — но пилето започна да се мята в кафеза, да се бие ту в дюшемето, ту в тавана, самопреби се и умря.

— А защо му я няма главата? — попита Бабача.

— Откъсна му я Кекето, че му изяло ока просо, а нищо не пяло.

Очите на Бабача кипнаха. Тогава съм видел касапин да плаче. За първи път! И за последен! Докато се обърнем, събраха се кундураджиите, бозаджиите, хамалите, сарачите — всички. Пилето в кърпата лежи, около него прави се изправили мъжете със свалени шапки и наведени глави. Събраха се още хора и всеки пита:

— Какво бе? Какво става?

— Кекето удушил коса на Гогоша!

Всеки сваля гугла, шапка, каквото има на главата, и застава, докато се напълни цялото мегданче пред касапската чаршия с народ. Тогава Бабача се наведе, взе мъртвото пиле в ръцете си и тръгна към новите гробища. Гологлав, както си беше с престилката: зад него — Алито, с чалмата под мишницата, а подире му се проточи една върволица — „главата“ ѝ на шадравана, а „опашката“ на дървения мост! От ловджийското кафене излязоха десетина табладжии; като разбраха какво става — тръгнаха и те. Като минахме покрай кръчмата на Жълта Петра, измушиха се извътре една банда чалгаджии и докато да се разбере кои са, какви са — внизаха се в калабалъка и засвириха. Пееше се тогава една:

*Мъртва ме в гроба положи
и тогаз ме целуни!...*

Ама да ти види око музика! Писнало едно кларне, като че булка се припява за мъжа си, две флигорни я подпират отляво и отдясно, дебелията бурия хълца като жива: „ъкът-мъка, къта-мъка, къта-мъка“, а след туй вземе, че въздъхне издебело, та сърцето ти съдере парче по парче...

Селяни срещнахме по пътя — чешнигоровци. Спряха се и попитаха:

— Кого погребвате?

— Веселичкото погребваме! Смахът! — рече им Алито.

Разбраха ли селяните, не разбраха ли, но изоставиха воловете на пътя и току се рязнаха в калабалъка и те.

Стигнахме гробищата и там въз гроба на Гогоша погребвахме черното пиле. Алито пусна първата шепа с пръст, а пък Саздо пукна с пищова и се провикна:

— Тая година с пищов, догодина — с топ! Тая година — в небето, догодина — дай си, Боже, в Кекето!...

Пищовът пука, музиката — свири ли, свири! Тая музика няма да забравя:

Мъртва ме в гроба положи

и тогаз ме целуни!...

Кларнето жули нависоко, флигорните подпират отляво и дясно, дебелата бурия, като жива: „ъкъта-мъка, ъкъта-мъка!“ — дере ти сърцето парче по парче.

ГОЛА СЪВЕСТ

Една година съм бил на власт — през трийсет и трета, „блоковото време“, но тая година ще ми държи влага, докато съм жив. Като делихме властта в нашето село, на демократите се даде кметската длъжност, а на земеделците — помощника. Аз можеше да стана кмет, че бех най-стария демократ в село, но си рекох: „Защо ми са кметски главоболия? Кой кому откраднал, кой кому нива преорал и всички — все при кмета, кривите им краставици да оправя! По-добре ще стана разсилен, хем работата лека, хем заплатата — като на кмета.“ Взехме и едно грамотно момче, направихме го демократ и го назначихме за секретар-бирник. Лесничейството даде разрешение да се отсекаат две хиляди кубика материал от общинската гора, вързахме, значи, финансията и общината стана — топ! Само че не минаха три-четири месеца и топът изгърмя право в мене — когато дойде време да се продават двете хиляди кубика от общинската гора, аз исках да се отсекаат материалите с общински средства и да се продадат на търг, за да хване общината по-хубава пара, а кметът със секретаря говориха с двама търговци да им харижат материалите кажи-речи на безценица.

Надуших аз това „шушу-мушу“ с търговците и заявявам на кмета, че по закона материалите трябва да се излагат на търг, не да се продават частно.

— Пали си ти печките — вика ми кметът — и се не бъркай в управата!

— Ще разглася — казвам — на съветниците!

— Разгласявай, но да ти е ясно отсега, че аз съм кмет, а ти като разсилен си ми в ръцете!

На другата сутрин ми дават заповед за уволнение: „За пререкание с кмета и недобросъвестно палене на печките!“ Нямаха пари да ми платят заплатата, та ми издадоха удостоверение, че общината има да ми я дава. С това удостоверение съдих общината, но в съда поискаха да представя препис от ведомостта за заплатите, но секретарчето скри ведомостта и заплатата ми изгоря. В това време

търговците влезнаха в общинската гора и започнаха сечта. Ама да ти види око сеч: едно дърво маркирано, а покрай него повалят още пет! Секат, товарят на колите и през Студница — право в града. Тъй я беха подредили онбашиите, че никой от горските се не явява да види какво става. От горските до лесничея — всичко парализирано! Като разбрах, че рушветчилъка е играл наред — и отдолу няма сила маскарлъците да спре, — започнах всеки ден да подавам по една и съща телеграма до Министерството на земеделието: „Гората се изсича беззаконно, искаме анкета! За населението на Крива лъка — Панайотов.“ Телеграмите струваха пари, но аз нито парите си жалех, нито пък времето. Оставих си работата, направих си една колибка край шосето в Студница, където минаваха кираджиите на търговците, седяхме там с баджанака — попа — и записвахме колко коли минават кутробан. През деня описваме колите, а вечерта пишем телеграми до министъра на земеделието. Попът ги пише, аз подписвам.

Един ден дойде при мене Ванчо, комисионерът на търговците:

— Искаме да поприказваме — казва — насаме.

Попът беше си отишел в село.

— Заповядай — казвам — в колибата!

Като влезнахме в колибата, той бръкна в една кожена чанта, препасана през рамото, извади оттам пачка с каймета:

— Десет хиляди да се почерпиш и да не ровиш повече, защото тия работи не са добри!

— Върху мойта съвест такова нещо аз не взимам!

Той помисли, че ми се виждат малко десетте хиляди лева, и взе да се лови за молива:

— Нямам в себе си повече пари, но ще ти напиша една бележка до чорбаджията и останалите — казва — до петнайсет хиляди ще си ги вземеш лично ти, щом отидеш в града! Да си свършиш някаква работа.

— Криво сме се разбрали! Аз парите ви няма да взема!

Гледа ме Ванчо и не вярва, че си му връщам пачката: петнайсет хиляди беха тогава много пари!

— Абе, бай Гроздане, ти имаш ли в главата си акъл? Да не стане сетне тъй, че да съжаляваш, ей! Хубаво си сметни сметката!

— Смятай си ти твойта сметка, а пък за мойта грижа не бери!

Курназ съм и аз, че съм на власт.

След няколко дения допадна в селото хабер: да се изпратят три мулета в града, че идвала анкета. Оклюмаха се общинарите, ала нямаше как — пратиха мулета и до вечерта дойдоха в село околийският началник, лесничеят и един писар с тях. Беха им наловили риба, печено агне беха опекли да ги гощават, но началникът не прие гощавката, ами нареди транзит през село да се мине и да се отиде на самото място в гората и там да се разпитат свидетелите, в самото сечище.

Работата, значи, бие на дебело.

Отивам аз при селяните:

— Сега му е времето! Вървете при началника и кажете каква е истината и как общината се ограбва!

Един вика „ще дойда“, друг вика „ще дойда“, трети казва „дадено, готово“, а когато започна разпитът, няма ни един! Кой уплашен, кому нещо в ръката пуснали и на топа на устата — само аз и попът.

— Колко според тебе са изсекли търговците? — пита ме началникът. Писарят записва.

— Най-малко пет хиляди кубика!

— Факти, факти! — вика лесничеят. — Голи думи място не ловят!

— Ето ви — казвам — бележника: само за трийсет и четири дена са минали шестотин коли!

— Твоят бележник — развика се лесничеят — не е документ.

— Ами тогава избройте дънерите, дето са отсечени в гората, и работата ще се види.

— И това — казва лесничеят — не е доказателство! Дънерите може да не са отсечени само от търговците.

— Каваклиев — засече го началникът, — не защитавай личности! Аз съм от село, оставил съм си брадвата, за да облека формата, и тия работи ги знам. Кутробан може да се отсекаст сто, нека са двеста кубика, но хиляда и две хиляди кубика — не! Без съгласието на горските власти — не!

Отиде си анкетата и след ден ли, два ли — носи ми разсилният призовка да се явя пред изследователя, в града! Викам на жената: „Бързо работи властта! Ще им свети маслото на тия хайдути, дето съсипват общинските гори.“

На другия ден тръгвам за града, по призовката на изследователя. Никъде не се отбивам, бързам да се явя.

— Добър ден, господин изследовател!

А той от вратата — за врата:

— Как се казваш? По кое си дело?

— По делото на общинските гори.

Погледна той в призовката:

— Ти си Гроздан Панайотов?

— Аз съм!

— А бе ти имаш ли — казва — пълномощно да подписваш телеграми от името на местното население?

Къде го чукаш, къде се пука!

— Нямам никакво пълномощно!

— Пиши — вика изследователят на машинописара: — „Нямам никакво пълномощно!“ Ето ти показанието — казва на мене, — подпиши, внасяй гаранция пет хиляди лева или те задържам!

Като рече „пет хиляди лева“ — изцеди всичката ми кръв до капка! Пет хиляди лева струваше тогава най-хубавото муле, а гроздето беше лев и петдесет!

— Няма ли грешка, господин изследовател? Пет хиляди лева са много пари. Най-сетне човек не съм убил...

— Фалшификацията е — вика — равносилна на убийство! Гаранцията, инак те задържам!

Излязох от канцеларията му като пиян и — къде, къде — отивам в околийското бюро на демократическата партия при Василев, имаше един адвокат.

— Казвай, господин Василев, какво да правя? Сполетя ме такова и такова зло.

— Щом си подписал показанието, ще внасяш парите. А сетне в съда ще гледам да те отърва.

— Ами като нямам лев!

— Ще те затворят!

— Бре! Ами сега?! Не можеш ли с пет хиляди лева да ми послужиш?

— Аз не мога! — вика ми Василев. — Но ще се обадя на Ничев — имаше един аптекар Ничев, и той в околийското бюро на демократическата партия. — Ето ти бележка — иди при Ничев!

Отивам при Ничев.

— Мога да внеса пет хиляди лева, ако подпишеш полица за шест! — казва ми Ничев.

Дето има една: огън ти в пазва, трън — в петата, кол — в ребрата. И реших:

— По-добре затвор!

Даде си нареждането изследователят, дойде стражар и през града — право на гарата. Качихме се по етапен ред и към пладнина бехме в окръжния затвор. Аз — напред, а стражарят — подире ми с пушка. Хора се обръщат, чудят се какъв ли съм престъпник, гуглата ми чак почервения от срам! Казвам на стражаря:

— Нека да вървим един до друг!

А той само ме побутва с масурчето на карабината.

— Стъпвай и мълчи!

Само една отстъпка ми направи: да обадя с два реда на баджанака, попа, че съм в окръжния затвор.

Не бех влизал в затвор и си мислех, че кой знае колко ли е страшно, а то не излезе чак дотам. Хора вътре много, всякакви, манджата ти — манджа, хлябът — хляб, седиш си в кауша и си почиваш. Карти не знаех — научиха ме двамата апаши, дето беха с мене в кауша. Случиха се способни хора и парици имаха, та порциона го даваха на мене, а пък те купуваха вънкашна храна. Питаха ме за какво съм в затвора — разправих им цялата работа.

— Василев — казвам — щеше да ме спаси, ама се бех измамил вече и подписах, та немаше как...

Апашите се споглеждат и подсмиват.

— На какво се смеете?

— На кокошия ти мозък — вика ми единият. Арменко се казваше, кавърдисан в лицето, суханав и много весел. От смеене зъбите му си беха все отвънка. — На тебе — казва — не ти ли е ясно, че Ничев, Василев и следователят са „и сие“? Следователят им хваща баламите като тебе, праща ги на Василев, Василев — на Ничев, одират ти кожата веднъж с гаранцията, втори път в окръжното съдилище, трети път — в апелацията, и четвърти — в касацията, докато те съдерат до кокал. Ние сме — казва — апаши, но взимаме само това, дето хората го носят в джобовете, а тяхната разбойническа банда обира и каквото имаш, и каквото нямаш! И се не задоволяват с по десет и

стотина лева, а налитат само на хилядарки! Нас, като ни хванат, ни съдят, а тия нито ги хващат, нито ги съдят, напротив, хем си върлуват, хем баламите като твоя милост шапка им свалят... Ти първата въдица по една случайност не си я налапал, гледай — вика ми Арменко — втората да не налапаш, като дойдат да те спасяват... Кажи им, че сам ще се защитаващ. А ние ще те научим как!

Както казаха апашите, така и стана. На третия ден ми известиха, че имам свиждане. Гледам — Василев.

— Праща ме — казва — Ничев да те спасявам! Ето пълномощно — подписвай, за да мога да си влезна в ролята! Подвели са те по най-тежките членове и положението ти не е розово. Слава богу, че съдията е наш, демократ, ще въртим-сучиме да я някак си оправим. Подпиши!

— Няма — казвам — да подпиша! Пари нямам! Ще се защитавам сам!

Беше с очила Василев, сложи си още едни, за да ме види по-добре.

— Ти си луд! Язык ти за жената и децата!

— Изследователят нека да им бере греховете, господин Василев! Довиждане!

Дадох му, значи, гръб и се връщам при апашите.

— Де сега да ме научите какво да отговарям на съда!

— Разкажи ми — казва Арменко — цялата работа от край до край!

Започнах да му разказвам. Като стигнах до телеграмите, прекъсна ме:

— С две имена ли ги подписваше или с едно?

— С едно: Панайотов!

— Всички?

— Всички! Де ще имам артък пари да си пиша двете имена?

— А има ли във вашето село други Панайотовци?

— Най-малко десетина. Църквата ни е „Света Богородица“ или на гръцки — „Панаица“, и оттам сума ти свят е под фамилията Панайотов.

— Като се върнеш в село — казва ми Арменко, — да запалиш една свещ на света Панаица, че спасението ти от нея ще дойде... Като те извадят пред съда, ще поискаш да се приложи за доказателство избирателният списък. Нека да намерят измежду десетте-петнайсет

Панайотовци кой е подписвал телеграмите... Само — казва — дано не сверяват почерка.

— Почерка и да го сверят, нищо не могат да намерят, защото телеграмите не съм ги писал аз, а попът, че почеркът му е по-четлив, а за попа те няма да се сетят. Ако ли се досетят — няма да посмеят да го съдят, ако пък го съдят — него владиката ще го спаси.

— Добре! — вика Арменко. — Хайде тогава да открием заседанието.

Другият апаш стана председател на съда, той се престори на прокурор, мене ме изправиха до вратата на подсъдимата скамейка и започнаха съдилището. Петнайсет пъти го повторихме: хем те си правеха джумбуш и примираха от смях, хем аз си окърших езика тъй, че сетне, когато ме извадиха на съд — занемяха и прокурорите, и съдията... Лошото е само, че преди да ми дойде съдът, жената, без да ме попита, подписала полицата за пет хиляди лева гаранция с хиляда лева горница и десет дена преди да се гледа делото, пуснаха ме от затвора.

Питам жената:

— Кой те накара на своя глава да подписваш?

— Попът.

— Ти — казвам, — попе, защо си се набъркал в моите работи?

— Околийското бюро се набърка — вика ми попът, — не само аз. Те са взели решение — има-няма — гаранцията да се внесе, за да не петниш — кай — партията в затвора с разните му там апаши!

На зъба ми беше да му кажа кои са истинските, страшните апаши, но си рекох — нека да мълча, делото да мине, че да настъпи в мойта къща мир.

Мина делото. Умиха лицето ми, дето се вика, с най-светената вода, но като се върнах в село, само една неделя карах в мир. „В мир и любов“, както в Библията пише. Жената беше тогава на трийсет и две, аз — на трийсет и девет — нищо не можеше да ми се опре! Само на децата беха задничетата им голи и това ме наскърбяваше, ала жената — весела жена — не ми даваше за това да се замислям.

— Те не знаят, че задниците им са голи. Няма защо да им береш кахър!

Та караме, значи, тъй една неделя, а в понеделник заран — задава се пъдаринът. Сваля фуражката, вади една повиквателна и ми я

дава.

— Кой ме вика?

— Нали си — казва — грамотен! Телеграми пишеш и подписваш, сметката водиш на търговците — чети!

И той, значи, кюлхането, покрай бирника и кмета се наточил „против“.

Чета и не вярвам на очите си: викат ме в обществената безопасност, стая номер три! Пише „веднага“, а не казва дата: „Има си хас — помислих си — тая работа да е някаква си кметска уйдурма?“ И отивам при кмета да го питам.

— Тая ти ли си ми я скроил?

— Аз — вика — нищо не знам.

Мръсник и лисица! Гледа ме в очите и ме лъже. Кюрк си купил нов, въшкаринът му с въшкарин, дето аз го наредих за кмет, пораснала му, значи, работата и на келявата си глава сламена капела турил, и в канцеларията си седи с нея да го не сбърка някой, че е селянин. Идваше ми да го хвана за кюркя, но гавазите му — там! С пушки при нозе. Дирят ти махната само, за да те пречукат. Ами сега? С кого да се съветвам.

Лош-хубав, отидох при баджанака, попа.

— Работата е тъй и тъй... Тая призовчица не ми мирише на добре. Затворът е затвор, ала има — казвам — сигурност и ред, но каквито работи съм чувал в затвора за „обществената“, ако ти кажа, брадата ти ще се наежи! Казвай какво да се прави?

— Ами иди — вика попът, — за да стане ясно защо те викат.

— Абе то ще стане ясно, ама късно! Ти ми кажи какви мерки да се вземат отнапред?

— Иди при Ничев!

— Ничев не искам да го видя.

— Василев!

— И Василев е разбойник като Ничев, и цялото им околийско бюро!

— Върви тогава при Попвасилев, секретаря на окръжното управление! Хем е силен демократ, хем тука е идвал и те познава. Тоя, дето миналата година прави хайка за глигани.

— Ами нали ударих глигана и му го дадох!

— Тъкмо! — казва баджанакът. — И аз ще ти напиша едно писмо, но ти на писмото ми само не се подпирай, а купи от Махалата малко мед армаганец да му занесеш, че те, големците, не обичат празните ръце.

— Дай ми — казвам — двайсе лева, че няма с какво да купя мед, и да вървя!

— Давам ти от черковните пари, мои немам. Да знаеш — предупреди ме попът, — че си длъжен на Исуса Христа и на светците, та по-скоро да си им ги върнеш!

С парите на Исуса Христа тръгнах за Махалата да купувам мед. Не щеш ли, случи се, нямаше го там медарят, та съм ходил чак в Косово за тоя пусти и паметен мед!

— За началник ли е? — запита пчеларят. — Или за болен?

— За началник е!

— Да си купиш тогава пита. По`лови окото.

Пита — пита! Платих я, ударих му един табан и когато биеха камбаните на католическата черква за вечерня, аз се намирах вече в Пловдив пред окръжното управление. Казвам му на постовия:

— Искам да отида при господин секретаря.

— Не може — отговаря полицаят, — господин секретарят не приема!

Замолих се, ако не пусне мене, да занесе поне писмото от попа.

— Кажи му — викам — на господин секретаря, аз съм тоя, дето пречука по-лани глигана, когато идва той на лов в нашето село.

Внесе стражарят писмото и след малко се подаде на балкона.

— Свободен си! Господин секретарят прие писмото.

— Каза ли на господин секретаря, че аз съм тоя — дето пречука по-лани глигана?

— Казах му — вика стражарят, — но господин секретарят каза, че няма работа с тебе! Свободен си!

Останах си на мястото и се чудя какво да правя. А медът протекъл, като съм го стискал, и мухите бръмнали около мене — облак! Трябва да оставя някъде меда. Къде, къде? — сетих се, че наблизко е на доктор Къойбашиев амбулаторията. Като си градеше Къойбашиев вилата в Студница, аз му вадих камъните, та се познавахме оттам.

Слава богу, Къойбашиев — там!

— Докторе, ето ти нечакан армаган от мене — пита с мед.

— Защо нечакан?

Разправям му аз защо и за какво. Докторът ме гледа — беше асъл доктор: теловете на очилата му от злато, главата — гола, брадата — буйна, глади си брадата и ме гледа, като че ме вижда за първи път.

— Ти наистина ли се отказа от рушвета?

— Наистина!

— Защо?

— За да ми е чиста съвестта!

Пусна брадата докторът, взе да се чеше по врата.

— Ти — вика — ял ли си черен хайвер?

— Отде накъде ще се храня с черен хайвер! Черният хайвер е скъп!

— Скъп е! — вика ми Кьойбашиев. — А си купуваш чиста съвест за петнайсет хиляди! И хиляда за гаранцията — шестнайсет! И в затвора, дето времето си губи — едно на друго — двајсет! Много на скъпо си се хвърлил. Аз, дето съм доктор Кьойбашиев и като изстискам една гнойна пъпка, взимам двеста лева — не мога да си позволя да имам чиста съвест, а ти, дето се опасваш с половин пояс, искаш съвестта ти да е чиста! Най-скъпото да имаш на света! Не можеш ли отново да поприказваш с тоя там, Ванчо ли го рече, как?

— Свърши се! Не може!

— Ее, тогава господ да ти е на помощ! — прекръсти се докторът. — Засега ще се опитам да ти помогна с една бележка, а за по-нататък — господ да ти е на помощ!

Написа бележка и ми я даде.

— Ще отидеш в Обществената безопасност и ще кажеш на постовия, че искаш да предадеш едно писмо от доктор Кьойбашиев на старшия инспектор. Така ще кажеш: старши инспектор в стая номер шест! По-нататък той ще види какво може и какво не може! Стъпвай!

Тръгвам за Обществената, ала стъпвам по-сербез. Показвам писмото на стражаря и долагам, че искам лично да го предам. Постовият отвън ме въведе до врата номер шест — на вратата седеше друг стражар — предаде ме на него. Оня взе писмото и влезе при инспектора, а след малко се подаде от вратата.

— Заповядай!

Влизам, ала от страх не се усещам къде стъпвам. Началникът се изправи зад масата — пернал едни очи в моите — не ги отмества.

— Бай Гроздане, ти ли си бе? Едвам те, кай, познах, много си се развалил.

Като се вгледах — моят взводен от войната, Йосиф Попов.

— Седни — казва — в креслото, успокой се, ела на себе си! — И взе да пита: кой убит, кой умрял, кой къде се намирал сега... А пък аз седя на тръни. Викам по едно време:

— Ти, господин началник, остави умрелите, те вече са се отървали, ама кажи защо ме викат в номер три?

— Сега ще ти кажа! Почакай!

Излезе през една врата и след малко пак се върна.

— Скроен ти е тоя номер от окръжния секретар. Ровил си нещо за някаква гора... Само — да не си продумал!

— Ще ходя ли — питам — в номер три?

— Никъде няма да ходиш, а ще си вървиш! Имал си късмет, че номер шест е по-голям от три! Пък ако потрябва на някой вашенец адвокат, да знаеш, че аз съм адвокат. Временно приех началничеството, но съм си оставил заместник. Ако има някакви дела за водене, пращай тука при мене! Йосиф Попов!

Видя ми се, като да не беше Йосиф, а Мойсей — черноок, красив, — дето раздели Червеното море на две, за да преминат синовете на Израел.

Връщам се в село и минавам нарочно покрай общината — за да ме види кметът. Накичих се със здравец като цигански зет. Бирникът беше вънка, играеше табла с писаря, остави си таблата, влезе да обади на кмета, а кметът не повярва на бирника, та сам излезе да ме види.

— Тебе — кай — не те ли задържаха?

— В тая страна има закони бе! Ти какво си мислиш? Гледай тебе да не задържат!

Виснаха му джуките като на бясно куче.

Тъкмо си влезнах у дома — ето ти баджанакът, попът, захилен.

— Видя ли, че попското писане улови дивиш?

— Хвана, как не...

— А сега трябва да се отблагодариш на Попвасилев — съветва ме попът. — Той ще прави вила в Студница, общинарите са му дарили парцел, та можеш камъни да му извадиш за темела, по-отбрани!

— Това хубаво, а друго?

— Друго — вика попът, — има протоколно решение да се подари парцел в Студница и на министъра на земеделието, да си направи и той една вила. Ако министърът приеме, той заради вилата и път ще пусне, и селото ни ще се въздигне. Ама ние и на него ще трябва да помогнем кое с камъни, кое с греди!

— Аз ще имам грижа за гредите — казвам на баджанака, — а ти знаеш ли с какво ще помогнеш? Като стане вилата готова, ти ще закараш попадията да поседи на министъра диван-чапраз!... Идиоти с идиотите! Дарове на тоя, дарове на оня, за да могат общинарите връзки да ловят и да си тъпчат кесиите с крадени пари! — И му разправям на попа как ме е подредил неговият окръжен секретар, под чия диктовка и защо. Попът се уплаши.

— Баджанак, аз съм — вика — свещено лице и в тия работи не мога да се бъркам! Беше ми направена бележка от архиерейския да се не бъркам, да си гледам комката и кандилката, затова няма да се сърдиш, ако се срещнем утре на улицата и не ти приема поздрава. Расото трябва да е неутрално. А пък тебе като баджанак ще те съветвам: за едно известно време да се махнеш от село, за да не се навираш в очите на общинарите!

— Тука ще си седя! Че да става каквото ще!

Казах ги тия думи на попа, ала съм нямал и представа като какво може да стане, когато и селската, и околийската, и окръжната власт са в ръцете на разбойници. Първо на първо, горският тръгна по петите ми. Където стъпя и той след мене. Тояга си отрежа да се подпирам — акт! Липов чай посегна да си набера — акт! Сухо дърво завлека за огън — глоба! Останахме вкъщи без едно дръвце, та започнах огън да паля с говежди лайна. Събрал се военен съвет в общината и решили: да се обсади Панайотов от всички посоки! Ако не е подире му горският — ще върви пъдаринът! Наведе ли се магарето ми да пасе — дай позволително за паша! И актовете с глобите, значи, хвърчат един след друг. Един ден казвам на жената:

— Ще вървя на колибата на Студница, инак тия тука ще ме заровят с актове! Ти от градината навън няма да излизаш! С картофи и фасулец — преживявай, както можеш, докато траят военните действия!

Нарамих една черга и — хайде в Студница. Да гледам по-отблизо как се разграбват общинските парцели и как се стриже нула нумер

общинската гора. Ако не мога да ги спра — поне да гледам!

Минаха по едно време инженери — път държавен ще трасират през общинската гора — за вилите. Хем за големците харно, че ще могат с автомобили да си ходят до вилите, хем за търговците чудесно, че ще бръкнат, дето се вика, на гората в червата. Под търговска команда, значи, минал и министърът... Ачик далавера!

Една седмица бях седял горе в колибата, а не се мерна около мене нито пъдарин, нито горски. Само Ванчо комисионерът мина оттам веднъж и ме запита:

— Още ли си тука?

— Защо „още“?

— Питам — вика — бе! Не мога ли да попитам?

И си подмина. Вечерта, тъкмо се беше стъмнило, и някой почука на вратата на колибата. Ставам да отворя и виждам уйково момче — имаше едно, бикогледач в общината — Личо. Заморено, запотено, бяло-пребеляло като платно.

— Идвам да ти кажа нещо, но ще ми се — вика — закълнеш, че никому нищо няма да обадиш! Закълни се в децата!

— Не може ли в Бога?

— Не, не! И аз имам дете и зная, че то е най-милото на света.

Заклех се.

— Де сега, разправяй!

— Намерен е — казва — убиец да те убие! Някакъв си македонец. Спасявай се, инак до неделя няма да те има!

— Как така?

— Ей така! Както си в колибата или навън. Ще дойде и ще те очисти. Спасявай се, инак си убит!

— Да не си пратен от кмета, ей!

Насълзиха се очите на момчето.

— Аз си очистих сърцето, а ти прави — казва — каквото щеш! Едно само ще ти кажа: където и да отидеш, оня ще те намери. Такова е решението. Съмняват се, че знаеш работите, и са решили да те няма! Хайде сбогом, че ако ме видят тука, свършен съм и аз!

Врътна се момчето и си отиде.

Хайде сега, Гроздане, да те видим какво ще правиш?

За всеки случай махнах се от колибата същата вечер и преспях в храсталака. На заранта реших да се скрия в една борика и да погледам

какво ще става. До обед — нищо! Следобед — пак нищо. Минаха само по пътя едни овце и всичко заглъхна и замря. По едно време излетяха няколко пилета отсреща, от букака, и ми се стори, че се заклати един върхар. Загледах се в това място — всичко мирно, само че пилетата неспокойни, прехвърчат и все чирикат. Гнездо имаха, види се, в букака и са беха разтревожили. Викам си на ума: „Тука ще има нещо! Де да видим дали ще е смок, лисица или пък човек!“

Наклони се слънцето на залез, а движение в храсталака — никакво. Пилетата спряха да цвъркат. Поуспокоих се и вече се канех да слизам вода да пия, че ми се беше много допило, когато изведнъж отсреща, в букака, блесна като огледалце нещо и веднага се изгуби. Загледах се в същото място и след минутка пак се блесна. Тогава забелязах една ръка, сетне и една глава, с кърпа забрадена като женска, а в ръката — нагант: брани се човекът от мухите, леко шава и при шаването нагантът заблестява като огледало. На шейсет крачки от колибата в храстите!

Мина ми студена тръпка и си рекох: „Ясно е! Плюй си, Панайотов, на петите — инак тоя македонец ще остави децата ти сираци!“

Почаках да се мръкне, слязох от бориката и заднем, заднем — през дерета и баири, през полето и утринта осъмнах в града. Видел съм хаир от Кьойбашиев, рекох си, пак ще вървя при него.

— Ти какво бе? — запита ме докторът. — Пак ли те викат в обществената?

— Не ме никъде викат, ами работата е — казвам — тъй и тъй. Намирам се под дулото на пистолета — давай ми акъл!

Докторът се позамисли. Бърса очилата, глади си брадата и накрая ми вика:

— От македонец няма кой да те спаси. Има тука безработни арамии, дето за чувал брашно човека ще претрепи и окото му няма да мигне. Жертви, казва, падат всеки ден и полицията е безсилна. Тя с комунистите се разправя, а ония се разправят, с когото си щат.

— Йосиф Попов не може ли да ме спаси?

— Да не искаш да ти отреди охрана? Той един затвор не може да опази, оня ден са побегнали четирима, та ще вземе да мисли и за тебе.

Като рече „затвор“, светна ми малко пред очите.

— Не може ли, господин Кьойбашиев, да замолиш Йосиф Попов да ме бутне в затвора? Хем няма да се грижа за препитание, хем държавната стража — казвам — ще ме охранява, хем на по-спокойно ще дочакам времената да се пооправят.

— Знаеш ли — вика ми Кьойбашиев, — че това няма да е лошо! Само че тая работа с ходатайство няма да стане. Ще бъде нужно да извършиш някакво престъпление. Върви да откраднеш нещо от пазара и кауша ти е вързан в кърпа.

— Не ща — викам — да ме наричат крадец!

— Направи тогава каквото можеш! И върви да се предадеш на Йосиф Попов, да не ти смажат други кокалите в участъка. За останалото ще го помоля да се погрижи! Сбогом, Панайотов, и добра сполука!

Изядох една шкембе-чорба и тръгнах за село. Имах две задачи: да се простя с жената и да направя престъплението. За едното ми трябваше една вечер, за другото — два часа и половина, колкото трае едно погребение. Ама такова погребение им бях намислил!

В тъмното слязох от балкана, в тъмното се и върнах. Децата беха заспали, легнахме си и ние с жената. Хубаво се належахме и наспахме и като се съмна — рипнах и рекох на жената:

— Пусни пердетата и навън няма да излизаш, докато не те извикам!

— Защо?

— Ще видиш!

Бех я свикнал да ма слуша и през цял живот ми е било рахат.

Слагам си аз гуглата и през градините — в черквата. Качвам се на камбанарията и като бивш клисар изчуквам три-четири камбани на умряло. И пак през градините се връщам вкъщи. Жената ми се чуди:

— Луд ли си, или ще полудяваш?

— Ти — казвам — трай! И ако можеш — плачи, ако не можеш, ето ти два шамара! Ако и това не стигне — да знаеш, че с единия крак съм вече в затвора, а утре ще бъда и с двата!

От шамарите жената не заплака, ама от това заплака. А докато тя си плачеше — влизам в комшийската градина и започвам да бера ялдъзи и невенчета. Видя ме комшийката и се развива:

— За какво си влезнал в градината! За какво китките ми късаш?

— За погребение!

— Кой е умрял?

— Който е умрял, бог да го прости!

През това време жената горе надува ли, надува гайдата.

След малко цялото село знаеше, че у мене ще има погребение.

Тича и попът:

— Баджанак, какво бе?

— Ти — казвам — вкъщи не влизай, да не си разваляш неутралитета! Чакай в черквата! Умрелите — умрели, живите трябва да живеят! И прати да се изкопае гроб!

Отиде си попът, а пък аз отидох на двора, взех триона, теслата, пироните и за половин час изковах сандък с капак. Внесох сандъка в стаята, сложих вътре каквото трябваше, захлупих го и го тъй хубаво накичих, че от камък да е сърцето ти — ще се разплачеш. През това време народът вънка се натрупа. Дигнах сандъка на рамото, жената — след мене, с разплакани очи и се отправихме към черквата. Спуснаха се три-четирима да помогнат в носенето на сандъка.

— Назад! — казвам. — Аз съм във война с общинарите, не си разваляйте неутралитета!

Ако знаят кой се погребва — лесно, ама не знаят и току се навървиха всички след мене към черквата, за да видят кой се погребва.

В черквата — опело. Вика попът:

— Махни капака за последно целуване!

— Целуванието — казвам — там, на гроба!

И на гроба вече вдигам капака пред всичките хора и вадя от сандъка календара на демократическия сговор с министър-председателя начело и цялата му хайдушка свита.

— Селяни-и! — казвам и развявам календара. — Днеска ще се погребва Сговора! Тия, дето ги гледате на календара, облизани и загладени, с вратовръзки, това са — казвам — насилници и рушветчи от министър-председателя до последния горски! Това е — казвам — хайдушки сговор за ограбването на народа! Ето защо аз, Гроздан Панайотов, го погребвам! Долу хайдушкият сговор, да живее потъпканата правда!

Пуснах календара в сандъка, бутнах сандъка в гроба, грабнах лопатата и започнах да заривам.

Народът се вковал — ни шава, ни мърда. Попът — умъртвен!

Дотърчаха пъдарите, но погребението вече свършено, с алилуята и речите, и всичко там, каквото се полага. Опитаха се да ме задържат:

— В името на закона — арестуван си!

— Вашта мама! — побарах аз лопатата. — Не признавам никакъв закон! Назад! — викам. — Да не станат две погребения за днеска!

Разпилях ги и без да се отбивам вкъщи — право в Обществената безопасност, стая номер шест! „Самопризнавам се и тъй нататък...“ Три денонощия в Обществената, а след туй — в окръжния затвор. Дадох ми две години и половина, но деветнайсетомайският преврат като стана през трийсет и четвърта — освободиха ме.

Върнах се в село, ала я нямаше вече общинската гора. Остригали я беха докрай. Секретар-бирникът си беше вдигнал хотел в Студница, кметът си купи трийсет декара лозе в Брястово, горският си направи къща... Само аз останах на гола съвест и половинка пенсия. Скъпо ми се върза, но какво да правиш — съвестта всякога се е купувала по-скъпо и от черния хайвер!

Това лято ходих в Студница и срещнах там бившия секретар на окръжното управление — Попвасилев. Охлузган, ожулен като лисица. Дали му да се възползва от двете стаи в национализираната вила. Позна ме, захили ми се, като че нищо не е било, и ми вика:

— Пак ще дойдем! Пак ще дойдем!

— На-а! — викам му. — Ще дойдеш! Когато ме няма! Аз съм ви погребал — казвам — още през трийсет и трета, комунистите ви туриха кръста през четирист и четвърта, тъй че само Второто пришествие може да ви опере! „Демократи“ — казвам, — хайдуци с хайдуците! Пладнешки разбойници!

СВАТБА

Рекат ли „Мешов“ — шило ми забиват в сърцето, но си е мой грехът за тоя прякор и никой не ми е крив.

Цялата работа беше за момиче. Хатте я викаха. Борунът срещу нашите колиби беше на баща й — Сулюман Шарко. Горе му бяха нивите, кошарите и всичко. Лъжавските колибари тъй я караха на времето — по един баир на всеки и си живее там. Само в петък и на байрама старите слизаха в село на джамия, а през другото време — горе. Там се раждаха, женеха и плодеха, всичко там.

Раждането го не зная как е, ала жененето беше мъчно. Речеш ли да се жениш, не къща трябва да се обикаля, а борун! Пък боруна — бетер от кале! Всеки хванал в ръката пушка, кучета навъдил десетпетнайсет като вълци и не дава пиле да припари, камо ли момче да отиде при момиче. Доще ли ти се мома да видиш, една неделя трябва да я дебнеш и се не знае дали нея ще срещнеш, или баща й. А баща й на Хатте беше на туй отгоре и делия. Яздеше на шарен кон, затова му и викаха Шарко. Стремената на коня бяха пиринчени, гемът — със седефени копчета, а капистрата му — цялата в копчелъци и токи. Сулюман Шарко носеше на дрехите си толкова гайтан, че можеше с тях два пъти боруна да опаше. Ходеше все начумерен и навъсен. Говореше малко и натъртено, като че продаваше дума за лира.

Затуй пък дъщеря му Хатте викнеше ли да пее — захласваше се всичко живо да я слуша.

Легна ми на сърце тоя глас и аз, ергенинът, си рекох: тая ще бъде! Само че как да й го кажа? На байрам да идва — лесно, но баща й я не пускаше да ходи на байрама. Взех тогава да обикалям около боруна. Теглеше ме тая бърчина, като че беше от шекер, че там излизаше Хатте от време на време с козите. Аз пък на отвъдната бърчина — камъни търкалях, дървета събарях или пеех, та белким се досети, че съм я залюбил.

Много камъни търколих, много дървета изтръсках и песни изпях, докато най-сетне видях, че веднъж тя свали тестемела си и го

развя. Същата вечер отивам у стара Пехливанка. Тя правеше мехлеми и ги продаваше из махалите. Кучета, хора — всички я познаваха и я не спираше никъде никой.

— Хайде — викам ѝ — да отидеш при Хатте Шаркова и да я попиташ има ли у нея мехлем за ергенската ми рана. Ако ми донесеш от този мехлем, ще ти купя алена боя, халищата си да боядисваш.

Жената — разбрана жена, сети се къде ме е стиснал цървулът, дигна се на другия ден и — право на боруна при Хатте.

— Много ти здраве — рекла — от Хасанчек! Мерак има да те вземе за невеста.

— И я имам мерак за него, че съм го чула хубаво свири на кавал — отговорила Хатте. — Само че знай: ако бубайко научи — ще ме заколи като яре, затуй — никому ни дума!

Сърцето ми заигра, като ми донесе стара Пехливанка тоз хабер, и ми се дося небето да е камбана, а пък аз да побарам топуза ѝ, че да блъскам и да бия, докато прогърми над гори и планини нейното, хубавото име! Като не можеше небето да стане на камбана, навързах чановете на козите и ги подгоних през Усое, та ги хлопах и разхлопах, докато се появи горе, на боруна, тестемелът на Хатте. Туй беше първата ни среща. Докато тая среща се повтори и потрети — тревата засивя, прежълтиха се дърветата, прошари се балканът и стана есен. Бяхме ожънали, овършали и приближаваше времето, когато ставаха годежите и сватбите. Майка ми и баща ми се бяха подосетили откъде изгрява мойто слънце, ала си траеха.

Само веднъж бубайко ми рече:

— Не разигравай, бубамоолу, чановете много-много, че на твоята бърчина се е премерил и друг!

Останах като че халосан от тия бубайкови думи, но не посмях повече да питам. Проводих Пехливанка при Хатте, ала тя се върна не с мехлеми, а с отрова.

„Види ли Хасанчек — каза тя, — че съм вързала тестемела на тояга, да ме чака в дерето с пушка и с нож!“

Само това ѝ рекла.

До вечерта и останалото се разбра. Слязоха тъпанарите от Бакларска махала и заминаха за Лъкавица, дето ги викал Дели Мехмет. Те се похвалиха, че утре вечер щели да чукат тъпана на Шарков борун,

и работата стана ясна: Дели Мехмет искал да жени своя син Брахома за Хатте Шаркова.

Заседна ми тая вест в гърлото — дъх не мога да си поема. Да е някой друг — може да му се направи нещо: я плевнята му, я къщата му да запалиш и да го някак сплашиш, ала това е Дели Мехмет! Оня Дели Мехмет, дето бе водил башибозука в Батак, та беха грабили и клали. Богаташ и кръвник, всичко живо му се боеше и трепереше. Щом пък и Шарко се е врекъл да му даде Хатте — само аллах може да му я вземе от ръцете.

Една блестунчица блещукаше само в тоя катран: заръката на Хатте да я чакам в дерето, макар че, право да си кажа, не ми се вярваше нито тестемела си да върже, нито да дойде в дерето.

На другата вечер взех чифтето и се покачих на Орлов камък, срещу боруна Шарков. По едно време слушам: „дум-м-м, дум-м-м, думм-дум-м-м-м“ — замлатиха два тъпана от Лъкавица нагоре и се изниза към Шаркови една пъстра върволица от сватбари. Пъпле върволицата нагоре, бие тъпанът, а на мене бие сляпата ми жила — аха-а — да се пукне! Видях Шарко как се качи на коня да ги срещне. Пукна се пищова, а ония долу — върнаха с десет пушки, та отъна в дим и пушек цялата бърчина. Като се разнесе пушекът, гледам на същото камъче, дето се появяваше Хатте — вързано на пръчка бялото ѝ тестемелче. Имало, значи, господ и за мене! Мислех си, че преди да са дошли сватбарите, Хатте ще долети при мене в дерето, ала тя си направила сметката: ако тръгне, докато е светло, Дели-Мехметювите хора ще я стигнат и решила да остане. Хубаво да се стъмни, хубаво да се напият, а че тогава да бяга.

Тъй и станало. Дошли сватбарите. Яли, пили, свирили, докато станало среднощ. Тогава Хатте рекла на майка си:

— Ти, майчинко, капна от умора, я ми дай чувала да занеса на телетата сено.

Взела чувала и излезнала от къщи. Излезнала и вече се не върнала. Пратили брат ѝ Расима да я търси, но намерил само чувала. Майката припаднала, Шарко луд полудял, а сватбарите побеснели. Запасали силахлъците, нарамили пушките, качили се на конете и тръгнали да я търсят из балкана.

През това време аз пък чаках в дерето. Стъпките ѝ чух от триста крачки. Дойде и ми рече:

— Води ме, накъдето ти видят очите!

Хванах я за ръката и я поведох. Вместо да я заведа в пещерите горе, а че да преседиме неделя-две и да се върнем, когато всичко се е укротило и смирило, аз, серсеминът, улових пътеката за Крушово! За махалата!

Край махалата се зазори. Тогава видях Хатте за първи път отблизо: имаше бели зъби — равни, а устата, като че ги беше хранила и поила с къпини — чисти, пресни, не посмях да ги допра... Мислех си тогава: „Има време“, а то времето ни било преброено, дето се вика, на минути. Рано-рано бехме у дома. Събра се махалата. Зарадваха се и свои, и чужди, че такава лична мома става крушовска снаха. Баща ми вика:

— Скоро да отиде някой за ходжа да ги оженим, че ония бабаити ей сега ще се допраскат!

А бабаитите ходили къде ходили и като нищо не намерили, върнали се призори у Шаркови да се чудят и маят в земята ли е потънала Хатте или в джендема. По едно време минало им през ума да викат и слушаеме ние, че се носи гласът на Шарко:

— Е-е-е-ей, крушовции, чуете ли бреее!? Има ли във вашите колиби някакво наше момиче бре!

— Има-а-а-а, има-а-а — извика бубайко, — ала то не е вашу, ами е нашу-у-у-у, нашу си е, нашу!

Като рече „нашу си е“, отсреща замълчаха, а че изведнъж се дигна вой, като да завиха триста вълци. И току се ройнаха Делимехметювите конници от боруна за към нашата махала.

Ами сега? Нашата сватба в разгара, ала го нема ходжата. Сватбарите — братовчеди, братовчедки, мижуви, бубайкови отначало се наежиха и развикаха, но колкото Делимехметювите приближаваха към село, толкоз се те стаяваха и стопяваха.

А Делимехметювите идат! Турили ножовете в зъбите, наперили пушките — идат! Имаше неколцина около мене, рекоха ми:

— Хасанчек, тия ще ни сметат като с метла, ами хайде, докато е време, да се махнем!

Бубайко ми вика:

— Я не мога да те браня! Два фишека имам, а на тия кръвници торбите им са пълни с фишеци!

А ония стъпиха на калдъръма. Звекнаха копита, препукаха пушки и са чу гласът на Дели Мехметя:

— Давайте да ги подпалим, тяхната мамка!

Около мене — жива душа! Отворих задната врата и — хайде въз баира. Чак горе като се намерих, видех, че Хатте не е тръгнала с мене, а е долу. Дворът се напълни с Дели-Мехметювите хора, на мене сила ми не стигна да се върна...

— Какво търсиш тука мари, шаврантийо? — викна баща й.

— Каквото си търсех, буба, наидох го!

Той от двора я пита, пък тя му отговаря от чардака.

— Излизай бърже нах вън, че главата ти като на яре отсичам! — ревна Шарко.

— Я, буба, жива оттука не излизам! — рече му Хатте.

— С кого си побегнала мари? — попита Дели Мехмет.

— С мене, Мехмет ага! — боботна един мъжки глас и на чардака до Хатте застана — кой мислиш? — братът на моя бубайко, мижу Селим.

Тоя мижу не беше се ни женил, ни годил, че дясната му ръка бе саката, та го не биваше за оран и копан. Седеше дома, хранеше се на нашата софра, дялкаше на децата лъкове, играчки, а пък лятно време пазеше царевицата от борсуците... Сипаничаво лице, широки зъби — никому не беше текнало наум, че от него ще излезе такова нещо. Ала ето че излезе.

— Я съм я довел, Мехмет ага! — повтори мижу Селим, дигна в лявата си ръка пищова — един барабанлия пищов, и викна на Дели Мехметя: — Дели Мехмет! Аз имам един пищов и един патрон в него! Ако има тука по юнак от мене за Хатте — нека да излезе! Ще пукаме един в друг, който жив остане — нему ще бъде Шаркова Хатте!

Делимехметювите заръмжаха, ала оня ги смири:

— Кой ще стреля пръв? — попита Дели Мехмет.

— Вашият да стреля! — отговори мижу.

— Брахоми! — каза Дели Мехмет на сина си.

— Изпий кръвчицата на тоя, че да си вървим!

Оттеглиха се сватбарите — оставиха Брахома в средата. Прегледа Брахом Делимехметюв пушката си, дигна я и се прицели. Цели се много. Свали я и отново се прицели, а мижу Селим, подпрял се на пармаклъка, засмял се — гледа го в очите и говори:

— Цели се, Брахоме Делимехметюв, цели се, че ако ме жив оставиш, ще те накарам майчиното си мляко да повърнеш!

Тихо думаше, ала всичко бе занемяло, та се чуваше. Тихо думаше, ала от такива думи козината на човека се повдига...

Пукна Брахомовата пушка, замъгли се дворът, а като се разнесе мъглата — видех, мижа Селим прав и здрав!

Тогава копелето на Дели Мехметя въртна коня и удари да бяга. Уплаши се. Баща му се подлюти и взе да го вика:

— Спри бе, каръсъна-сиктимини, спри бе!

Брахом препуска, доламата му на фърчило се обърна. Дели Мехмет пукна с пушката, ала синът му и тогава не спря. Обърна се тогава Дели Мехмет и рече на мижа:

— Моят траханар не е за такава мома, Селим ага! Нека да е на тебе халал!

Въртнаха конете и заминаха. Колибарите излезнаха от шумата, прибрах се у дома и аз. Хатте седеше до Селима и са гледаха в очите.

— Хасанчек! — рече тя, като ме видя. — Я ще да остана, но със Селима!

Спуснах се въз Селима и са хванахме гуша за гуша, ала бубайко ни разтърва.

— Жената си е — вика — по право на Селима! Ако не беше той, немаше да има тука ни жена, ни махала!...

Обадиха се други, подкрепиха и... ожениха Селима за Хатте.

По-нататък какво да ти кажа? По е хубаво да го не казвам, ала ти питаше за фамилията „Мешов“. Побегнах от срам в „Мешелика“, крих се няколко месеца в таз гора и оттам ми дойде тоя прякор „Мешов“.

Навлякох се в една дупка като звер. Сам! Ала в който и камък да погледна — пули се в мене Хасанчек: „Защо побегна? Защо?“ Обърна се на другата страна — Хатте: „Заяк със заяк!“ Стисна очите да не гледам, ала за навън. За навътре клепки няма и всичко минава през главата ми отново: тестемела, срещата, сватбарите, песните — всичко! И Хатте, уловена за ръката на Селима!... Обръщам се от кълка на кълка, мятam се от корем на гръб, ала се не затварят вътрешните очи и се не запущват вътрешните уши.

По едно време се питам: абе защо се троя, та не зема да ги пречукам — и него, и нея, че да свърши тоя джендем?

Взех да сънувам как трепя Хатте. Дясната ми ръка вдига пищова, лявата ми ръка лази да я гали. Половината сърце — кораво, другата половина — меко. Сурова лисица ядох, орлови нокти варих, кръв от дива котка пих — дано сърцето ми да се вдърви, докато най-сетне сънищата спряха и си рекох: „Време е, Хасанчек, върви ги трепи!“

Като се върнах вкъщи, никой нищо не ме попита. Нищо им не казах.

Заточих ножа... Точа и си мисля този нож къде ще влиза: на мижа Селима в гърба или на Хатте — в бялото гърло. И си рекох: „Нека да я погледна барем, да я погледна и послушам, докато я има.“ И чакам на джама, като тръгне за вода през двора, да я погледам как се е хубаво разкършила в кръста. Аз я гледам от чардака, гледа я и мижу от вратата и я чака — да се не загуби от вратата до чешмата. Ей такива сини очи отвъртял... Селим... „Нека да я гледа — викам си, — нека да я гледа още малко-о!“

Върне се Хатте в одаята и започне песни. Вътре жива душа няма, всичко е на кърва. Тя пее, той ѝ приглася. Тя пее и се смее. Смееше се денем и нощем. Само че смехът ѝ нощем беше друг: да речеш, гъдел я беше, а пък оня с брадата бодеше. Кипне ли смехът ѝ, а че го затулят, кипне ли — пак го затулят и до призори — тъй...

Аз в одаята, те — в тяхната си, но се слуша. През главата се завивам, гуглата си до врата навличам да ги не слушам, но се не махвам. За ядене и сън — през ума ми не минаваше. Стопих се, та не можех подлогите си да влача. Бубайко вика:

— Хасанчек, ако ще мреш, върви — кай — да си копаяш гроба! Ако пък мислиш да живееш — улавяй оралото и тръгвай да орем и сеем!

Рекох си тогава: „Утре ще свърша и каквото става — да става!“

На заранта нашите отидоха на кърва. Хатте излезна за вода. Селим седна на прага да я гледа. Взех камата и се приближих до него, изотзад. Седнал бе той гологлав, а ухото му закичено с китка. Минзухар ли, кукуряк ли — мъгла ми беше пред очите, та не разбрах. А зад ухото — една брадавица колкото царевично зърно, също като на бубайка... Стори ми се, че не мижа Селима ще дупча, а бубайка... И не усетих как камата хлопна на земята. Мижу се въртна, взе камата, пусна ми я в джоба и ми каза:

— Орлиците, Хасанчо, се ловят с живо месо, не с мърша! Хайде — вика — махвай се оттука!

Отидох и се не върнах. Селих се, преселвах се, в Турция ходих и се връщах, жених се два-три пъти, ала тия думи на мижа Селима не забравих: „Орлиците се ловят с живо месо, а не с мърша!“

Едно саатче бягане — животче връщане! И все не можеш да се върнеш, откъдето си тръгнал.

ИЗПИТ

За едно кацарство аз съм се трепал шест години! Две години ходих из гората, докато науча от кои дървета стават хубави дъски; една година се учих само да цепя, една година — само да дялам, две години — да рендосвам и сглобявам, и тогава, за да те признаят за майстор — давах ти да направиш каца с вързани очи. Дванайсет майстори кацари, а ти в средата, каца работиш с вързани очи! Като я направиш — пълнят я с вода. Капне ли капка — оставаш си чирак, не капне ли — опасват ти майсторския пояс и си готов майстор.

Тоя изпит беше тежък, но какъвто изпит сетне ми се случи, няма да го забравя никога!

Шест месеца имаше, откакто майсторския пояс бех завързал, ала работата не вървеше. За шест месеца бех направил пет ведра и това си беше альш-вериша, ако се не смятат три-четири копани, платени с извара. Ако не беше майка ми гъби да бере и да вари — нямаше какво да се яде. Баща ми — стар и болен — работа не можеше да върши. А пък съм и ерген. Идва ми време да се женя.

Не щеш ли, тъкмо в това време един ден идва Кара Сулю Бялковски от Хамбардере и ми казва: „Да ми направиш една каца да събира триста оки извара, само че да мога да я огребвам, като се наведе, с пръсти. Можеш ли?“

— Мога! Защо да не мога?

— Триста оки и да се огребва?

— Триста оки и да се огребва!

— Започвай — заръча ми Сулю. — На Костадиновден я искам вкъщи!

За пари не отвори нито дума. Качи се на коня, отиде си и чак тогава ми мина през ума, че в неговата заръка има нещо не в ред: каква ще е тая каца, хем триста оки извара да събира, хем като се наведеш — да стигаш дъното ѝ с ръка? Да се стига дъното, трябва да е плитка, а за да може плитката каца да събира триста оки — трябва да е горе-долу колкото висока, толкова и широка.

Отивам при баща си и го питам:

— Тъй и тъй, заръчаха ми такава каца, какво да правя?

— Ако си майстор — вика баща ми, — ще я направиш! Не я ли направиш, ще ти излезе лошо име, а името на майстора е главното!

Започнах аз да правя кацата. Труд не жалих, направих я каца и половина, като ти кажат — точно! Колкото широка, толкоз и висока — чамова каца с бели като сирене дъски! Сто пъти премерих може ли дъното ѝ да се огребва с ръка — може! Разглобих я на дъски, натоварих я на мулето и леви-десни — право в Хамбардере. Сглобих кацата в двора на Суля и тъкмо я стегнах в обръчите — ето ти стопанина. Като видя кацата — зарадва се, но като я пипна и напипа дървените обръчи, загуби му се кефът и се намръщи.

— Майсторе, кацата е хубава, ала обръчите ѝ не струват!... Може ли такава голяма каца, дето ще събира триста оки, с лескови обръчи да се крепи? Свършило ли се е желязото на тоя свят?

— Като слезеш в града — викам на Сулю, — купи си обръчи и ме извикай да ти ги сложа, а сега — карай с дървените! Дървените са по-яки от железните!

— Яки-слаби, искам я с железни, инак хората ще кажат, че Кара Сулю немал пари да си направи каца с железни обръчи, та я направил с лескови.

Докато се разправяхме ние със Суля, насъбраха се в двора и жените, и децата му, и комшиите му, и ходжата. Дива махала, не видели каца триста оки да събира — събраха се да видят. Въздимиха чибуците около нас, загладиха брадите и зацъкаха!

— Бре-ей, каква каца! Ама че кацище! Ако беха обръчите железни — еша си нямаше да има!

Пита Кара Сулю ходжата какво ще каже.

— Тия лескови обръчета — вика му ходжата, — ако държат кацата, докато я търкулнеш в зимника — пак добре!

Обяснявам на ходжата, че ако лесковите обръчи са от припек сечени, ако са в мъзга цепени и са в дъждовна вода киснати, те са много жилави и яки.

— Като ни гледаш помаци — вика ми ходжата, — да не мислиш, че сме и ахмаци? Изтъркаляй кацата на двора, ако обръчите ѝ останат здрави, аз брадата си ще обръсна ей сегичка!

Хванаха ме дяволите.

— Ходжа, аз ще търколя кацата, ала дворът ми се вижда малко! Ще я пусна да се търкаля оттука надолу към дерето! Ако се пукнат обръчите — халал да ви е джумбуша, ако ли останат здрави — хубаво да знаеш: ще те обръсна!

— Обръсни ме! — казва ходжата.

Видяха агаларите, че работата се затяга, сбутаха ходжата в ребрата, но той ги сръза:

— Оттук надолу камък, ако се претърколи, става на парчета — камо ли каца. От кацата му няма да остане — вика — и треска!

— Добре — казвам. — Дайте ми вода!

Донесоха ми едно ведро, плиснах ведрото да се хубаво намокрят обръчите, а след туй станах и претърколих кацата до ръба на пропастта. Като погледнах, брате, надолу към Хамбардере, като видях оня увес и ония камънаци, щръкнали по него, и реката, дето се мятеше и млатеше долу в дерето, рекох си: „Бог да прости хубавата каца!“ Ала не дадох вид. Изправих се, бутнах кацата и се обърнах да не гледам. Чу се едно „бу-ум!“ и дълго време нищо. Пак едно „бу-ум!“ и пак тишина. Летяла кацата, докато да падне втория път, и тогава почна едно тропане и търкаляне, заехтя онова Хамбардере, като че ли планината се събаря.

Кози имаше отсреща, подплашиха се. Звъннаха чанове и тюмбелеци, кучета се разлаяха, хора почнаха да викат от срещните махали: „Кацата отиде, кацата-а-а!“ „Цяла, значи, е кацата“ — мина ми през ума, обърнах се и видех как плясна в реката кацата, изгуби се, след туй изрипна цяла-целеничка, бяла, хубава каца и започна да кръжи с водовъртежа, да се блъска в камъните на брега и да гърми. Удари се в единия бряг: „ба-а-ам!“ Подрипне към отсрещния „бу-ум!“ Засуче я водата към скалата: „дум-дум“ — топове сякаш стрелят и гърмят. Ходжата пребеля като платно. Агаларите гледат в земята, а на Сулю пара започна да излиза от главата — шапката си бе свалил и главата му димеше като вжежено торище.

— Лягай да те бръсна! — викам на ходжата.

— Не барай ходжовата брада! — замоли се Кара Сулю. — Двойно ще ти платя! Няма ли брада — няма ходжа!

— Да е мислил ходжата одеде! Дайте бръснач!

Нямало бръснач.

— Донесете ми ножица!

Обадиха се агаларите:

— Тройно ще ти платим кацата! Недей!

— И петорно да ми я платите — от брадата на ходжата се не отказвам.

Хванаха се двама-трима за ножовете.

— Назад!

Писнаха жените и децата — ройнаха се, а пък аз се улових за брадвата.

— На трески ще ви нацепя!

Сега като приказвам — става ми страшно, ала с тогавашната шашава глава — пет пари не давах за нищо. А и право имах: езика си дето не прехапах от зор, докато изчукам тая каца, а те, маскарите, да ми я връщат и на това отгоре да се подиграват с майсторията ми и с труда ми!

— Сядай, ходжа! С брадвата ще те обръсна, но ще те бръсна!

Свалих на мулето семера, накарах ходжата да седне, донесе ми Карасулювица ножицата и започнах. Косъм по косъм съм го стригал! Вади пот текнаха зад ушите на ходжата, ала не спрях. А докато стрижех, долу кацата гърмеше ли гърмеше: „ба-ам, бу-ум, бу-ум, ба-ам!“ Хората — накачили се на дуварите и покривите — гледат. Агаларите, забили очи в земята, не смеят да ги повдигнат, а Карата само ме гледа в ръцете.

— Майсторе, стига бе!

А като видя, че дялнах и последните косми — хвана си лицето в ръцете и — заплака:

— Немаме си вече ходжа! Немаме си ходжа!

Качих се на мулето и тръгнах:

— Сбогом, агалари! Да запомните кой е майстор Лию и кога сте го взимали за подигравка!

Никой не рече нито „сбогом“, нито „със здраве“.

Начесах арнаутската си краста и си тръгнах с радост на душата, че майсторското име не посрамах. За пари ми дойде на ума чак като наближих село. Баща ми — стар и задух имаше, като се закашляше, търсеше къде да се подпре, но беше ме страх от него. Защо? За какво? — не мога да ти кажа, ала щом в очите ме погледнеше, ставах кротък като агне.

Нейсе, дойдох си вкъщи. Щом вратата хлопна, и баща ми излезе да ме срещне. Няма „добре дошъл“, „добре заварил“.

— Продаде ли кацата?

— Не!

— Защо?

Разправих му каква е работата. Нищо не сбърках и не скрих.

— Лягай на земята! — вика баща ми. — Тръндафило! (Тръндафила се казваше майка ми.) Донес ми, казва, палицата, дето чукаш гръстниците!

Донесе палицата майка ми, затвориха пътната врата, а баща ми захвана да ме чука с палицата по дебелото, отзад. Удари пет-шест пъти, но се задъха, даде я на майка ми да бие и започна да брои, докато наброи до десет.

— Ставай — казва, — главанако, да те прегърна! За щуротията вече си получи пая, но затова, че си остригал брадата на ходжата — аферим! — И ме целуна. — Мъж си! Тая есен — казва — ще те годим!

— А пари? — вика мама.

— Има ли майсторлък — вика баща ми, — парите сами ще дойдат.

Както баща ми каза, така и стана. Не беха минали два дена от стригането на ходжата и дойдоха от Хамбардере на Голем Мехметя средното момче и крив Салих.

— Ела в селото да си хванеш кацата! Агаларите ще ти платят, само да си я изтеглиш от вира!

Преди още да наближа Хамбардере — чувам: „ба-ам, бу-ум!“ — бие кацата в бреговете като тъпан. Агаларите ме чакат.

— Ето ти парите за три каци, ала махни я от реката да не гърми! Децата се плашат, а ние трета нощ не можем да мигнем.

Хвани я, но как? Хамбардере — девет боя врязано в камънаците, пени се, грухти, фучи и от пяна не може да се види кое камък, кое вода! А пък водовърта, дето кацата влетя в него, тъй рендосал бреговете, че не може да се припари: увес и отляво, и отдясно, гуцер не може да се закрепи, камо ли човек!

— Давайте — казвам — въже!

Развиха от едно магаре фортумата и донесоха въже. Вързаха ме с единия му край за кръста, а другия го хвърлих в ръцете на мъжете.

Казах им лека-полека да спущат, а като вържа кацата, да ме изтеглят заедно с кацата.

За спускането — спуснаха ме. Намерих се в котела до коленете във вода и тогава, да ти кажа, се уплаших: кипнала водата като жива, хем фучи и ври, хем като бясна се върти. Синьозелена, господ я знае има ли дъно или няма! А пък аз във вода не съм се топил от кръщение и не зная нито да шавам, нито да плавам! Викнах да спуснат въжето, за да видя има ли дъно. Натопиха ме до гуша — няма дъно! Викнах да ме изтеглят — не чуват! Бучи водата, но и те като че ли се правеха на глухи. Стана ми ясно: ще им се да ме удавят. Има двама Лиювци в мене. Единият вика: „Лию, връщай се, тия зян ще те направят!“ Другият ми шушне: „По-добре смърт, отколкото срам!“ Рекох: „Вторият ще слушам“, и викнах на въжарите здраво да стискат, а пък аз пуснах краката си да плуват във водата, та като мине покрай мене кацата, да я вкопча с краката.

Кацата кръжи с водата и аха-а — вече приближава. Дигнах тогава двата си крака да я вкопча, ала потурите ми хубаво се напоили и вместо краката нагоре да се дигат, падат надолу. Мина кацата — замина. Бре! Ами сега? Потурите ще се свалят, иначе работата лоша. Смъкнах потурите, а отгоре писнаха жените — имало зад мъжете и жени. Разлетяха се една насам, друга нататък и се не видяха една с една. Зачаках кацата отново, дочаках я и наистина я хванах. Попригеглих я с ръцете си и завиках да ме вадят.

Почнаха ония да изтеглят въжето, но сецям аз, че колкото повече теглят, по-тежко става. Кацата — напила се с вода — станала пет пъти по-тежка отпреди. Вдигнаха ни на два пръста над водата и въжето спря.

— Теглете бре!

— Не можем! — чува се отгоре. — Тежко!

Потеглиха още педя и половина и спряха. Събраха сили и потеглиха отново, но на две-три педи от водата пак спряха. Погледнах нагоре да видя какво става и тогава забелязах, че въжето, както се трило на козирката на скалата, до половина се протрило. Пукат вървите, вися, дето се вика, на косъм. „Айде, Лию, да те видиме сега какво ще правиш? Ако пуснеш кацата, ония могат да те вдигнат и тогава ще е добре, но ако въжето се скъса и паднеш във водата сам, без

каца?... Ако пък висиш с каца, тогава пък е сигурно, че въжето ще се скъса и ти ще се намериш във водата.“

„С кацата или без нея? Решавай! Решавай, че вървите се късат!“
Реших: „Ще се държа за кацата.“ И се развиха:

— Донесете друго въже, че това се е протрило! Бързайте, че отидох!

Разшаваха се горе и един тръгна към село за въже. Ала да знаеш само как вървеше? Ба-ав-но, като буболечка, а пред очите ми на метър и нещо вървите пукаха една след друга. Докато да извикам, че падам — намерих се във водата. Натопи ми се главата, плясна пяна в очите ми, ала кацата не пуснах. Горе взеха да викат:

— Удави се, удави се!

Но видяха, че изплавах заедно с кацата и завикаха отново:

— Жив е, жив е! Тичайте за въже!

Докато да дойдат с въжето, каквото се е преживяло във водовърта, да се не случва нито на приятел, нито на враг! Кацата мазна, държа я едвам, на това отгоре разиграла я водата, та се мята като бесна! Хакне се в единия бряг, а че литне към обратния и не гледа дали няма ръцете ми да се пречукат. А удари ли ме в ръцете — водовърта ще ме лапне на една глътка: усещам я водната бургия как в джендема ѝ се ще да ме забие. По едно време дойде ми наум да възседна кацата, за да мога да я управлявам. Сетни сили дето имах, криво-ляво ги събрах, възседнах я и се понесох върху тая бесна каца, на това отгоре и без гащи.

Гракнаха сто гърла: „Аферим!“ и „Ашколсун!“ и тогава чак видях, че по двата бряга на реката сума свят се е събрал. Едно ме тровеше, докато стисках с краката разигралата се каца: дали обръчите ще остискат? Дали няма да се скъсат баш когато е най-страшното? „Чумберчета мили, баюви — замолих се, — дръжте се, баювите, и ма спасявайте!... Дръжте се и ма спасявайте!“

Хем се молах, хем и стисках и работех с краката. Фукне ли кацата към брега, аз протягам краката и вместо да се блъснат кацата с камъка, блъснат се камъка и моите крака и кацата се връща във водата. Най-сетне донесоха въжета и ги спуснаха. Вързах с едното кацата, а с другото и себе си — как ги вързах, аз си знам — и тогава се провикнах:

— Тегли-и!

Изтеглиха кацата. След нея — и мене. Ходилата ми — в кръв. Кожата по коленете ми — обелена. Дадоха ми гащи, качих се на един катър и — хайде в Хамбардере. Един ми води мулето за оглавника като на хаджия, а зад мене текнала върволица от стари и млади — краят ѝ не може да се види. Влачат и кацата. Настаниха я агаларите в двора на джамията и обявиха:

— Селска ще бъде, тука ще седи!

Питат ме дали съм съгласен.

— Съгласен съм при едно условие: да се покачи на кацата Кара Сулю и три пъти пред събралите се хора да извика, че дървените обръчи са по-добри.

Качи се Кара Сулю и не само извика, ами и от него си притури:

— Селяни, млади и стари, ако майстор ги направи, дървените обръчи са най-добри! Дървените обръчи са най-добри!

Платиха ми кацата, на това отгоре дадоха ми вълна, мед и восък, та се събраха три товара за една нищо и никаква дънеста каца. Като ме видя баща ми с товара и му разправих защо съм в чужди гащи, очите му ей такива се опулиха.

След това тръгнаха мераклиите един след друг кацци да им правя, разви се альш-вериша, аман казах от мющерии и от пари. Стари майстори хората прекрачваха и при мене идваха, ако че имаше тогава майстори в тоя край повече над сто и дваисет!

Сто и дваисет, ала никой не беше яздил бесна каца в Хамбардере и не беше стригал ходжа.

ПЪТЕКИ

Дойде вчера един кантонер вкъщи и ме пита аз ли съм Влашо. „Началникът на пътното Георгиев ми заповяда — казва — да те заведе при него!“

— Щом ти е заповядано — води ме!

Заведе ме той чак до вратата на началника:

— Почукай — казва, — свали си шапката и влизай!

Почуках, свалих си шапката и влезох.

Началникът, седнал зад масата, чете си вестника.

— Добър ден, другарю началник!

— Какво има? — пита ме началникът, ама си гледа вестника.

— Викали сте ме — казвам. — Аз съм Влашо.

Като му казах „Влашо“, остави вестника.

— Ааа! Значи ти си — казва — Влашо, който работи безплатните пътища около града?

— Да — казвам. — Аз!

— От града ли си? — пита ме началникът.

— От града.

— Интересно, че аз не съм те виждал.

— Ами градът — казвам — е голям, а пък и аз рядко минавам през града. Аз вкъщи си работя, обуцар, по-право — кърпач.

— Как така? — чуди се началникът. — Хем да си обуцар, хем и пътища работиш?

— Защо? Забранено ли е?

— Не, не става — казва — дума за това.

— Защото кантонерът — обяснявам на началника — ми казва, че имал нареждане да ме „докара“, та си помислих да не съм сгазил нещо лука...

— Говедото му с говедо! — кипна тогава началникът. — Аз не съм му казал да те „докара“, а да те помоли да дойдеш. Да се видим и поприказваме. И каквото е нужно, да ти се плати. Аз, казва, отговарям в този район за държавните пътища, кажи какво трябва да ти се плати!

— Аз — викам, — другарю началник, пътища не правя за пари.
Ядоса го, да речеш, че не работя за пари.

— Държавата не позволява! Как така? Работил си, ще ти се плати!

— Ами добре, нека плати!

— Колко?

— Не съм се пазарявал. Колкото плати.

— Колко си работил на обекта? — пита ме началникът.

— Дните не съм броил. Аз работя само следобед.

— А преди обед?

— Преди обед — обувките!

— Много ли вадиш от обувките?

— Един, един и шейсет! Понякога и два лева... Няма — казвам — кантар. Само че помага и жената. Перачка е в ресторанта, храни се там, а момчетата — големи, отделно си живеят — оженени.

Впули се началникът в мене, очилата си дори свали да ме види по-отблизо.

— А бе интересно — казва. — Не изглеждаш толкова стар!

— Аз съм — викам — горе-долу на шейсет.

— И всеки ден правиш пътища?

— Всеки следобед!

— И никога ли за това, което правиш, не вземаш пари?

— Откъде — казвам — да ги взема? Кой да ги даде? Обичам да правя пътища и — правя. Никой не ме е карал, че да искам да ми плащат. Само веднъж пенсионерите ме накараха да направя една пътека за тяхното паркче, обещаха ми два лева, но като стана пътя — забравиха.

— Щом е тъй — пита ме началника, — можеш ли да направиш едно пътче и за нас?

— Мога! Защо да не мога?

— Колко ще искаш?

— Колкото дадете.

— Имаш ли — казва — инструмент?

— Имам!

— Взрив?

— За какво ми е взрив? Аз не работя с взрив.

— Защо?

— Стряска се — казвам — гората... Пилетата бягат.

— Ами как тогава се справяш със скалите, когато се изпречат на твоите пътеки?

— Заобикалям! Или пък с кирка. Когато може — с кирка, когато не може — заобикалям. Аз камъните ги познавам кой е с корен и кой не е! Има, казвам, камъни — не се поклащат. Без дамар! А човек и камък без дамар са лоши. Няма откъде да се подхванат. Не се поддава нито на кирка, нито на лопата. Ти обикаляш около него, а той не мърда! Пет пари не дава, че път се прави. Затова, казвам, другарю началник, аз риза повече от месец не мога да зачувам. Стопява я потта и — край!

— Ами недей тогава се блъска! — съветва ме той. — Твоите пътеки, както чувам, си ги правил все по най-непроходимите и стръмните места.

— В равното защо ми е пътека? В равното има си чалъм за ходене и без пътека. Пътеката е ценна — казвам — горе в балкана, в стръмното!

— А кой върви по тия стръмнини?

Пита ме, значи, той, отговарям му аз и като разбирам, че сърбежа му и на него са пътеките, започвам надълго и нашироко да разправам, че за всяка пътека си има хора. Едни по любов, други — за дренки... ходят. Най-много пенсионерите ходят. Фукнат от изгрев още. Проветряват се. Едни — за глава, други — за нерви. Нерви сега колкото щеш. Едни мълчат, други се смеят... трети ми се карат. Един ми се скара оня ден, че не съм направил пътя до върха, та си бил съдрал панталоните. Викам му: „Защо ти трябва да ходиш чак на върха? Почакай да стане пътят!“ А той вика: „Аз, приятел, бера душа и няма за кога да чакам. Искam да погледна отвисоко, докато е време, че влезна ли сетне в черната — излизане няма!“ „Тогава — казвам му — аз ще ти направя пътя до върха.“ И сега правя, значи, неговото пътче.

Оня ден Дарачев, нали го знаеш Дарачев? Той пък ходи заради кръвното налягане, ама защото е пълен, шкембелия, та ми се кара. „Какви са, казва, тия стръмни пътища от тебе? Ти затова ли се млатиш? Това не са пътища за хора, а за орли! Да вземеш, кай, да ги правиш по-равни, че като те почна!“ Дарачев, значи, това ми разправа и аз взех, че и за него пуснах една равна пътека. По нея тръгна сетне и доктор Пумков. Пътеката е равна и води до кайнак. На кайнака и

чучурка му направих — да има и водича. Ожъднейш ли — пийнеш си водича и хайде обратно.

Такива са моите клиенти, изискателни... А-а, виж, туристите признават. Те признават! Оня ден ми дадоха цяла чанта с домати. Един от тях — софиянец, ми рече: „Аз, казва, ще ти издействувам медал: «Велик радетел на туризма!»“ Види се, партиец беше, та ми рече: „Наш човек си, казва, ти, само че си много напред с ентузиазма!“

Весели хора беха тези, цяла компания, смяха се, та се пукнаха от смях. Цял час се въртяха около мене, само един имаше между тях намусен. Като ми видя метличката, попита ме защо ми е. „Камъчетата, казвам, мета.“ „А защо ги метеш?“ „Има, казвам, такива, дето ходят боси — да ги не боде.“ „Че сега има ли боси хора? — викна той. — Боси хора ти сега видял ли си да ходят в България? Ти какво искаш да кажеш, че в България ходят боси? Я си, казва, дай легитимацията! Паспорта!“ „Ето ти, казвам, паспорта! Влашо! И да ме гледаш, и да ме не гледаш, пак съм Влашо!“ „Засмей се, казва, да ти видя зъбите, че на снимката май зъбите ти не са изкуствени, а естествени!“ Засмях се, показах му ги — ей тия същите зъби. „Защо ти са, казва, изкуствени зъбите?“ „Окапах, казвам, затова!“ „Но тука си — вика и чука паспорта, — тука си с истински зъби!“ „Паспортът е, казвам, от петдесет и трета бе, другарю, а оттогава колко вода изтече...“ Остави зъбите и се хвана за пътеките: „Кой ти плаща за тия пътища?“ „Никой!“ „Значи току-тъй казва, без пари!“ „Току-тъй, казвам, без пари!“ „Хайде, казва, с мене в съвета, че да видим що за благодетел си ти!“

Добре че се намесиха другите и ме остави, но сетне ми казаха — скрил се някъде наблизко и ме наблюдавал.

Това, значи, му разправам на началника, а той слуша.

— Говори — казва, — говори! Това е за мене много интересно, а докато си говориме, аз — казва — ще се обадя на счетоводителя да ти даде работно облекло.

— Счетоводителят няма да се съгласи, другарю началник!

— Защо? Ти — казва — познаваш ли се със счетоводителя?

— С тоя — казвам — не, но имах работа със счетоводителя на горското.

И му разказвам на началника как един ден идва горският да ме вика да му работя. През лятото беше, когато не можеше да си намерят

хора. Примоли ми се: „С пари или без пари, но моля ти се, ела да спасяваш положението, че поройната вода е изровила пътя и ще вземе някой ден я камион да се обърне, я човек да се препъне, та ще се чудя как ще се оправям!“ Отидох, работих му, значи, а на другия ден идва горският и ми казва: „Върви си!“ „Защо?“ „Ще ти кажа — вика, — но между нас да си остане: счетоводителят каза, че с луди работа не ще да има. Можело да стане злополука и след това щели сме да носим отговорност, че сме приели на работа един ненормален. Такива — рекъл счетоводителят — не са ни нужни, изпъди го!“ И горският, човекът, ме изпъди. Можело да работя, но ако съм си извадел медицинско.

— И все пак не разбрах — казва началникът — защо работиш без пари, като може и с пари.

Разправих му тогава каква беля съм патил оня ден по същия въпрос. Срецнаха ме пътищарите горе, в дерето, и ме застъпи един от тях: „Ти, кай, бе, тиквеник с тиквеник, защо работиш без пари, та ни подбиваш цената! Ние всички — с пари, а ти — без пари! Защо?“ Друг един сербезлия вика на пътищарите: „Бухнете го, казва, в реката, това шиле въртоглаво! С един серсемин няма да се свърши света!“ И щяха да са ме бутнали в реката, ако не беха се задали дърварите. „Тебе ти е, кай, мястото в лудницата, гад с гад! Ние, казва, тебе ще те наредим!“ „Правете, казвам, каквото щете, но аз това обичам — това правя: пътеки.“ Тръгнеш из гората: храсти, буренак и камънак, а сетне, току-виж — извила се пътека. Диво било, никакво, а сетне гледаш: ходи човек! Ослушва се... Двойка мине... Живо! А с пари същото не е! Разваля се кефа! Оня ден например минаха момче и момиче. Видяха, че разкастриям пътеката и викат: „Кастри, другарю, ама не много, че някои пенсионери обичат да кибишат!...“ Да ги не гледат, искаха да кажат. Да има къде да се скрият. Всеки, значи, нещо предпочита. После за дърварите пътеките са нужни. Те ме отърваха от пътищарите, от тия — казвам на началника — дето работят с надница по държавните пътища. Дърварите често ми носят борина и сухи дърва, а когато ме налегна племонията, билки браха от гората и на два-три пъти ми направиха лапа, докато ме вдигнат. „Нужен си ни, казват, няма да мреш!“ Весели хора, любезни! Ако не бяха те, можеше да съм на оня свят, защото жената не е вкъщи, тя в ресторанта работи, взема осемдесет лева и там се храни, а пък синовете от лапа не разбират. Те

за друго лапане очите си въртят: къща-мъща, ей за такова лапане... Всеки с желанието и насоката...

— Разправи ми — казва началникът — какви пътеки има? Криви, прави? Хубави, лоши? — Интересува се човекът.

— Не сте прав, казвам, другарю началник, лоши пътеки — казвам — няма! Пътче ли е, то води за някъде, значи не е лошо. А кое къде води, то е пък друго. Едно води например до Калето. Чуката, горе! Води, води, спре най-сетне на високото и каже: „Гледай сега: цяло поле, цял град!“ Да можеш да видиш цяло поле изведнаж! Друго — води, води и току те закара, казвам, на кайначе или чучурчица. „Спри се, казва, пий водица! Отдъхни си, почини си, стига си бързал! И да бързаш, и да не бързаш, все до едно място ще отидеш!“ Лани правих една пътека нарочно само за една липа. Горе над Равдин. Стара липа. Стара и голяма, а по нея — цвят до цвят! Седнеш под дървото, а главата ти се мае от благата миризма. Ето, няма ли пътека — няма липа! Аз така съм я нарекъл „Липова пътека“. Така си и остана „Липова“. Връща се някой, питам го: „Къде сте ходили, другарю?“ Отговаря ми: „Разходих се по Липова пътека!“ Понякога питам нарочно. Тая гяволия я правя. Мажа се с тоя мехлем. Всеки с желанието и насоката.

Началникът — зяпнал ме в устата — слуша.

— Интересно — казва, — много интересно!

— Най-интересни са — казвам — старите пътеки, запушените. Имало село — няма го. Останала пътеката. Тръгнеш по някоя, вървиш и се чудиш: „Тая закъде ли води? Каква ѝ е насоката?“ Вървиш, вървиш, излезеш на мегдан: имало нива, отнесъл я дъждът, измил пръстта, но пътеката показва: имало нива. Ако се огледаш, ще намериш и харман. Такива пътеки. Друга пътека води, води — заведе те на копано. Ровено. Мараджиите работили, значи. Трета пътека се гърчи и оплита, докато те заведе на стари дувари. Кале.

— И какво? — пита ме началника. — Поправяш ли тези пътеки?

— Зависи — казвам, — има такива, дето... Заспала работа — заминала! Ето, да речем, нивата: за какво ти е умряла нива? За какво ти е кале превзето? Развалено... Виж, ако става за нещо — да! Ако има я водица, я сенчица... Сухи дръвца... Хубост, ако има някаква за гледане, тогава — да! Отпушва се.

— Значи, главното за тебе — казва началникът — е хубостта, ако те правилно разбирам?

— Точно — казвам — е така, другарю началник! Хубост ако няма — тоя свят за какво ти е!

— Щом си по хубостта, ей сегичка — вика ми началникът — ще се разбереме с тебе, като ти дадеме едно хубаво работно облекло.

Хвана телефона и повика счетоводителя.

— Ало — казва, — Дидов, ела — казва — да видиш тука... нещо.

Влезе счетоводителят.

— Става дума да се даде някаква дреха на другаря, който прави в района безплатни пътища. Този е — казва началникът — другарят Влашо. Имаш ли някоя дреха с кожена подплата? Сега е — казва — есен, влажно е и той е боледувал от племония, трябва да се пази.

Счетоводителят — съгласен:

— Дума да няма, трябва!

— Отваряте си — казвам — голяма работа за нищо!

— Как така за нищо? — развика се началникът. — Та ти нищо ли си? Прочул си се — казва — из целия град! Как ще те оставим необлечен! Ами че ти утре можеш да настинеш и да загинеш!

„Бре-е — викам си на ума, какви хора, какви хора!“ — а началникът реди ли реди:

— Ние и пенсия ще се опитаме да ти извадим! Като поработиш, казва, някой ден на държавна работа и ако ти се случи, да речем, някаква злополука — сакатлък с ръка или крак, току-виж пенсията ти, казва, сме я вързали в кърпа...

Те се майтапят, а пък аз се смея.

— Ако не стане — викам — злополука?

— Ще си направиш — казва — сам! Защо — казва началникът, — се смееш, не може ли?

— Защо да не може бе, другарю началник? Защо, казвам, да не може! Може! Всичко е човешка направа — казвам, — защо да не може?

И както се смеех, рипна тоя началник срещу мене и се развика:

— Мошеник! Мошеник с мошеник! Значи, казва, си съгласен, а? Съгласен си и злополука да направиш, и пенсия да вземеш! Гледай го, Дидов — вика на счетоводителя, — гледай го светеца безсребреник,

дето прави пътища за бог да прости! Без пари! Да ми се иска обяснение, казва, на мене, защо пътищата в планината се правят от побъркани, а управлението дреме! Веднага — вика — да се махаш, да не те гледат очите ми и в планината вече да не си пристъпил! И ако стъпиш — на прокурора, казва, ще те предам! Мошеник с мошеник! Марш навън!

И аз си тръгнах. Какво да правя? Дето ти казах: всеки с желанието и насоката...

Лошото е само, че не ми дават да ходя нагоре. А имаше толкова пътеки да се отпушват и запушват!

ПОД СВИРКАТА НА ЛОКОМОТИВА

Една дупка опропасти живота ми — една проклета пещера в землището на родното ми село. Тогава бех дете, пасех воловете и често се навъртах около тая дупка. Старите разправяха, че имало вътре скрити хайдушки пушки и аз — мераклия за пушка, реших да се вмъкна в пещерата и да си взема една. Пещерата се оказа навътре много тясна, понечих да се връщам, но дрехата ми се засука и аз се намерих заклещен в тъмнината, без да мога да шавна нито напред, нито назад. Виках, но в такова глухо място кой ще чуе?

В тая дупка прележах от пладнина до вечерта и благодарение че бех закачил торбичката с хляба на една борика до пещерата, другите воловарчета разбрали, че съм вътре, извикали хора, та вързаха краката ми с въже и тъй ме изтеглиха навън — занемел от студ и страх. Оттогава ужасът от тясно и тъмно ме е преследвал цял живот. Във всичко съм нормален и здрав, намеря ли се в тъмно и тясно — полудявам. Наречи го фобия, мания — както си щеш, но това е слабото ми място — тъмното и тясното!

За беля, в живота все ми е вървяло на тъмно и на тясно: от изба — в изба, от кауш — в кауш. Шестнайсетгодишно аргатче, аз вече знаех наизуст брошурката „Кой на чий гръб живее“ и я рецитирах пред работниците в Араповския манастир. Само че доложиха на игумена за тия рецитации и аз се намерих в аязмото два и половина метра под земята. Добре че имаше прозорче: гледах само в небето и това ме спаси.

По време на стачката на водопроводните работници хванаха мене и Георги Найденов и ни заключиха в барутницата — дупка, изкопана в скалите, с врата, където се складираше барута. Беше и тъмна, и тясна, но големият ужас не се получи, защото бехме заедно с Найденов. В тоя арест нямаше побоища, но душите ни извадиха с някакво си нямо, идиот. Надзирателят на компанията беше подучил това нямо да идва пред вратата на барутницата, когато нямаше никой, и да хвърля през цепките на вратата трески от запалена борина... А имаше вътре

дванайсет сандъка с барут и ние с Найденов тъпчехме с голи пети запалената борина, за да не хвъркнем с барута.

Играеше си с живота ни тоя идиот и беше страшно, но такова страшно се търпи, не е като ужаса от тъмното и тясното. Краката ни до коленете само на фуски станаха, но агитаторите не изказахме.

Като войник в 9-и полк хвана ме поручик Гаргов с „Работнически вестник“ под куртката. Караше ме да кажа по какви канали вестникът идва в казармата. Би ме с тъпото на шашката и с камшик. Но аз мълчах. Вестника тогава навиг около врата ми като шалче и го запали — пак канала не казах, ей го белега ми от „Работнически вестник“. Побесня тогава Гаргов и заповяда да ме закарат в артелната — имаше там една голяма празна бъчва, изостанала от Пловдивското изложение, бъчва с капак, колкото човек да се провере. Заповяда на караула да ме набути в тая бъчва. И това ме ликвидира. Признах, че вестника съм получил от офицерския кандидат Кръстю Кръстев и го разжалваха на кандидат-подофицер, а на мене пред цялата рота ми удариха дваисет и пет на голо.

Това беше дванайсета година, август. Не беше се отворила още Балканската война, но явно се говореше за нея и аз с голямо нетърпение я чаках, защото твърдо бех решил, като започне стрелбата — тайно да пречукам моя взводен. Само че малко преди войната тоя звяр го преместиха в друга част и тайният ми план пропадна. Ако съм знаел какво значение ще има тоя Гаргов в моя живот, щеше под земята да го намеря и да го застрелям, но откъде да зная, че след единайсет години ще се срещнем пак с тая гад и тогава ще ми разплаче фамилията окончателно!

През дванайсета година тесняците в нашата околия се преброяваха на пръсти, но след войната, като ни ядоха въшките, партията стана сила и по време на въстанието през 23-а градската организация извади седемдесет и шест души с пушки, двама с картечници, седем души с бухалки — отделно въоръжените с брадви... Четири дена държахме града и респектирахме пехотната дружина, но като пристигна товарната артилерия — отстъпихме. Пръснахме се из балкана и полека-лека се стопихме: останахме една група от дванайсет човека измежду най-твърдите, като смятахме да продължаваме борбата като наказателна чета.

Тогава разбрах какво нещо е нямане на сол. Десетина дена карахме на зелена царевица, но това нямане на сол ни умори. На горещи камъни пикаехме и ги облизвахме, та от малко-малко да ни засоли, но и в урината солта като че се бе загубила и пикаенето не ни спаси. Тогава се реши аз и още един от четниците да слезем в моето село и да донесем сол. Макар че са бех вече изселил в града — имах свои, на които можеше да се обадя и разчитах да ми дадат сол. Не щеш ли — попаднахме на засада, хвърлиха бомба и другаря ми убиха, мене зашеметиха и плениха и аз се намерих в Пловдив, в „Ташкапия“ — ако си чул!

Имаше там набутани със стотици хора, но за мене като окръжен съветник и по-интересна птица отредиха специален кауш. И още същата нощ ме изведоха на разпит. Водят ме в някаква стая, на вратата с военен караул. Като влизам вътре, гледам — два пагона на полковник. Полковникът рови някакви книжа, не се вижда в лицето, но ушите му се виждат — клепнали уши, рязани сякаш, сетне залепени, обраснали отвътре с черни косми. Стана ми ясно — Гаргов! А той, като изправи главата си, погледна ме, а след това стана от стола и приближи, за да ме види по-отблизо.

— А бе ти, казва, не си ли оня, дето рева в бъчвата? В артелната на девети полк?

Нямаше как да се отрича: потвърдих.

Покани ме да седна, даде ми цигара.

— От тебе, казва, едно се иска: да ми кажеш точно къде се намират твоите бандити. Надявам се, че като стари познати лесно ще се разберам.

Опитах се да лъжа, да извъртам, но предатели бяха ни точно нарисували колко сме, които сме и горе-долу къде се движим.

— Говори истината! — заплаши ме Гаргов. — В противен случай ще те набутам в една бъчва и този път — в името на бога и на царя — наистина ще те удавя!

Ако беше ме удавил — добре, но той — разбрал къде е слабото ми място, не ме удави, а ме държа в тази бъчва — не помня три ли, четири ли дена, докато косата ми окапа, а ужасът ме така смаза, че аз казах на караула да доложи на полковника, че съм готов да направя каквото иска.

Операцията беше подробно разработена лично от полковника. Аз трябваше да вървя по билото, сам, със свободни ръце, но спънат в краката с букаи, навити с памук, за да не дрънкат, и така нагласени, че нормална крачка да мога да правя, но да не мога да бягам. В същото време към лагера, по двете дерета от двете страни на билото, щяха да се движат две колони войници, да обхванат лагера като в клещи. Полковникът предполагаше, че хората може да не са в лагера и тъкмо затова му бях нужен аз: движейки се в планината, да послужи като примамка за моите другари. А той се надяваше, че те ще ме очакват, защото след моето залавяне комендантът на селото отрязал всички пътища за към балкана, за да не научат другарите ми какво се е случило. Освен това в дрехите на убития другар щеше да върви с мене дегизиран като четник един подофицер, уж че аз куцам, а той от време на време ме подкрепва, хем за по-добра имитация на положението, хем за гаранция, че ако аз реша да сигнализирам, да бъда разстрелян моментално, съгласно заповедта на полковника.

Едно нещо само полковникът не можеше да знае и да предвиди: че на тръгване аз уговорих с четния командир, ако на другия ден вечерта не се завърнем — да има предвид, че нещо се е случило, и да взима необходимите предпазни мерки. Аз вярвах, че той вече се е махнал от къшлата, където лагерувахме, и затова тръгнах към мястото без особени угризения.

Едно мислех аз, но друго се случи.

Вървиме с подофицера и наближаваме къшлата. Гъсти буки, нищо се не вижда, но аз имам остър нос — улавям, че мирише на пърлено. Това беше миризма на пърлена кожа, телешка. Бяхме изяли едно теле, а кожата му скътахме уж цървули да си правим, но като нямаше какво друго да се яде, започнахме да режем от телешката кожа, да я печем на жар и да гвачим, за да залъжеме глада. Нашите беха, значи, там и в момента пърлеха от телешката кожа! Колкото беха останали — настръхнах, като си помислих какво ще стане, и моментално започнах да викам:

— Бягайте, войската ви загражда, бягайте-е-е!

Знаех, че подофицерът ще стреля в мене, но бех изтръпнал и ми беше все едно. Не знаех, че заповедта на полковника била друга: на всяка цена, при всички обстоятелства да ме запази жив! Ето защо подофицерът не стреля, ами се хвърли устата ми да запушва. Събори

ме на земята и започнахме да се търкаляме, но аз продължавам да викам, по-право — да рева. Опитва се подофицерът да ме удари по главата с пищова, за да млъкна, но аз блъснах ръката му и пищовът гръмна. Хвана ме тогава за гушата и започна да ме стиска, докато се пусна пред очите ми червена мъгла и съм загубил съзнание.

Когато дойдох на себе си, намирах се в „Ташкапия“. След това искаше Гаргов да ме заравя жив, да ме застрелва, да ме дере, защото четата се беше изплъзнала и дори беше преминала в Сърбия. Изправиха ме най-сетне на разстрел, претракаха пушките, но имаше в тая команда и добри войници, не стреляха всички в жива цел, и аз се намерих под няколко трупа — с една драскотина в бута. Направих се на мъртъв и когато ни изринаха в Марица — с плаване, лека-полека излязох в една бахча и тъй се спасих.

Когато мина вихрушката, легализирах се и заживях, но здравето ми беше така разбито, че когато през трийсет и трета година ме затърсиха за конспиративна работа — отказах.

— Как е възможно да се откажеш ти, септемвриец, борец и комунист? — възмутиха се другарите.

— Верно, комунист съм — казах тогава на другарите — и в душата, и в червата, но трябва да ви кажа: аз съм човек дефектен, с фобия, в очите ми — трахома, стопил съм се на петдесет и две кила и всичко по тялото ми още преди двайсет и трета година ми е натъртено. Ще ме свият утре на менгеметата в участъка и току-виж — издънил съм ви всичките.

Вместо правилно да ме разберат, обявиха ме за капитулант!

През четиристот и трета брашно давах за партизаните, след Девети блъсках крак заедно с всички, но това „капитулант“ си ми остана.

Миналата неделя идва внукът ми разплакан от училище:

— Дядо бе, вярно ли — казва, — че си капитулант?

— Защо бе, дядовото, кой ти каза?

Разказа ми тогава детето, че на една среща на пионерите с антифашисти от града един, като разказвал за подвизите си през трийсет и трета година по време на тютюневата стачка, казал, че аз съм бил един от огъналите се в борбата и минали в капитулантство.

Покрай внука настръхна и бащата.

— Такова време е дошло, че и аз, и децата ми — казва — ще теглят от твоето капитуланство.

— Защо? Какво си претеглил — питам го — ти от мене?

Започна да ми изброява той — стари петали да вади: че, ако съм бил активен борец, той нямало да е началник-склад, а директор, големият му син щял в университета да се учи, а не да ходи войник!

— Кой му е — казвам — крив, че е натрупал в дипломата седем тройки?

Това му говоря аз, но той — навил се, че аз съм причината за всичко, и само това си знае: „Ако те беха признали за активен, аз щеше да съм директор, а синът да е в университета!“

А от завчера — нова вина: преместили жена му от трета в пета прогимназия! Ако съм бил активен, нямало да я подритват. Аз се чудех защо снахата, като минава покрай мене — гледа в земята и фучи, а то ето за какво било.

Преди няколко дена пък разправия и със зетя.

Той е шофьор на пикап и вади хубави пари, но чул, че негови колеги от „Международни превози“ си надонесли от чужбина мерцедеси, и идва при мене да пита нямам ли „горе“ някакъв дирек да го подреди в международните превози.

— Изгниха — казвам — моите, септемврийските диреци — нямам!

— Язык — казва, — че се броиш за антифашист! Такава нищо работа да не може да оправиш!

Хванаха ме дяволите и го нарязях като кисела краставица:

— Това, че не мога да те вредя за мерцедес, още не значи, че моята антифашистка дейност е „язык“! Аз не съм се борил за мерцедеси и диреци, а съм се борил, зетко, да няма търтеи!

Тогава и зетят изплю камъчето:

— Борил си се — казва, — ама си капитулирал и затова сега разправяш врели-некипели, че не си се борил за мерцедеси. Защото никой те не бръсне, затова!

— Марш! — казвам. — Папуняк с папуняк! Събрали сте се около мене все такива рахитични, дето барат на чия гърбина да се подпрат!

Оттогава не е стъпил у дома, нито жената си пуца да ни види, нито пък децата. Не го било заболяло за друго, ами за това, че съм ги нарекъл „рахитични“.

Зарад тях влязох в пререкание и с жената.

— С тия остри думи всички ще пропъдиш около себе си. По-добре мълчи си и не им обръщай внимание — съветва ме жената. — Защото им е прекипяло и на тях.

— За какво да им е прекипяло? — питам аз жената. — За какво? На единия му е прекипяло за директор, а на другия — за мерцедес! Срам го било от трабанта, че той единствен в града бил останал с трабант! Затова му е на него прекипяло! Много ми се иска да имаше как да се върнат тия мои хора, ако не за повече, за месец или два в нашето, аргатското време, да покопаят с дикел на Манолкьоолу, а той с чадъра копките да им брои! Да прекарат една зима без дърва в гола стая, без креват, както сме карали аз и ти! Да нямат в джоба си пет стотинки, на медицинското за марка! Това ми се иска да помиришат, та не само ще прекипят, ами ще кабардисат!

Насолих ги, както трябва, но кръвното качих на двеста и двайсет и запищя в ушите ми една локомотивна свирка — не ти е работа. От миналата сряда свири и не спира.

Викам на бабата:

— Композицията е готова, бабо!

— Коя композиция? Каква? — чуди се тя.

— За оня свят. Стягай погребалната ми риза.

— Ще извикам доктор — рече бабата, — кръвното ти да свали.

— Няма нужда да го сваля! Нека се качва, че да си вървя, докато е време!

— Защо? — пули се бабата.

— Защото партията ми прости и си ми остави червената книжка, но моите хора няма да ми простят, че не са ме признали за активен! Вината ми оттук нататък ще се увеличава, няма да се намалява. Поколението ще се размножава и вината ми ще се увеличава, защото един ще иска директор да става, друг — дипломат, трети — външна търговия да захване. Ами тогава? Как ще ги гледам в очите? Къде ще се дена?

— Недей се трови! — казва ми жената. — Просто недей да мислиш за тия неща...

— А за какво да мисля?

— Хубавите работи можеш да си спомниш отпреди. Защо мислиш само за сега?

Беше ми го препоръчал докторът същото, казал го и на нея, види се, и тя, сиромашът, ми дава същата рецепта. Грижи се жената, значи, не бива хатъра ѝ да строша.

— Добре! — казвам. — Хайде да си припомним хубавите работи! Откъде да почна?

— Ами от детството...

За детството какво да си припомним? — За въшките, дето са ме яли? Три години слуга в кръчмата на Найдю Николов, две години аргат в Крумово. Една година — в Козлук и още две — у Георги Славов в Козаново. Слагаше ни само лук и хляб, та направихме тримата аргати стачка. Издигнахме лозунг: „Да се смени лукът в торбата със сланина, и второ: да не се работи в неделя!“ Една седмица точно в жътва хвърлихме сърповете и волю-неволю — накарахме го да се съгласи. От тия години това е единственото хубаво! Сетне той подкупи аргатина Димитър да ме блъсне с мотиката по главата, както копаеме в лозето, но той са беше предварително нацепил за кураж, та вместо по главата, удари ме в рамото и тъй се отървах — жив и здрав... За да ме гони сетне козановският поп Гьорги с кон и с кама, че като мене „чучулисти“ и безбожници били причина, дето паднал град и ставало суша...

— Остави ги тези работи — вика ми жената. — Нека да говорим занапред!

— За какво?

— За каквото ти е интересно.

— Ами да приказваме тогава за машините! Какво ще стане с хората, като започнат машините да вършат работата им? Човекът в труда се е развил и е станал човек, а машината, която изработва той, го замества не само във физическия, но и в умствения труд. Ако не всички хора — болшинството... Какво ще правят хората без труд? Как ще се развиват те без него?

Ще стане ли човек по човек?

На тоя въпрос сме се спрели сега засега с бабата. Аз дълго не мога да приказвам, затова си почиваме и започваме отново. Тя, хитрушата, знае ми нрава и затова ми се явява винаги в опозиция. И понеже аз си служа понякога с цитати от Луначарски и от Ленин, за да бъде и тя във форма — започна и тя справки да прави, в библиотеката ходи, чете „Работническо дело“, „Наука и техника“, слага очила над

очила и се въоръжава с контрацитати, за да поддържа спора на висота. Само и само да ми отвлече вниманието от фамилиарните и личните ми дертове, да продължи дишането ми още с някой месец или година...

Милата ми баба! Ако още заслужава да се живее заради някого и нещо, то е, за да се възхищавам на нейната красота! Жалко, че тя е от старото поколение, а инак щеше да е чудесен аргумент за очовечаването на човека!

Благодарение на нейните грижи и на овчето кисело мляко, дето прави нашият съсед, кръвното ми налягане, изглежда, спадна. Пак се чува локомотивната свирка, само че не тъй силно, като да е пред вратата, а е гарирал, изглежда, зад баира и чака да си довършим спора с моята баба: как ще се развива човекът далече от природата?

ДЪРВО ЗА ОГЪН

Страшна работа е развързано чейне... Хем колко пъти са ми казвали: „Свивай си чейнето!“ Казваха ми го и в горското, и в пътното. Там председателят на профкомитета ме съветваше: „Иди, казва, при доктор, поискай му да ти изпише невролакс, това оправя такива бързореки като тебе!“ И ми разправи как с невролакс лекувал своята баба. Тя била такава джаста-праста, бързорека, но взели да ѝ дават невролакс и бабата полека-лека — намалила да говори и сега вече занемяла съвсем: „Та взимай, казва, невролакс!“

Добре, ама докторът знаеш ли какво ми рече: „Вашето — казва — е фабричен дефект, не е за невролакс! Майката му е зашиване!“ Но хайде, заший го де!

Събраха ни на събрание в пътното, изправя се началникът и започва да ни сапунисва: „Вие, другари кантонери, не живеете в нашето време, а в старото, когато е измислена поговорката «От кантонер — пот и от поп — сълза!» Защо позволявате да стават дупки на асфалта! Докога ще се търпи това положение?“

Пита ни в присъствието на заместника на министъра, че заместникът го беше сдъвчил май за дупките. Кантонерите мълчат, не казват. Нищо не казват и техниците, не продумват инженерите, а работата проста — няма накъде: тънък асфалт, гъне се, троши се и дупките една след друга се отварят... Как да мълчиш? Станах и казах:

— Асфалтаджиите искат с трици маймуни да ловят. Позамажат и летят — планове да преизпълняват, а сетне кантонерите криви, че не могат всичките дупки да запушат!

Сетне разбрах, че заместникът проверил: разкопали асфалта, дебелината да премерят, доказали се моите думи, боднаха началника с едно мърмуре, но и аз корен не вързах: преместиха ме като за повишение в лавката. Но нали съм „мека Мария“, там ме съсипа вересията. На тоя — „до аванса“, на оня — „до заплата“ — събраха се такива два-триста лева, дойде ревизия и — хайде в село.

В село се хванах на кариерата, но нали съм слабосилен, вратът ми стана като връв. Кълките ми не задържаха панталоните, а булката взе да ме нарича „братче“; „кротичкото братче Стойчо“! Рекох си: „Ще вкарам булката в грях, ами я да поровя аз за нова служба!“ С партийния сме набори, развъртя телефоните насам-нататък и ме вреди човекът в горското на вакантно място „надзирател по залесяването“. Аз съм от дете отраснал в гората, обичам я и тая работа ми легна.

Залесяването е голямо нещо: шило боднеш, стъпка стъпиш — никне бор! Хиляди борчета зад тебе, наперили ушите — пъплят! Не е като на асфалта, едната дупка не затыпкал, зяпнали три, и винаги псувни, и винаги сръдни!

Хубава работа, дума няма — чиста! Но и тука чейнето ме извози. Чейнето и реконструкцията! Дойде веднъж техник-лесовъдът да определи площите за реконструкция и взе да ми обяснява: „Реконструкцията е, казва, сеч. Секат се келявите, лошите гори, а на тяхно място се засаждат ценни горскодървесни породи — бор, бук и така нататък. Ти ще проведеш сечта от това до ей онова дере, както е по плана! Сеч на голо! Бръснато! После ще залесяваме!“

Гледам аз склона на дерето в горния му край — има земица, има храсти, има какво да се сече и залесява, но към реката — стръмно и скалисто, шепица пръст не можеше да събереш и само тук-там пораснали хвойни, и то не върху пръст, ами, кажи-речи — върху камък. Казвам на техника:

— Няма върху какво да залесяваме тука, защо да сечеме хвойната? Все пак — зелено и забира дъждовете!

Той казва:

— Няма да философствуваш, ще действуваш! Хвойната е рядка, изсичането ѝ няма да ни струва нищо, а това ще намали себестойността на плановите показатели, че са високи.

Криви им показателите, с хвойната ще ги оправят.

— Аз — казвам — не съм съгласен!

— Твоето съгласие — казва — не е нужно. Ето ти плана! Ето ти върху плана парафите на окръжния началник!

Все пак аз хвойните не пипнах.

Техникът даде докладна. Не минаха няколко дена — преместиха ме надзирател в ловното стопанство. Идвали чужденци в ловното да бият лов, трябваше по-отракани хора да ги водят.

В ловното работата не беше сложна. Идваха повечето западни германци. Моята работа беше да им застеля каруца със сено, да ги натоваря на каруцата и да ги заведа на мястото, определено за засада. Като залезеше слънцето, елените се разреваваха из гората да се борят, да гонят женските и в тая любовна залисия ловците ги застрелваха. Застреляните екземпляри натоварвах и закарвах в стопанството, отрязвах им главите с рогата, а ловците плащаха и заминаваха с ловните си трофеи.

Ама как не се случи един поне, който да е ловец от малко-малко. Ако не друго — пеши малко да походи из гората, а че тогава да стреля. А те идваха повечето не само с пушка, но и със стол, а двама от Франкфурт на Майн отидоха на засада и с кревати! Седне на стола, нагласи триножника, закрепил пушката върху триножника — пушка с най-последна техника, с автоматическо зареждане, далекомерни уреди, самоприцелващи се механизми, фотоклетки, тъй че — сляп да си, сложи пръста на кондака и еленът ти е в кърпа!

А какви елени бяха тия, с какви рога! И как се блъскаха тия диванета един в друг заради опустелите кошути! Като се праснат, като че дъбовете в гората се прекършваха! Бият се, трошат се, докато на поляната остане само тоя, дето е надвил, протегне шия и започне да реве. Ревне ли той — шумнат сухи шумки в гората и кошутите пристъпват плахо-плахо. А еленът, опнал шията си като струна, цепи гората с бурията и чака да се събере целият харем, за да избере от всички най-красивата!

В тая залисия ловците най-добре избиваха елените.

Пръста на кондака и — гордият любовник се намерил с кървава пяна в устата на земята... Преди да е докоснал своята красавица, ако не с друго — с целувка!

Заигра ми нещо вътре, в сърцето, но кому какво да кажа? Всичко е по план и ред: плащат си хората с долари, трепят и... няма какво. Само едно си позволих, когато сме в гората с ловците, отпусках чейнето да си приказва каквото ми дойде... Ловците разбираха, колкото разбираха дърветата, можеше, значи, спокойно да се изказвам. И наистина казвах каквото ми дойдеше в ума по адрес на тия пишман ловци, но заедно с това се и смеех да не подушат господата какви тръни вършея на главите им. Смешно им беше и на тях. Само един се случи мълчалив и сериозен, една очиларка от Мюнхен ли беше,

откъде, не мога да ти кажа — някакъв си фабрикант. И тая очиларка ми изяде хляба. Уби той елена — най-красивото животно в развъдника, подкастрих го аз с една хубава реч и се върнахме в ловното.

На заранта — вика ме директорът още в седем! При него — щаба, профкомитетът, дивечовъдите, заместниците и дори счетоводителите. Директорът — сериозен, а другите гледат в земята и мълчат... Рекох да седна, но шефът ме строи:

— Застани прав! — а на счетоводителя заповяда: — Пущай!

Тогава забелязах, че в ръцете на счетоводителя има кутийка с ремъчки като фотографическо апаратче „Киев“. Бутна счетоводителят някакво копче и се разнесе рев! Рев на елен, същият, дето немецът пречука миналата вечер. Кутийката не била, значи, фотографическа, а магнитофон. Носил го фабрикантът със себе си да записва ревовете и борбите на елените, за документация, но записал не само ревовете, но и моето изказване след езекутирането на елена. Знаел немецът някоя и друга наша дума, колкото да разбере, та записал не само моето изказване, но и кашлицата ми дори.

— Какво ще кажеш? — пита ме директорът и по гласа му разбирам, че работата е в шише.

— Ще ви помоля — казвам, — да засилите магнитофона.

Понатиснаха копчето, че като се разгърмя и развика оня ми ти Стойчов глас — тръпки да полазят по гърба ти, като че реве раненият елен.

„Защо си надокарал тия телескопи и триножници, абдал с абдал? Защо не докараш самолети да пуснат бомби, защо не довлечеш артилерия пръстите си да не трошиш? Защо не си даде труд да разкършиш дебелиите си кълки и защо не се прицели точно да се не мъчи горкото животно?... И си се писал ловец! Абдал с абдал!“

... И тъй нататък, и тъй нататък.

Ако не беше това „абдал“, както сетне старшият дивечовъд ми обясни, работата можела да се размине, но фабрикантът се хванал за тая дума. Преводачът му я обяснил като „тежък, солиден господин“, но немецът познавал тая дума и аз бях уволнен „за некоректно държане с ловците-чужденци“. С пълно право.

Тъй завърши ловната ми служба. Взех си мечата кожа — имах собствена мечка кожа за постилане — и си тръгнах за село — с мечата кожа на гръб.

Вървя из пътя и си мисля: ами сега в кои тръни ще вървя? В кариерата ли, в текезесето ли? Къде? Мисля си и така съм заорал в мисленето, че не се досещам да свия мечата кожа на вързоп, ами я влача на рамото си като пелерина. По едно време чувам гласове: събрали се летовници — фотографират се. Един от мъжете се вгледа в мене:

— Ей, тарикат! Дай мечата кожа да се фотографираме, да стане фотографията по-завързана.

Дадох им я — едра кожа, рунтава, с ей такива лапи, като я закачули оня — съща мечка! Фотографира се той, издърпаха я от ръцете му други, присъединиха се към тях и трети, четвърти — едвам се не сбиха кой по-напред да се фотографира. Добре че на фотографа свършиха филмите.

Тръгнах си, но през целия път до село само това ми беше пред очите: как летовниците се боричкаха да се фотографират с мечата кожа. Да бяха пияни — не, но ето че мераклии да се фотографират с мечата кожа, мераклии да се накичат с мечи уши! „При тая мечка кожа, ако имах, значи, един апарат!...“

Това като ми мина през ума и дъхът ми се пресече: „Дали не е късметът ми в тая мечка кожа?“ Спрях. Окопитих се, облизах се... и потеглих, но вече с план.

Разказах на жената тоя план. Тя отначало се закикоти, сетне се ядоса и развика: „Излагаш се бе! Уволняват те, а сетне ми хвърляш пепел в очите с тая вонлива кожа! Ти — казва — знаеш ли какво си? Дървен философ, ама философът го няма и останало дървото. И то не дърво за обръч, за дъска или греда, а криво и чепато, дето го бива само за огън. Това си ти: дърво за огън! Лошото е само, че на моята глава гори!“

Наборът обаче криво-ляво ме разбра.

— Шантав си — казва, — верно е, но и шантави си трябва. А за фотографията си прав. Фотографията в нашия район сега се разработва, та може пък за добро да си се сетил. Аз ще ти помогна!

Не беше лесно, ала стана: зачислиха ме към фотографията на процент, получих апарат и почнах... Дадох най-напред мечата глава на препаратор да й сложи стъклени очи и да ги малко накърви. Сложих и зъбите в ред, след това натъпках мечата кожа с дунапрен и стана мечка страховита, като жива! Взех от братовчеда явата, курдисах мечката зад

мен и запраших към летовището. Пропуках с мотоциклета по главната с чудовището на багажника и върволицата зад мене се наниза. Най-напред децата си доведоха майките. За тях бях намислил три основни пози: детето — кротко до мечката, детето щипе за ухото мечката и детето язди мечката. Отначало мераклии бяха повече децата, но сетне взеха и възрастните да се настървяват и фотографират, главно мъжете. За тях разработих няколко пози: кротко до мечката, мечката права, а мъжът се бори, мечката — повалена на земята, а борецът с нож в ръката нанася удар.

Наложи се да набавя специална гугла, за да изглеждат борците по-сербез. Понякога мъжете, като започнеха борбата с мечката — от миризмата ли, от що ли — вживяваха се и започваха истинска борба: скубеха, викаха, дърпаха, тръшкаха и тъй нататък.

В третата поза имах един случай — заби човекът ножа в гърлото на мечката, цъфна дунапренът, та в чудо се намерих, докато намеря кръпка. Тъй направи и турчето — готвачът от „Балкантурист“. То искало да се жени за някоя си, тя го не щяла, та затова се фотографира, дано сърцето ѝ да се обърне, като види как е тръшнал страшната мечка. След две недели идва и се хили отдалече:

— Ти си ми, казва, аллаха! Ожених се, благодарение! Ето ти риза армаган!

Едно шофьорче дойде, разногледо в очите:

— Искam втора поза!

Втора — втора: изправих мечката, дадох му я в ръцете. Че като я пипна това момче, че като писна: реве и души, реве и мачка, повали мечката и започна да се търкаля с нея по земята — едвам го спрях.

— Луд ли си бе? Или сега полудяваш! Смачка дунапрена, какво си мислиш?

— Мисля си — казва — за началника! Олекна ми, на ти два лева, а фотография не ща!

Ей такива кривини — и вътрешни, и вънкашни — изправяше понякога дунапреновата ми Катинка (кръстил я бях „Катинка“). Тогава разбрах, че в човека имало най-различни кривини, но една от тия кривини — кривина ли, правина ли да я кажа — има я комай у всички: да бъдат страшни, да сепнат другите с нещо, да ги подплашат! Благодарение на туй клиентелата ми се разви. ДП „Фотография“ — доволно, аз — доволен и клиентите — доволни, та нямаше да имам от

какво да се оплаквам и по съдилища да се разкарвам, ако не беше ми текнало една неделя да се разходя с мотоциклета и Катинка при колегите си до развъдника. Ще кажеш — защо? Ей така, досърбява те понякога да отидеш, където си бил. Човещинка! Де да зная, че тая човещинка ще ми яде главата. Нейсе, отидох в развъдника. Видях се с колегите, фотографирах децата и жените на семейните, ядохме задушена сърна у домакина, пихме студена бира — каса ли, две ли бяха, не мога да ти кажа и главите ни бая се позапалиха. По едно време кой беше, не помня, току се провикна:

— Абе не може ли да си направим един майтап? Гогата се връща, кай, следобед от хранилките, да залостим мечката на завойчето край моста, да видим какво ще прави.

Гогата се беше хвалил, че е срещнал мечка и че мечката побегнала от него.

Тръгнахме. Сложихме Катинка на завоя и зачакахме. Чухме стъпки — идва. Кротко си върви човекът, къса букова шума, дъвче и плюе — плюе и къса, занимава се и напреде не поглежда. Като дойде до мечката, вече нямаше как, видя я... Закова се на място, след това разпери си ръцете, като да хвъркне, и с едно подскачане отгърмя долу в реката. Там извика, ама такова викане извика, че да се чудиш отде излезе тоя глас. Скъса ни от смях.

Нарамих си мечката и тръгнахме да се връщаме. Тогава дойде при мене старшият дивечовъд и ми шушне на ухото:

— Братче, ти знаеш ли, че с тая мечка чудо работа можеме да свършим с браконьерите, че сме се видели в чудо, кай, от тях. Идват нощем — зайци и сърни да бият с фарове, с джипове и волги, и дори с камиони — не можеш нито да ги спреш, нито да ги гониш... Опитяхме секретни бариери на пътя да сложим — строшиха ги. Хайде да опитаме с мечката!

— Дадено!

Стъмни се, отиваме, слагаме мечката на един завой — права и озъбена, въвлякохме се в шумата и чакаме... Мина час, минаха два — никой не идва.

— Хайде — викам — да си вървим! Тая вечер, както се вижда, браконieri няма да има!

— Не може да бъде! — казва. — Нека да почакаме!

И верно, около десет и половина чуваме боботи някакъв мотор. Фаровете разпраха букака и завиха... Номерът откачен — ясно. Карат бавно, прозорецът отворен и се вижда подадено чифте. Изви колата и с извиването блеснаха фаровете, затрепери волгата, че като каза — „де назад, дръжте ме, гуми!“ — насмалко да се обърне в дерето. Буча, рева — изгуби се. Моят, дивечовъдът, мястото си не може да намери. Плакна ме с шербет, кади ме с тамян, накрая ръката ми грабна да целува.

— Гений си — казва. — Благодаря от името на ловното дело!

Само че след неделя пак дойде. Дойде на летовището, където фотографирах. Слаб, с тъмни сенки под очите, като че слязъл от иконостас.

— Пак ли браконieri? — питам.

— Няма — казва — браконieri. Браконieriите изчезнаха, но за друго идвам, за друг един браконьер, който ми съсипва живота. Всичко ще ти разкажа, но ми дай, казва, дума, че каквото си кажем — думица няма да излезе, иначе съм свършен!

— Разправяй, ще мълча!

— Виждал ли си жена ми?

— Виждал съм я. Хубава женица, кротка.

— Тая кротка женица ти знаеш ли какви рога ми е окачила на главата? Еленовите са нищо-о! Влюбила се в дегустатора на винарската изба и всяка вечер оня идва с моторетката, когато ме няма вкъщи, и забиват на главата ми рог след рог! Аз нали съм човек на служба, работата ми е вардиянска, нощна, не мога все вкъщи да седя и те правят каквото си щат. И да видиш какво мръсно нещо е човешката душа: вместо да я намразя тая курва, повече се влюбих! Затова нищо ѝ не казвам. Ако ѝ кажа, може и да фукне, да си отиде, а пък аз това няма да преживея. Минавало ми е през ум да причакам любовника, да го храсна с някакво дърво, но той е хулиган и мръсник, носи автоматична чекия, ще ме разпори като нищо. Няма и кому да кажа. Нито пък да се оплача, идвам при тебе да те моля да го обработиш ти с мечката. Оня, казва, идва с мотоциклета около девет, ще я изправим до кариерата, дето се отбива пътят за дома, и — толкоз! Работа за час и половина.

— Тая мечка не е за плашило — казвам. — С нея аз си вадя хляба... Не е редно!

Наляха му се очите в сълзи:

— Мене животът ми отива, а ти за хляба си мислиш? Щом е така — сбогом! И да знаеш, ти ще ми събираш кокалите в дерето, защото аз няма да се върна, кай, вкъщи, а ще се хвърля от скалите, да не съществувам!

Размислих се: бре-е! Ами ако наистина се хвърли?

Качих се на мотоциклета и го настигнах.

— Заминавай и ме чакай до кариерата, мръкне ли се, идвам!

Забулих мечката в един чаршаф, качих я на мотоциклета и заминах. Моят нещастник беше вече там и чакаше. Докато чакал, избрал място край шосето, под една дива круша, разработил и засадата в пълни подробности.

— Тоя — казва — мръсник не е глупак, трябва мечката да шава, да се изправя на краката, за да помисли, че е жива, инак може и да се досети! — Извади сиджимка, върза мечката за шията, праметна сиджимката през клоните на дивата круша, дръпна сиджимката и мечката изведнъж рипна на задните крака. Репетирахме няколко пъти — идеално-о! Сиджимката в шумата не се вижда, вижда се круша край пътя, а под крушата — звярът с наточени зъби и накръвени очи.

Хубавото на любовниците е, че са точни. Щом се мръкна, мръкна-недомръкна, и слушаме — боботи един мотор. Моичкият се наежи:

— Той е!

Докато каже „той е“, моторът излезе от завоя и се прицели с фара точно в мечката. В същата секунда мечката се вдигна на краката и мотоциклетът изрева като заклан! Даде след това назад с пълна газ. Каската на моториста като жива заигра и след минута-две — изгубиха се и мотор, и моторист.

Викам на колегата:

— Хайде сега върви си при булката, а пък аз ще се връщам, че утре имам за фотография цяла група от екскурзионно летуване.

Качих Катинка на мотора и запраших. Тъмно. Викам си: „Хора по пътя едва ли ще срещна, няма да я завивам с чаршафа.“ За белята — срещнахме не един, а три камиона. Знаеш как се движат камионите: нахакано, все по средата, ала тоя път така отбиха, че и трите заораха в канавката. Смях се от сърце, без да зная, че тоя смях ще ми излиза през носа. Какво трябваше да направи един нормален човек след такова

приключение? Да мълчи, да си заключи чейнето и да не продумва. Но както вече казах, моята слабост е тъкмо в чейнето.

На следната вечер разказах в хоремага как са се заорали трите ЗИЛ-а в канавката, като са ме видяли с меца в мотоциклета, и всички се смяха до припадък. На другия ден дойде милиционерският сержант — Маринко.

— Браво бе, за камионите си се обади сам, а за мотоциклетиста, дето се обърнал в реката, си траеш! Я заповядай в участъка да поприказваме!

Там разбрах, че дегустаторът, като давал назад в тъмнината, взел, че се обърнал и се претърколил в дерето с мотоциклета. Мотоциклетът — развален, любовникът — жив и здрав, обаче натъртен.

Обясних на сержанта, че съм ходил в село по работа, а на връщане съм решил да почина и съм оставил мечката край пътя. Оня в това време се появил, уплашил се, дал заден ход и по-нататък няма за какво да отговарям.

— Но мечката се е движила — казва сержантът. — Защо?

— Така му се е привидяло!

И започна спор на очната ставка — привидяло ли му се е или не. Движила ли се е мечката, или е седяла мирно? И после: за какво съм ходил аз в село? При кого? И какво съм вършил там? Не е ли това опит за умишлено убийство?

Сложи ме сержантът бая натясно и аха-а — да му кажа истината, но като си спомних положението на побратима, стана ми жално на топа на устата да го слагам и преписката стана следствена. На следователя обаче казах. Възрастен човек, с прошарени коси, стана ми грозно да го лъжа и му казах: — „Ще говоря истината, но само ще говоря! Няма да пиша, и то ако дадете дума, че казаното ще остане между нас!“

— Казаното — вика — може! Говори!

Разказах му работата от край до край.

Следователят се позамисли:

— Много е заплетен казусът! Явно, че намерението ти не е било да го трепиш, а да го сплашиш, за да го отклониш от една простъпка. В такъв случай няма налице умишъл за убийство и работата изведнаж от престъпление се превръща в едно обикновено нарушение, но в това „но“ е — казва — цялата работа. За да се докаже всичко туй,

необходимо е да повикаме съучастника ти за свидетел и да се разкрие прелюбодействието.

— Това — в никакъв случай!

— Съчувствувам ти — казва — и те разбирам, но при наличните данни друг изход не намирам, освен да те изпратя на прокуратурата. Трябва да кажа: с голямо съжаление!

— Това ми е достатъчно, другарю следовател! Благодаря!

— А иначе — вика — интересно! Много интересно като пръв опит за уреждане на някои частни конфликти с помощта на плашило... Ето, и случаят с браконьерите!

— Много е интересно — казвам, — аз също съм мислил като какво ли ще бъде, ако се изработи едно такова плашило-мечка със самодвижещи се механизми и фотоклетка, като на германските пушки, която ще извършва патрулна служба било при асфалта, било в гората или в ловния развъдник, или при самите хора. Само че — казвам — страх ме е от тоя, дето ще го навива. Инак това моторизирано плашило може да стане — ела, че ми трябваш!

— Да — каза ми следователят. — Ти поговори за тая работа с прокурора!

Сега отивам при прокурора, че да видим. Ако съдя по следователя — има начин да се разберем и с него, но все пак — прокурор е, може ли да се предвиди?

Ако в закона гледа — аз съм вътре. Ако за мене гледа — той е вътре. Но важното е, че на душата си грехове не нося. И сержантът, и следователят разбраха. Следователят разбра, а жена ми — не! Аз тръгвам за града, за прокурора, дето се вика, не се знае ще се връщам или не, а тя ми се чумери и ми дудне:

— Така ти се пада, кай. Като си дърво за огън, така ти се пада!

ДЕРВИШОВО СЕМЕ

Тоя възел, да ти кажа, много отдалече се завърза. Бях тогава на четиринайсет ненавършени години, без майка и баща. Баща ми го убоде мижу Селиховата крава, а майка ми загина от испанската болест. Раснал съм със стар бубайка и с баба, ала на баба дясната ѝ ръка се вдърви, та нямаше кой къщната работа да върши и дядо впря очите си в мене да ме жени. Мене не попита. За такива работи тогава не питаха дето се женеха, ами старите си ги правеха сами. Чух ги веднъж само как си проговориха с баба.

— Младо е! — рече баба.

— Ще наядне! — рече ѝ дядо. — Само трябва да се поогледаме за някое момиче!

Какво е гледал дядо и как — не мога да ти кажа, ала веднаж като се върнах от паша, заварих у дома един адам бойлия мъж с една голяма ножица в пояса набодена.

— Рамаданчо — каза дядо, — викнал съм терзия потури да ти ушие. Вапцани ли искаш или сури?

Друго питане не ме попита. Годиха ме, жениха ме — това беше всичкото питане: „Вапцани ли потури искам или сури?“

Терзият дойде в сряда, в четвъртък потурите беха ми ушити — вапцани потури, с капаци и гайтан, а в петък дойдоха тъпанарите на двора и зачукаха даулите на сватба. Даулите бият, казаните с месото врат, пък аз още не зная коя ще ми дойде за невеста. Пресрамах се и попитах баба.

— От колибите ще бъде — вика, — не от село!

Ама коя? Каква? — нито баба да ми каже, нито аз имах кураж да питам. Коя? Каква? — вечерта се чак разбра. Припял ни беше ходжата, притупал ни беше тъпанът и дойде време да останем сами в одаята с моята невеста. Преди да влезем в стаята, дядо ме повика настрана и рече:

— Ще правиш, ще струваш, кръв да има утре, на сабахлем! Ако си — вика — станал мъж — карай мъжки! Ако не можеш — с нокти

или с пръсти, но да има кръв, иначе цялото село ще се смее! — бутна ме в одаята и заключи.

Седял съм една половинка от саатчето като вдървен, без да смея нито да гъкна, нито булото ѝ да сваля, докато най-сетне тя самата смъкна покривалото и се показа. Мислех, че ми е докарал стар бубайко някое женище, а видех момиче като пеперудка, бяло като мляко, със замиглени очета, ей такива. Вторачил съм се в нея като диво, а пък то ма гледа, гледа, а че прихна да се смее:

— Срам ли те е? — вика.

— Срам ме е!

— Защо се срамуваш? Я гледай колчави потури имаш! И какъв пояс! Искаш ли да поиграеме на пумпал? — И докато да кажа искам или не искам, хвана ме за пояса и взе да ме тегли, да ме развива и повива като пумпал... Така сме се хубаво заиграли, че не усетихме кога пропяха първите петли. Тогава ми дойде на ума за кръвта и ме налегнаха бърчините. „Ей сега ще се хубаво разсъмне и ще надойдат ония да питат за кръв. Ами сетне?“ Забеляза тя какво ми е и ме попита за какво си мисля. Казах ѝ:

— За кръв!

— Аз — вика — ще ти намеря! — Наду се момичето, та лицето ѝ стана мораво и току бликна от носа ѝ кръв. Няма да приказвам тая кръв къде и как сме я размазвали — всичко мина, замина и заживяхме със Силвина като жена с мъж. Тя беше момиче, ала и жена си бе. В женското още от дете жената си я има. Дали е под миглите, или под ноктите, ала си я има, докато с мъжете не е същото. Един мъж, дете няма си брада, за да прежули една женска буза — не е никакъв мъж! Макар че кога сърцето ще се размисли за жена, то не пита ни главата, ни брадата, както се случи и с мене. Докато се развивахме със Силвина и повивахме, докато сме се смели и играли, то, сърцето, се навивало, навивало и когато изведнаж го дръпнаха да се развие, отскубнаха ми го заедно с корена.

Как се случи тая работа, да ти кажа, никой не усети. Всичко си вървеше — дете има една дума — като по вода. Никой не е и мислил, че под водата може да има скала, гемията ни да закачи и да я направи парам-парчета. Силвина си седеше повече въщи, гледаше баба и ни дочакваше от къра с варена каша. Шеташе, метеше, старата ни къща бе огряла като слънце. Засмели се бяха и гредите ѝ — накичени от

Силвина с разни цветове и билки, а пък джамчето на одаята плакнеше, бършеше три пъти на ден и в него утрин се оглеждаше и косата си разресваше. Имаше едни коси, ей отгук ако ги видиш — руси! Ако се поместиш малко — видят ти се червеникави, като че греят. Още като се поместиш — жълто злато като живо заиграваше по тях! Вземаше ли да се реши, аз заставах да я гледам. Гледах я, гледах, докато ме сепне дядо:

— Хайде, Рамаданчо, козите ти ще умрат от глад!

Каква е мъка било и с тия кози! Спряло се онова лятно слънце мързеливо на средата на небето и не слиза! Пет пари не дава, че невеста имам аз в село, та ми идва да подскоча и да го брулна с кривака. И да го заровя в земята, повече да не излиза. Все да си е нощем, а пък аз все да си лежа до нея, или пък да ѝ раздухвам миглите. Имах си една закачка, речи го, игра, като се събудя сутрин, миглите ѝ да раздухвам, докато всеки косъм се подреди на място. Бях ѝ се врекъл на Силвина, като отида с дяда на панаира във Филибе, да ѝ донеса оттам едно кокалено гребенче за мигли, ала с вричането си останах: един ден бяхме на коситба с дяда, а като се върнахме вечерта вкъщи — заварихме празна, тъмна къща, без невеста. Баба ни каза, че братята на Силвина я отвели. Баба я не давала, бутнали я баба и я взели. Рекли, че Силвина от чеиза имала да си дозима. Метнали я на конете и докато надойдат хора — отгърмели към букака.

Какво ми стана, не мога да ти кажа, ала дядо, като ме видя, че ловя ножа, хвана ме и вика на баба:

— Давай въже!

Донесе баба въже, върза ме дядо за дирека, а че ми рече:

— Ти за семе ще ми трябваш, няма да мърдаш! Тука искам на Асан Дервишов внук да писне, а че тогава ходи да се трепеш, където искаш!

Качи се на мулето и фукна навън, като викаше на баба:

— Пази, вика, Дервишовото семе, инак главата ти отсичам!

Баба си познаваше дяда, не ме отвърза. Тука, в сърцето, сто пиявици като че се бяха впили, та го сещах отмаляло като мъртво и ако пърхаше нещо в него, то бе едната само надеждица, че може пък Силвинините братя наистина за чеиза да бяха идвали. Най-сетне братя ѝ бяха, не бяха чужди!

С тая надеждица съм се залъгвал до заранта, когато се върна дядо. Мулето беше в пяна — той в дрипи, дето се беше провирал из шубраците. Бутна ме в одаята и заключи, а те с баба се прибраха в тяхната си одая. Делеше ни една стена, а по средата имаше комин. На комина стената изтъняваше, та се чуваше, каквото се говореше оттатък. Мушнах се там и заслушах. Дядо говореше тихо, но се разбираше всичко.

— Нямаме невеста! — рече той. — Братята й — едепсизите, разбрали, че си е още мома, и я дали на Руфатя за два пърча.

— Ами сега? — попита баба.

— Сега я влачат из гората — рече дядо. — И ще се върнат кой знае кога... Но и да се върнат, за какво ми е чуждо семе в корема?

— А сега какво ще правиш? — рече баба.

— Прави ми се — каза дядо, — знаеш ли какво? Да изчукам Руфатовите като въшки с чифтето! И ще го направя. Ала не сега. Ще оженя Рамадана, ще почакам внук да дойде и тогава ще разплача майчицата на Руфатя!

Тия думи рече дядо, тия негови думи ме затиснаха в оджака и не шавнах. Тъй си ме завари утринта — в пепелта! На сутринта дядо доведе ходжата и ме заклеха: да се не беся, да се не давя в реката. Да се не карам и сбивам... Внуче да оставя деду и тогава главата си да кърша...

Сетне каквото се случи, мина ей оттука, през сърцето го прекарах. Като с губерка. Първата губерка ми забиха, като се върна Силвина в село. Руфатови бяха ни комшии, делеше ни само един дувар, ала кога са се върнали, никой не ги видя. Около месец и нещо Силвина никому се не показва, че оня гад я беше дъвчил, бузите й беше сдъвчил като тесто, та не смееше да се покаже. Тогава се разчу кое и как се беше случило с нея.

Руфат я бил харесал още първия ден, когато я видел да ходи на двора, и си направил дупка на дувара да я гледа. Той беше седем години по-възрастен от мене и хайлазин. Не ходеше нито за дърва, нито на нива и помагаше в касаплъка на баща си. Пиеше ракия, зъбеше се и продаваше салтанати.

Два пърча имаха Руфатови, брадати пърчове, с два големи чана на вратовете им окачени, като звъннеха, чуваха се през десет баира. Силвинините братове — Реджепа и Юмера — лакоми хора, чобани —

мряха пък за чанове и пърчове. И се спазарили с Руфатя. Те поискали пърчовете, той — сестра им. Разбрали, че си още ходи с корема на момиче. И му я дали.

Много ми се искаше да видя Силвина, ала оня звяр я държеше все под ключ и нямаше как. По едно време я измислих: стъмнеше ли се — качвах се на покрива на нашата къща и като се тулах зад комина, гледах в пенджерчето на Руфатови. Ей такова търкалце беше това пенджерче, но грейне ли вътре газената лампа, и всичко излизаше наяве. Е, не всичко, но пак: виждаше се как седат на софрата... Как я вдигат... Как си постелват за лягане, как си лягат... Как си разпасва пояса Руфат... и... очите ѝ не можеше да видя, но главата ѝ висеше все като прекършена... Той я хващаше за главата, подпираше брадата ѝ с палци и като диво я захапваше...

Докато светеше лампата, сърцето ми се топеше като свещ! Как се не стопи това сърце! Как се не свърши, та оставаше и за другата, и за по-другата вечер? Баба ме усети, че се туля зад комина, и каза на дядо, а той я сряза:

— Нека — вика — да се точи! Зло да набира! И да се научи да не вади кръвта на жената през носа!

Прав ли, крив ли беше дядо — няма да го съдя, ала за злото беше прав: когато жалбата ти дойде много, само злото те подpira и спасява. Чучело видял ли си натъпкано със слама? Няма вътре нищо! Няма сърце, няма кокал, държи се само на едната слама. Мойта слама беше злото! И то ме на краката задържа. Злото, дето щеше да направя на Руфатя. То ми беше все в акъла. И под халището, и на къра. И денем, и нощем аз си мислех как с брадва ще го насека или с нож ще го наръгам в корема, за да не умре веднага, да се мъчи. Как червата му ще влача по земята, ще ги тъпча с краката и с нокти ще ги късам. Сетне и това не одобрявах: с ножа щеше малко да се мъчи и замислях нова мъка — да го душа бавно, на почивки, но разбирах, че като го пипна, няма вече да го пусна, затова и от душенето се отказвах и намирах нови мъки. Триста пъти съм го трепал и съживявал. Главата ми гореше. Хиляди пъти го клах и драх. Ръцете се напругаха, зъбите ми скърцаха, докато най-сетне сламата в чучелото се подпали, треска ме затресе и се разболях.

Тогава дедо се уплаши. Не за мене, а за Дервишовото семе. Грабна ме и хайде в Триград, при дебелото Айше. Пои ме тя с разни

горчилаци, маза ме с разни мехлеми, но само за една неделя треската ми угаси и ме оправи. Ала не ме върна дядо в село, ами ме остави в Триград с Дели Юмеровите кози и заръча на Айшето да ме пои с каквото си ще, но без мустаки и брада да се не връщам. Така и стана: от горчилаците ли, от годините ли, не минаха няколко месеца, смъглиха се по лицето ми и мустаци, и брада... Не кой знае каква, ала брада! Поомекна и в душата ми — трябва пак от тая билка — живениче се нарича и се дава за мерак — и тогава дойде дядо:

— Хайде — вика — да те женим, че ръката ме сърби да разплача майчицата на Руфатя!

— Може да ме жениш — казах на дядо, — да ме закопаеш и да правиш с мене каквото си щеш, но Руфатя няма да закачаш! Аз ще се разправам с Руфатя!

Накарах го клетва да ми даде и там, в Триград още се ожених. Тоя път нямаше игра: и ризата беше изработена, и всичко стана както си трябва, и дете ми се роди не на деветия, а още на седмия месец! Знаело, види се и то, че бърза дядо му, и с два месеца изпревари рожделното си време.

Не бях виждал от години дядо да се смее — тоя път — засмя се... И легна да мре! Легна, бе! На третия ден от раждането на детето — легна! Както си стъпваше ухилен, крътна се на одъра и лявата му вежда заигра сама. Повика ме и каза:

— Рамадане, бубайков, видех, кай, Дервишово семе и отивам да занеса на баща ти хаир-хабер. А Руфатя, кай, оставям в твоите ръце!

С тия думи замина дядо, а на моите ръце остави и детето, и жената, и Руфатя. Хайде, Рамадане, да те видим как се носят три неща само в едни ръце! Три неща: душманин, дете и жена! Слама, чучелото да подпира. Право да ходи! Кози да пасе, да оре и да яде. А джигера и сърцето ти — у касапина Руфат, свива ги, както си ще!

Отначало си виках да подрасне детето, да го отбие майка му, че тогава да разрежа корема на Руфатя. Сетне си рекох — хайде да проходи! Докато проходи то, и Силвина започна да излиза, и тя с дете на ръце! Бавно стъпваше по двора, като да беше извървяла много път. Фереджетто скриваше лицето, та го не виждах, но очите й често се извъртаха, мене търсеха да видят.

Дупка си пробих в плевнята и започнах да я гледам. Докато аз я гледах от плевнята, Руфат я следеше през прозорчето, мене пък жената

следеше. Добре, че кротка жена се случи, та не викаше и се не караше. Тихом си ронеше сълзите и не продумваше.

И се занизаха дните все такива: ора ли, копая ли, или с козите ходя, но бързам да се върна, преди да се е мръкнало. Лепна се на дупката в плевнята и чакам Силвина да я видя. Ако я видя — смъкна и отрова, и умора, ако не я видя — цяла нощ скърцам със зъбите на Руфатя — дера го, душа го, троя го и насит на душата не намирам. Много пъти съм решавал да го свърша, но като си помислех, че в затвора няма дупчица да има към Силвина — отмалявах и отлагах... И се поднесе тъй животът, ден след ден, година след година. Ако не бяха пораснали децата ми, ако не бяха се оженили и народили свои, нямаше и да знам колко са години минали. Тарабата, дето ни делеше с Руфатя, дето е от дъбово дърво, взе, че изгни, а дертовете наши не изгниха. И на Руфатя, види се, не е било лесно всяка вечер с лед да заспива и да се събужда със слана, та колкото си беше ракиджия и бекрия, взе, че още са пропи. Не щеш ли, мина неговото царско време — взеха му касапницата и това го още смачка. Като не можеше с друго чивия да избие, и тая чивия взе да избива с ракия. Резна го тая ракия в гръбнака и го тръшна на легло. Момичето му в друго село се ожени и Силвина остана с Руфатя, сама. Преди месец и нещо бутнах тарабата — гнилата — и влязох в Силвинините двори като у дома. От двора отидохме в одаята на Руфатя и седнахме вътре. За първи път тримата се събрахме наедно, от четиресет години за първи път се гледахме с Руфатя очи в очи, а Силвина — между нас. Грешна душа имам, агов, да ти кажа, и ми се поиска да прегърна Силвина пред очите на Руфатя, да я погледа в моите ръце, както съм я гледал в неговите цял живот, но тя не дава.

— Стига ни, вика, че сме тука. Ако той беше звяр, не ставай и ти!

А сега ще попиташ ти какво?

Сега работата горе-долу тъй върви: на Руфатя все му студено, а магаре няма у Силвина и вместо да се гърби тя да носи дърва и да пали на Руфатя печката — ходя за дървата аз. Всеки ден по едно магаре дърва, и пак не стига. Акт ми съставиха горските, нов се канят да съставят, та затова и нощем ходя. Бода си очите, трепя си ръцете да сеча, а сетне, като заспят горските, влача ги през дерето у дома и снагата си троша за тоя, дето ми е горил душицата! Грея и топля тоя, дето четиресет години ме е държал ту в огън, ту в лед! А не мога да спра. Спра ли, Силвина трябва да сече. Та махни туй, ами впира някога

работата и до помощ, като се храни: тежък, а трябва да се повдигне, да прощаваш, постелката му да се тупне и пикнята да се махне. Слаба жена такава работа не може да свърши и кой, кой — хайде Рамадана да слугува на Руфат! И слугувам, инак всичко ляга на Силвина... Чувам ги в махалата да си приказват: „Гледайте какъв комшия, какъв човек!“ Ала не видят какво ми е на мене — вътре... Вътре катраните, братче, врат ли, врат! Чакам Руфат да си отиде, да се ожения за Силвина, ала тоя кърджалия не си отива. Ето, в това е главният катран. Искам под една черга да легна с нея като мъж с жена, а че тогава да става каквото ще... Жена, деца и цяла камара внуци ще прекрача и при нея ще отида, но между нея и мене се проснал вдървеният Руфат, лежи, не мърда! А времето, агов, лети, коленете отмаляват. И се не знае дали ако легнем със Силвина като жена с мъж, няма да осъмнем като братче и сестриче. Мисля си понякога: мъчи се той, мъчим се и ние, защо не му отворя аз адовата порта, на която втора година вече хлопа? Няма да го душа, нито да го давя: оставя ли го на студено две-три нощи и ще свърши. Тъй си мисля, но опре ли да я свърша, видя ли очите на Силвина, вперени в мене — отпущам му края и хващам пътя за гората сухи дърва за Руфатя да бера...

На това кръстопътче тъпча и не виждам накъде да хвана. Ако ти можеш да ми кажеш — кажи, ако ли не — помагай да качим дървата на магарето и да вървя, че оня кърджалия е затракал вече зъбите и чака.

Забележка: С оглед следващите промени в някои от разказите, изгладени правописни грешки и стилови фрази, текстът е с изменения, съответстващи на шестото издание от 1976 г.

Издание:

Николай Хайтов. Диви разкази

Второ издание

Издателство „Христо Г. Данов“, Пловдив

Основано през 1885 година

Редактор: Георги Стоянов

Художник: Иван Кирков

Технически редактор: Васко Вергилов

Коректор: Трифон Алексиев

Дадена за набор на 16.IX.1968 г.

Подписана за печат на 14.XII.1968 г.

Издателски №552

Тираж: 22300

Държавна печатница „Димитър Благоев“, Пловдив

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.